GOD. XII. ▪ BROJ 1.

HRVATSKA STRAŽA

ZA KRŠCANSKU PROSVJETU

ANTEMURALE CHRISTIANITATIS

ČASOPIS

NAMIJENJEN

FILOSOFIJI I DRUGIM ZNANOSTIMA

(Glasilo „Leonova Društva" u Senju).

Urednik: Dr. FRAN BINIČKI.

Cijena 7 Kr. na god. — Redoviti i podupirući članovi „L. D.", sveučilištarci, đaci viših razreda i pučki učitelji plaćaju 3 Kr.

IZLAZI SVAKOGA DRUGOGA MJESECA.

Rijeka, 1913.

Tisk. umjet. zavod „Miriam"

Primili smo sa zahvalnošću i preporučujemo:

V. Palunko, nasl. biskup: Žena na svome mjestu i socijalno pitanje sretno riješeno. Prva knjiga. Split. Leonova tiskara. 1913. Cijena broširanoj 2 kr., vezanoj u platno 3 kr.

Dr. Fra Julijan Jelenić: Izvori za kulturnu povjest bosanskih franjevaca. Sarajevo, 1913. Zemaljska štamparija. Cijena 3 K. (Želimo, da nam koji stručnjak prikaže zajedno ovo djelo i »Kult. pov.« istoga pisca).

P. A. Seehan: Dolina krvi. Preštampano iz «Riječkih Novina». Rijeka, 1913. Cijena 1 K 50.

O. Miroslav Skrivanić: Dva bisera ili životopis sestre Tereze i Geme Galgani. Kuća dobre štampe, Rijeka, 1913. Cijena 1 K.

Medjunarodni euharistični (a zašto «ični»? Zašto ne «euharistijski»? Nije euharisti*ka*, već euharisti*ja)* kongres u Beču. Hrvatski odsjek. Tiskarnica oo. mehitarista u Beču.

XXIII. miedzynarodowy kongres eucharistyczny, Wieden, 1912. Sekcija polska. Poznan, 1913.

Česky Slovnik bohovedny. S. 20-25. V Praze 1913. Krasni je ovaj Slovnik dosegao istom do *Biedermann*. Mi smo ga već preporučivali, a i ponovno ga preporučujemo. Šteta, što urednici ne transkribiraju fonetski tuđe riječi.

XXIII. Internationaler Eucharistischer Kongress, Wien 1912. Druck u. Verlag d. St. Norbertus-Druckerei.

Dr. Jos. Donat, S. J.: Cosmologia. Oeniponte, 1913. Fel. Rauch.

F. Kaulen — G. Hoberg: Einleitung in die hl. Schrift des A. u. N. Testamentes. Zweiter Teil. V. Auflage. Freiburg i. B., 1913. Herdersche Verlagshandlung M. 4.40. Mitteilungen des Herderschen Verlags Freiburg i. B. u. Wien, I. Wollzeile, 33.

Osim toga preporučujemo nabožne i druge časopise hrvatske i ostale, što ih preporučivasmo i dosele.

Dr. Jos. Vajs: Sophonias-Haggaeus. Glagolitica. Public. Academiae palaeoslavicae Veglensis. Veglae, 1913.

Vjesnik Staroslavenske Akademije u Krku za god. 1912. Krk, 1913.

Vzdelavaci četka. R. XII. Č. 3.—6. V Zraze. Tiskem a nakladem družstva Vlast. 1913.

(Ovo je štivo namijenjeno katoličkoj mladeži. Nu »Hrozny razsudek« nije za mladež, jer je može samo pokvariti).

Hrvatski su odsjeci pretresli svu silu naših životnih pitanja: o pučkim misijama, kongregacijama, duhovnim vježbama; o hodočašćima, o 3. redu sv. Frane, o svećeničkim zajednicama, o hrvatskom katol. narodnom savezu; o omladinskim društvima; o djetićskim i karitativnim društvima; o apostolatu sv. Ćirila i Metodija; o iseljeničkom pitanju; o radničkom i seljačkom staležu; o hrvatskom paroplovstvu; o društvu sv. Jerolima; o Leonovu društvu; o katoličkoj beletristici; o Pijevu društvu itd.

Kako se vidi, za dva je dana vijećanja bilo gotovo i odviše pitanja. Nu izvjestitelji iscrpoše svoj predmet i obradiše ga jezgrovito, pa je osobito u nekim pitanjima debata bila gotovo suvišna. A gdje se i dulje raspravljalo, rasprave su tekle dostojanstveno, bez strasti. Vidjelo se, da je ljudima do stvari, do načela, a ne do sebe, do osobnosti.

Kako će referati, a valjda i tok vijećanja ter slavnosne besjede, izaći u posebnoj spomenici, ne treba nam ovdje iznositi ni referata ni resolucija.

Dne 27. kolovoza bi zborovanje svečano završeno. Učesnici se raspršiše po krasnoj zemlji planinskoj, a onda se vrnuše k svojoj kući. Ko je vidio samo nedjeljnu svečanu povorku, lako se mogao uvjeriti o istinoljubivosti liberalnih piskarala, koji su vidjeli u svemu 3-4 Poljaka, 5-6 Čeha, pa četrdesetak ili najviše 400 Hrvata. U laži su kratke noge, nu liberalizam je začet u laži, živi u laži i od laži.

* * *

Ljubljanski kongres bijaše sjana manifestacija hrvatsko-slovenskoga bratstva i narodnog jedinstva. Usupor svim zakutnim željama i podlim prijetnjama onih gore braća dadoše srcu oduška. Naše se narodno jedinstvo očitovalo ne samo u svečanoj povorci, gdje je više govorio zanos i srce, već za zborovanja, gdje je radio hladni razum. Ako se ovom zgodom jedinstvo nije formalno potpuno provelo, provest će se već u zgodniji čas. Zaman se vesele naši dušmani, zaman u našem bratstvu i jedinstvu nazrijevaju izdaju i utopije. Mi smo braća po krvi i po srcu. Hrvatski su jadi, kako lijepo reče naš dr. Deželić, slovenski jadi; slovenska radost hrvatska radost, slovenska smrt hrvatska smrt.

A uz pomoć Božju ne kani još umirati ni slovenski ni hrvatski narod. Još imamo životne snage, još imamo žilavosti. Mi

hoćemo da živimo i živjet ćemo, ali živjeti skupa kao jedan narod.

Ljubljanski sastanak bijaše slavlje katoličke sv. vjere. Uz krasni se vijenac hrvatskih i slovenskih biskupa nanizale na sastanku stotine i starijih i mlađih svećenika, a uz njih lijepa kita inteligencije i pobožnog puka. Iz Hrvatske nije bilo Bog zna koliko; ali što je došlo, došlo je uvjereno, došlo je sa željom, da pokaže svijetu, e je njegov ponos vjera njegova. Hrvatske je starije inteligencije bilo vrlo malo. Od istaknutih političara dođoše pl. Hrvoj i dr. Milobar. Ali je došao lijep broj one inteligencije, kojoj politički programi nisu sv. pismo, kojoj zasukano strančarstvo nije zablještilo bistra vida. Došli su naši strješine. Uz dra. Deželića, u čijoj je radionici dne 2. siječnja 1904. prvi put zamnio poklič: «Živio katolički pokret!», dođoše dr. Markulin, dr. Maraković, dr. Eckert, dva brata Rogulje, dr. Filipović, dr. Sokol, dr. Megler, dr. Deželić ml., F. Galović i drugi starješine, da i ne spominjemo krasan niz svećenika starješina, pa naših akademičara.

Oni, koji godine 1904. zloradice oklevetaše katolički pokret i prišiše mu prišvarak *furtimaš, furtimaštvo,* mogoše vidjeti na svoje oči, da je ovo hrvatsko-slovensko katoličko slavlje bilo zajedno i furtimaško. Da, mlado je, čilo furtimaštvo (ne stidimo se toga imena, koje nam podrugljivo dadoše slavosrpski lupeži i petljanci) u bijeloj Ljubljani slavilo pobjedu nad gnjilim liberalnim izdajničkim obzoraštvom i beznačajnim slavosrpstvom.

Ljubljanski kongres bijaše i slavlje onoga skromnog Starca, koji je prvi zapalio luč katoličke organizacije među Slovencima, a užgao pred 10 godina i Hrvatsku. Da, prem je krčki vladika živo želio i prikričavao, da njega ne ističu, kad se god spomenulo njegovo ime, sama je od sebe provalila bura zanosa. I orilo se uz pljesak: «Živio Mahnić!» A trebalo je samo vidjeti onaj sveti zanos na licu hrvatske mladosti, kad je sijedi njezin vođ iza zboravanja o đačkoj organizaciji tronut uskliknuo: «Još Hrvatska nij' propala — Dok mi živimo» — da se čovjek uvjeri, koliko ljubavi uživa skromni taj muž Promisla Božjega, dašto kao predstavnik i nosilac velike misli.

Konačno ljubljansko slavlje bijaše slavlje «Hrvatske Straže». I pripravni odbor i većinu referenata sačinjavahu ljudi, što ih je zadojila i odnjihala «Hrvatska Straža». Svi su referati disali njezinim duhom.

Uz stariju je sestru «Vrhbosnu» «Hrvatska Straža» prije 10 godina počela tresti pospane Hrvate i zvati ih na okup na obranu djedovskih svetinja. Sad s ponosom gleda mlade bojovnike, koji nisu katolici samo iz mode i po krsnom listu već iz uvjerenja; jer znadu, da je katolička Crkva djelo Božje, da je katolička religija riječ Božja, riječ vječnoga života.

Ljubljanski je sastanak završio prvi odsjek u katoličkom pokretu, a nacrtao je program za rad u drugom odsjeku.

* * *

Sjetimo li se svega rada, svih osnova i pothvata od 1903. pa do danas, lako ćemo vidjeti, da nam katolički pokret nije ni gdje urodio onim rodom, kojemu se bilo nadati. Zašto? Više je razloga. Dosta je spomenuti najglavnije. Strančarska je politika okužila Hrvatsku. Gdje su tri Hrvata, tu je pet stranaka. Jedna stranka prezire drugu, mrzi na nju, kleveće je, ocrnjuje, uništuje. Ljudi prisižu na svoje stranačke novine, a te su novine isprvice to očito to zavijeno udarile na mladi pothvat. Prem je «Hrvatstvo» izašlo s pravaškim programom, nije našlo pomoći ni susretljivosti ni kod pravaša, a kamo li kod protivnika pravaštva. Konačno je baš pravaštvo zakopalo «Hrvatstvo». I svećenici bijahu rastrovani strančarskim duhom. I oni su često sve svoje uvjerenje, sva načela za rad crpli iz svoga stranačkog glasila. I tako je dolazilo do sukoba među samim svećenstvom na sablazan svjetovnjacima. Tome je zlu imala doskočiti svećenička zajednica. Ta se zajednica počela okupljati u pojedinim stranama. Svećenici su se počeli zbližavati, progledati. Dašto, stariji, prožeti zasukanim strančarstvom, ne vide dalje od plota svoje stranke, pa u zajednici vide suvišno cjepkanje, a možda i oruđe Beča, ako ne i Pekinga.

U našim su redovima nastajali nesporazumci, koji su doveli i do žestokih prepiraka. U glavnom se redovito vodila borba o vodstvo, o prvenstvo, a najviše borba između Zagreba i provincije. Da su se sporovi izgladili prijateljski, koliko bi se zla bilo prepriječilo, koliko se dobra moglo učiniti.

Naše su sile bile rascjepkane. Naši su ljudi radili zajedno s liberalcima. Dizali su ugled liberalskim glasilima, a time priječili razvoj našega pokreta.

To se, a i sve ostalo, dobro uočilo i prosudilo. Zato je odlučeno, da se po svoj Hrvatskoj imaju osnivati svećeničke zajed-

nice, eda svećenstvo svojom organizacijom prednjači svjetovnjacima. Odlučeno je, da se imadu osnivati razne kongregacije, pa 3. red sv. Frane, omladinska i karitativna društva. Odlučeno je, da se Pijevo društvo svojski širi i podupire; da Leonovo društvo osniva svoje podružnice[1]) te da bude središte sve znanstvene organizacije. Odlučeno je, da katolički pisci ne smiju surađivati u nekatoličkim listovima već se okupiti u posebno društvo oko vlastitoga glasila. Osnovan je hrvatski katol. narodni savez i izabran posebni odbor, koji će voditi odsele glavnu riječ u katoličkom pokretu. Taj će odbor biti vrhovno sudište u svim prijepornim stvarima (dašto, osim dogmatskih). Tome se odboru mora pokoriti bezuvjetno svaki radenik, svako glasilo našega pokreta. Razne se nesuglasice ne smiju više pretresati u javnosti, već se moraju predati tome sudištu .Ko ne priznaje toga sudišta ili mu se ne pokori, može raditi što hoće; ali s nama raditi ne će i ne može. Što vrijedi za pojedince, vrijedi i za glasila. Ako koji list ne priznaje ili se ne pokori našemu sudištu, taj list može biti katolički, ali nije glaslo hrvatskoga katol. narodnog saveza. Nijedan ga član saveza ne smije podupirati ni materijalno ni moralno. Nijedan ne smije u njemu surađivati.

Kad bi ljubljanski kongres bio učinio samo dvije stvari: odlučio osnutak svećeničkih zajednica i izabrao spomenuti odbor, naše vrhovno sudište, bio bi dosta uradio. Nu učinio je mnogo više. Na kongresima se uvrđuju programi, izglađuju opreke, ispituje savjest o prošlom radu, istražuju zapreke i određuju sredstva, kojima će se te zapreke moći odstraniti.

Naš je ljubljanski zbor ispitao savjest i vidio, da smo u posljednjih 10 godina bili vrlo maleni. Uočio je zapreke i rane naše, pa ih je odlučio odstraniti, izvidati; a dobrim ih je dijelom i izvidao. Izgladio je one opreke, koje su izbijale među nama; a odredio je i opsežan nacrt za budući rad.

Neki drže, da je taj nacrt i preopsežan. Mislimo, da nije. Ta sve je prijeko potrebno, što se pretresalo i odlučilo. A hvala Bogu, imamo dosta radenika, sposobnih da sve to provedu. Stariji nas ne razumiju, osim vrijednih iznimaka, a valjda i ne mogu razumjeti. Okamenili su se ko Lotova žena, gledajuć požar moderne Sodome. Neka oni stoje mirno, a mi naprijed bezobzirno!

[1]) Radosno je prihvaćen predlog dra. Frana Barca, sveuč. profesora, da se osnuje u Leonovu društvu bogoslovni odsjek i da «Bogoslovska Smotra» postane glasilom toga odsjeka.

Ovaj put nismo zadirali u politiku; još nije osvanuo naš čas. Naše se stranke i onako grizu,, a podmlatka nema nijedna. Kad se izgrizu posve oni, što narod zabliještuju radikalnim programom, a pred vlastodršcima ga vješaju na klin, pomnožat će se naši redovi i mi ćemo izaći pred narod kao nosioci čiste hrvatske misli.

Mi smo s ljubljanskim sastankom posve zadovoljni; to zadovoljniji, jer znamo, što su sve naši starješine imali progutati i prebroditi, dok su sve onako priredili i udesili. Sad imaju starješine najglavnije u svojim rukama. Nadamo se, da će sporazumno s episkopatom voditi naš pokret tako, te se na narednom kongresu uzmognemo dolično takmiti sa slovenskom braćom.

Ukočenost katoličke dogme.

Piše Fra Ign. Radić.

Borba je protiv dogme toliko stara koliko i kršćanstvo. Borio se Isus, borila se s vremenom katolička crkva, da nepovrijeđenu čuva božansku objavu, te ju i primijeni životu vjernika. Nehajni kršćani, ponajviše iz sebičnih motiva, zanijekaše jednu ili drugu vjersku istinu; odatle *hereze,* što nijesu drugo no nedostojno nastojanje, da se božanska istina njihovom životu ne primijeni.

U XVIII. se pak vijeku racionalistička filosofija nije više zadovoljila, da zaniječe jednu ili drugu dogmu, već je svu objavu uopće riješila božanskog podrijetla i vrijednosti; te joj dogme nijesu no prazne formule bez smisla i života. Devetnaesti je i dvadeseti vijek rekrutirao nove borioce iz liberalnih socijalističnih i anarhističnih krugova, koji slovom i tvorom putem štampe i demagoške agitacije idu za tim, da ljudsko društvo posvema oduzmu utjecaju vjere i kršćanskog morala te provedu potpunu laicizaciju društva.

Borba se protiv dogme sad vodi na svim linijama. «Umro je stari bog» bjesni sa Nietzscheom većina moderne «inteligencije», dogmatski je nazor o svijetu i životu svladano stanovište; dogme su besmislene prazne formule, bez ikakvog utjecaja na život. Nadahnuti Zaratustra — simbol modernog poganstva — nagađa novi život, novo doba, novo evanđelje, koje bi imalo živo pokrenuti svim onim, do sada skrivenim, energijama ljud-

skoga bića, koje su zastarjele konvencionalne dogme u svom evolutivnom toku sprečavale.

«Naš nazor o svijetu — tako u programnom uvodniku «Savremenika» sam njegov urednik Livadić —[1]) ne držimo mi mrtvom građom, koja se ne može skučiti u pretince nepogriješivih dogma, nego živim najšarenijim darom što ga vijekovi davaju svojim naraštajima od milošte».[2])

«Ukočenost dogme» kao teoretski besmisao i praktička nemogućnost, jedna je od onih zvučnih krilatica, koja toli često odjekuje u zbornicama i parlamentima, te zaglušuje svojim šumom i začara svojim sjajem mnoge, «da slušajući ne čuju videći ne vide» kako ta, koliko nova toliko stara istrcana fraza nije no puka predrasuda, koja se u svjetlu činjenica i logike raspada poput sapunastog mjehurića. Toliko želim i dokazati.

Činjenice i njihovo tumačenje.

Pod konac se prošle godine odigrao na Balkanu sudbonosni događaj. Kršćanski se narodi listom digoše, da oružjem osvete događaje, koji im tekom vijekova, crnim slovima ispisaše žalosnu sudbinu. Dani se herojskog doba opetovaše. U sami mjesec dana oboriše kršćanski borioci starog i trulog kolosa tako, da nema nade, te bi se ikad mogao više pridići. Turčina već u Evropi nema (ako ga ne oživi «kršćanska» Evropa).

Ko je raspalio i podržavao onu živu vatru oduševljenja, da se kršćanski borioci bacaju u oganj živi, u kreševo najljuće, gdje je još smrt najlakši izlazak?

Evo vam mlade djevojke; odličnog je roda, lijepe vanjštine, uz to zamjerne izobrazbe uma i srca. Svijet joj laska, život joj se smije. Al ona prostim ruhom i bijelim velom zastire svoju ljepotu, te voli sprovoditi svoje dane u samostanskoj zabiti, u njezi bolesnika, u odgoju mladeži. Pitamo, ko je na raskršću njene «sjajne budućnosti» i kalvarijskog brda, skrenuo njezine korake trnovitom putu sv. Križa?

---

[1]) G. IV, str. 4.

[2]) «Narodni List» u Zadru, komu je urednik katolički svećenik Juraj Biankini, toplo preporuča «Savremenik» kao najbolji hrvatski književni list. To je javna sablazan, jer je S. očito protuvjerski te najbestidniji list, što je ikada u Hrvatskoj postojao.

Predočite kršnog mladića, akademičara ili seoskog sina; u naponu je mladenačke snage i života; svijet mu nudi slatki pehar opojnih pića; ali ga od staze kreposti i poštenja ništa ne može odvratiti. Postojan je u dobru, marljiv u radu, pravi izgled kršćanskog života. Opet pitam, gdje je ona tajna sila, te određuje njegove korake putem samozataje i kreposti?

Gledajte majku sa više nejake dječice; pitaju kruha, al nema čim da nahrani gladnu. Muž pijanica koliko zaradi toliko popije.

Ne mari za nju ni za djecu. Na njezine suze odgovara psovkama i pesnicama. Ona šuti i podnosi. Ne traži raspit braka, i ako joj ga civilni zakon dozvoljuje. Trpi i pregara. Kad je pitate za razlog, pokazat će vam Propetog Spasitelja. Otajstvo će vam Križa odgonetnut to čudo kršćanske ustrpljivosti.

Mogao bih nabrojiti i drugih slučajeva. Osobito katolička crkva pruža nam nebrojene primjere herojskih kreposti. Činjenice su tu, tražimo im tumača. Čovjek je razložno i slobodno biće te ga u slobodnom, napose kreposnom djelovanju vode i razložni motivi. A kakve su vrsti ti motivi?

Svrhunaravni, u više slučajeva; odgovara pravovjerni kršćanin; *čisto naravni,* u svakom slučaju; odgovara moderni liberalac.

Da vidimo, koje se riješenje više slaže sa logikom činjenica.

Filosofija naturalizma uporno niječe svaki svrhunaravni utjecaj na čovječje djelovanje, kako nenaravni i zato iluzorni faktor, koji da *naravno čovječje* djelovanje ne tumači. Svrhunaravni utjecaj da sa ljudskom naravi ne stoji u kauzalnom razmjeru; zato, ako već nekom djelovanju moramo pripisati vjersko obilježje, i ono djelovanje nije drugo no naravno ispoljavanje vjerskog čuvstva, koje je po svojoj naravi podložno pometnjama i abnormalnostima. Eksperimentalna psihologija, ta znanost budućnosti, da će već riješiti sve normalne i abnormalne pojave ljudske psihe, te naslove kao vjersko zaluđivanje, vjerska opsjena, vjerski fanatizam naslijeđeni vjerski nazori, susrećemo ne samo u novinama već i u «znanstvenim» revijama za istraživanje *«religijoznog života»*.

Svakako komodno tumačenje.

Nedvoumno je, da je ideja odmazde i oslobođenja svoje braće njetila kod balkanskih naroda plam oduševljenja; ali niko neće poreći činjenicu, da je vjerska ideja, moćno podržavala tu idealnu vatru, koja se topovske vatre ne boji jer:

Mrijeti za Kristovu vjeru svetu
Teško nije ko se za nju bije. [3])

Veoma dvoumimo, da bi se liberalnim ili antimilitarističkim duhom zaraženi vojnik odvažio na takva junaštva i žrtve. Domovinska prava i djelotvorna ljubav uspijeva najbolje u srcu prožetu kršćanskom dužnosti da se moramo pokoravati vladaru, osobito onda, kad je domovina u pogibelji. Tada je vladar izvršitelj božjih namjera, sredstvo božje pravice, komu se moramo u savjesti pokoravati.

Savjesno je pak izvršivanje teških dužnosti postojana borba protiv strasti i protiv svih onih motiva, koje diktira neuređeno samoljublje. Požrtvovna krepost duboko spušta u zemlju žile mirnog rasuđivanja i odvažne volje, koje moći još milost božja svojim svjetlom i svojom svrhunaravnom silom, potencira, tako da se značajan čovjek, ta prava vjerska personalnost, ne sagiba pod udarcima strasti ili vanjskog progonstva, već uvijek ide čvrsto već udarenim pravcem kršćanske pravice i ljubavi.

Nema mjesta vjerskom zaluđivanju ondje gdje vjerski život namiče dužnosti, koje su u opreci sa čovječjom putenosti. Čovjek radi pukih utvara ne zauzdava svoje strasti. Ideje čovječnosti, ljudskog dostojanstva, Kantovi imperativi i slične nemoćni su spram čovječje požude, barem onda, kad se u nekom smislu ne povrijede ni individualna ni socijalna prava, dali samo božja, za koja moderni individualitet i tako ne mari.

Razumijem, da naturalizam ne može protumačiti vjerskog života, jer on počiva na svrhunaravnom redu, o kojem naturalizam ne će ništa da znade. Dogme su svrhunaravskog značaja; one sadržavaju istine, koje nam je Isus objavio. Njegovo božansko poslanje, djelo odkupljenja, djelo posvećenja, prekozemni život, odgovornost života i t. d. istine su ne samo teoret-

[3]) Vladari su balkanskih država shvatili dušu svog naroda. Tako bugarski car u svom ratnom proglasu kaže:« Došo je čas, da izvedemo jedan veliki problem... naše je djelo, pravedno, veliko, sveto. Vrućom vjerom u obranu i pomoć Svemogućega obznanjujem bugarski narod, da je naviješten rat Turskoj za čovječja prava kršćana. U toj borbi križa protiv polumjeseca, slobode protiv ropstva imat ćemo s nama simpatije sviju onih, koji ljube pravicu i napredak. Naprijed. Bog je s nama».

ske već napose i praktičke vrijednosti. Kad mi božjom milosti rasvijetljeni prihvatimo vjersku istinu, tad se i naša volja na njenom žaru raspali, to mi činom provađamo ona praktička načela, koja se neposredno iz one odnosne dogme izvađaju. Ta ako vjerujem, da je Isus Bog, vršit ću i Njegove zapovijedi.

Ako nas dakle zanaša sjajna istina, koju razumom shvaćamo, koliko će nas više oduševiti istina, koju prihvaćamo razumom potenciranim božjim svijetlom? Tada mi spoznajemo svrhunaravnu praktičnu vrijednost odnosnog požrtvovnog čina, te istodobno ćutimo i neku silu i pomoć da odnosno djelo izvedemo.

To i nije drugo no djelovanje božje milosti u dvojakom pravcu i u rasvijetljenju razuma i pojačanju volje.

Ja ću rado priznati, da ovakvo vjersko djelovanje, kojemu tvori pozadinu vjerska dogma, nema «znanstvene» baze, kakvu naturalisti uzalud traže; ali dok nam naturalizam ne pruži boljeg riješenja, mi ćemo se poslužiti svijetlom, što Bog nuđa ljudima dobre volje.

Plodnost katoličke dogme za prvih vjekova kršćanstva.

Plodnost ćemo katoličke dogme najbolje upoznati, kad promotrimo njezino blagotvorno utjecanje na moralni razvoj čovječanstva.

Stalno je, da se u djelovanju pojedinaca kao i naroda odrazuju neka stalna načela. Čovjek, razumno biće, određuje svrhu kao i sredstva svome radu u svijetlu načela, t. j. svojeg uvjerenja, koje redovito prima oblik nekojih teoretsko-praktičkih istina, koje zovemo načela.

Da su dogme takva praktična načela, vidjet ćemo, čim promotrimo razvoj vjerskoga života kod kršćana.

Prenesimo se duhom u doba Asiraca, Babilonaca, Grka i Rimljana. Pored svijetle strane, koja se ovdje ondje odrazuje sa sjajnih umotvorina i literarnih proizvoda, imade ona razdoblje i svoju veoma tamnu stranu, a to je moralna surovost, krvološtvo, zatiranje staraca, izloženje djece, ropstvo i drugi poroci, koje i nije vrijedno spominjati.

I poganski su mislioci Pitagora, Sokrat, Platon i Aristotel tražili uzroke moralnoj krizi, kao i sredstva, da zaustave bujicu

moralnog propadanja, ali su se morali uvjeriti, koliko je slaba sva njihova znanost, kad ide za postignućem moralno praktičkih ciljeva.

Ko da moralnoj nuždi doskoči, da riješi tu najveću moralnu krizu?

Jedino Isus Hrist svojom objavom. Objavom su riješene najteže zagonetke o čovječjem postanku, svrsi, o zlu o posmrtnom životu. Sve te istine, koje su do onda bile samo u maglovitoj formi, pristupačne samo učenijim muževima, sada bez truda, te još cvršćim, jer vjerskim uvjerenjem pojačanim božjom milosti priznavaju ljudi dobre volje. Dogma je pak otkupljenja i posvećenja po Isusu ovršena na drvu Križa posvetila čovječji rad te je patnjama podala svrhunaravnu vrijednost, novu ljepotu, koja presiže ovozemne interese, omeđašene prostorom i vremenom.

Apostoli propovijedaju novu nauku, potvrđujuć je čudesima i uzornim životom. Poganski svijet ne može ostati ravnodušan spram sile, koja izlazi iz božje riječi, te rado prihvaća, u čin provađa; dapače mnogi i umriješe za novu vjeru. Niko, pak ni najliberalniji pisac ne niječe činjenicu, da sa kršćanstvom nastupa i moralni preporod ljudstva.

Katolička je dogma još više u *srednjem* vijeku prožela cijeli socialni i privatni život ljudstva. Srednji se vijek bez dogme ne može ni razumjeti. Duh je vjere lebdio nad svim istitucijama; u filosofiji, u znanosti, u umjetnosti te i socialnom i privanom životu.

«Mi klimamo glavom — piše Dr. Dlustuš[4]) — sjetiv se tradicionalnog pričanja o neukosti, o mračnosti i niskoj kulturi srednjega vijeka. Onaj sjaj, onaj većinom birani ukus, ona umjetnost sad u rastu sad u padanju a vazda u u službi visokih ideja».

«Narodi srednjega vijeka našli su načina i puta, da za prostrane krajeve spoje princip auktoriteta sa slobodom ljudi, oni su pripravili rapresentativni sistem, iz toga su se razvile sve moderne istitucije. Veliki je socialni napredak učinjen na svim pravcima. Ropstva, ljute rane antiknoga svijeta nestalo je. Uloga žene porasla je u porodici i u društvu i to ne samo po utjecaju zakona, već po ćudoređu, a to bi već samo dosta bilo da nam

[4]) Školski Vjesnik, Sarajevo 1902, str. 530.

osvijetli duboki jaz između srednjega vijeka i drevne civilizacije».

Ovako ovaj uvaženi i nepristrani pisac. Kad bi stanoviti povjesničari, vodilje vjerske ideje, koje su toli blagotvorno utjecale na javni i privatni život ljudstva one dobe, voljeli nazvati mračnjaštvom, kad bi muževe, kao Franju Asiškog, Tomu Akvinskog, Danta, Grgura VII, Inocenca III, Kristofa Kolumba i druge radenike na vjerskom, državničkom i umjetničkom polju, smatrali prostim ratilom u službi prostih opsjena, tad oni ne bi ni shvaćali ljudskog života uopće, a još manje njegove najsjanije raprezentante.

Koliko se toga izbacilo protiv «skolastične sofisterije» Al da nijesu skolastici, a prije njih i sveti oci, bili uvjereni o vitalnoj vrijednosti katoličkih dogmata, po vjerski, moralni te uopće kulturni život ljudstva ne bi cijeli svoj vijek toliko natezali svoje umne sile, da im opredijele smisao i moralnu stranu ne bi se toliko često sastajali u koncilima, da predusretnu njihovo krivo tumačenje. Treba da jedan put naši protivnici razumiju, da se umni, kulturni, socialni *požrtvovni* rad redovito ne vrši za volju fantastičkih utvara.

Pa i «*danas* nakon osamnaest vjekova, kršćanstvo je jošte, za 400 milijuna ljudskih stvorova, duhovni organ, velika neizbježna krila, na kojima se čovjek uzdiže nad sama sebe. Uvijek i posvuda, od osamnaest stotina godina amo, kad su god ova krila klonula ili kad su god prelomila privatni su i javni običaji opadali. U Italiji za Renesance, u Engleskoj pod Restauracijom, u Francuskoj pod Konvencijom i Direktorijem čovjek bijaše postao poganin; svirepost i putenost izlagahu se na javu, društvo se provrgavaše u hajdučku kuću ili u bludnu kuću. Kad se neko zagledao iz bliza u ovaj prizor, taj može proračunati ono, što je kršćanstvo donijelo našim modernim društvima. Ni filosofski razum, ni umjetnička i književna kultura, ni ikakva vlada mogu da ga zamijene u ovom poslu. On je sam kadar da nas uzdrži na našoj nizbrdici i staro Evanđelje, ma kakva mu bila dandanašnja haljina, još je sada najmoćniji pomoćnik društvenoga instinkta».[5])

Ove riječi piše muž, kojemu i ljudi protivnog nazora naklanjaju svoje potpuno povjerenje.

[5]) Taine, Savremenik, g. 1910 str. 251-2.

A da čujemo sad jedan domaći auktoritet. N. Nodilo, koji se je pred malo godina toliko ešofirao za liberalne nazore, u svojem djelu «Rimski svijet na domaku propasti» piše: «Napredak čovječanstva bolje se mjeri visinom duha, nego li materijalnom civilizacijom, a nitko toliko ne uzdignu dušu koliko Isus od Nazareta. Regbi da od njega nama dolazi, što je sada plemenitijega i uzvišenijega u dubini našeg srca. Vjerovao il ne vjerovao u božanstvo Isusa Hrista, trijezmenome je kritičaru ispovjediti da od hristijanstva silnije pojave u historiji nema... koja sruši paganizam. Htjelo se ne htjelo, od IV vijeka poslije Hrista pa do dana današnjega, čvrsta moralna podloga ljudskom društvu stoji u koje tri četiri stranice evanđelja Matejeva (gl. V, VIII) u rečenicama tako zvane gorske besjede... Svakako je sadanje čovječanstvo dužno Isusu najveličajniji hram na onoj glavici do genezaretskoga jezera, gdje besjedu izreče (str. 21).

«Hristijanstvo nošaše u svojim njedrima civilizaciju uzvišenu, u glavnoj gdje kojoj strani bolju od grško-rimske». (Ib.)

Katolička dogma kulturni faktor.

I doista je kršćanstvo sa svojim dogmama kulturno povijesni faktor prvoga reda. Povijest kršćanstva i nije drugo no povijest civilizacije. S razvojem kršćanske misli paralelno teče kod naroda i kulturni razvoj. Kršćanstvo uzgaja u prvom redu dušu, oplemenjuje njezine moći razum, volju i čuvstvo prema najvišim idealima nestvorene vječne istine dobrote i ljepote, koje u Bogu nalaze svoju konkretnu i jedinstvenu dopunu odakle sve potječe i kamo se sve svađa. Initium et finis.

Napredak je intelektualni, bez uzgoja volje, značaja, savjesnosti, gospodstva na samim sobom, dakle bez etičkog uzgoja nedovoljan. Tehnička, gospodarstvena, socijalna, umjetnička kultura je nedostatna, ako nije istodobno i kultura individua, uzgoj jake personalnosti. Svaki je napredak u toliko napredak, u koliko je duševno etički napredak.

U svim granama znanja i umjeća, koja u najzadnjoj analizi nijesu no sredstva prave prosvjete, ulazi ga kršćanstvo sa svojim dogmama, sa svojim plemenitijim eminentno uzgojnim idejama, ne smetnuvši nikada s vida, da više no kultura svijeta

vrijedi kultura duše, kultura božjih i naravnih zakona, konačni cilj individua i društva.

Kršćanstvo sve snošaje ljudskog života rasvjetljuje u svom korijenu t. j. u odnosu, kako stoje, spram Boga. Kršćanstvo podržava pet stupova društvene zgrade religijoznost, posluh, poštivanje auktoriteta, smisao za samoprijegor i duh zajednice (Laach Stimmen V s. 479).

Dogma je božje svijetlo, božja sila; ona, rasvijetljujuć omeđašeni naš razum višim svijetlom pojačujući našu volju višom silom, usposobljuju čovjeka za više božanske osnove, za ostvarivanje kraljevstva božjega na ovoj zemlji. Blažen onaj narod, ona država, koja ima što više takvih vodića, takvih u pravom smislu *božanskih genija,* koji gonetaju i čin provađaju božje misli.

Protivno nesretna je ona ljudska duša (što vrijedi o narodu) koja, zaglušena šumom materijalnih predobića, zasljepljena bljeskom varavog svijetla, glasa božjeg ne čuje, svijetla s nebesa ne zamjećuje. Takva je duša prinuđena na prisilni san, na nerad. Vanjska se sjetila sve jače i jače trzaju, čovjek nema mira ni pokoja, ni vremena, da se povrati zanemarenoj unutrašnjosti svojoj, da joj podade dolične hrane, koja može nju, netvarnu i besmrtnu dušu zadovoljiti, hrane vječnih istina. Eto prave tragike duše, koja je stvorena za Boga, a svijet je vuče drugamo.

Moderni je socijalni anarhizam podrmao tim stupovima tako jako, da se društvena zgrada bliža svome rasulu. Najprije su narodu iz srca iščupali Boga, riješili ga svake obveze spram auktoriteta, navratili ga isključivo ovozemnim dobrima, koje da mora svako jednako da uživa, i tim su u svojem temelju uzakonili pravo jačega, pravo sile; socijalna pak demokracija preuzela si je zadatak da takvu socijalnu reformu revolucijom provede. Dužnost tu gubi svoju obvezatnu silu, a pravo se oslanja jedino na vanjsku silu. Pusti dakle mekanicizam sila i broja, koji se uglavljuje u revolucionarnoj formuli: koliko možeš, toliko i smiješ.

Latinske države, Portugal, Francuska, Italija a u zadnje vrijeme i Španjolska tu nauku u čin provađaju. Auktoritet mora nestati. Monarkije se moraju odstraniti. *Narod* (rectius organizovane tajne framažunske sekte) je neograničeni subjekat svakog prava. Taj *narod* smije sve, što može, njega ne veže nijedan zakon ni božji ni ljudski, on je *suveren.*

Kad promislimo, da taj *narod* nije no pusta klika nekolicine terorom i korupcijom izabranih «narodnih zastupnika», koji za svoj osobni i stranački interes žrtvuju savjest i poštenje, tad iz svega srca sažaljujemo onu državu, koja takvim braniteljima narodnih prava, pade na lijepak.

Da toga ne bude, uzgajajmo naš narod kršćanski. Malo nas imade, prijatelja nemamo, izloženi smo sa svake strane neprijateljskoj navali. Za vrijeme turske invazije nije naš hrv. katolički narod podlegao ,pak ne će podleći ni sad, bude li se kô i onda borio Isusovim križem u ruci. Beatus populus cujus Dominus Deus ejus.

Da li je moguća kršćanska apologetika?

Primjedbe, razjašnjenja, utvrđivanja.

(U. Talija).

1. I dijete imade znanstvenu bazu svoje vjere.

Talijanski je časopis «*La coltura contemporanea*» donijela (januara o. g.) študiju sa naslovom «*La difficoltà dell'apologetica*». Napisao ju je B. Varisco ‚profesor teoretske filosofije na rimskoj univerzi.

Varisco se latio posla, da istraži i isporedi dvije knjige, naime «*L'objet integral de l'apologetique*» *A. De Poulpiquete-a* i «*Corso di apologetica cristiana*» *A. Cappellazzi-a*, prof. u Kremoni. Zadnji je rezultat Variscova istraživanja ovaj: nije moguća kršćanska apologetika.

Dvostruki je upor Variscovu zaglavku: pitanje fakta i pitanje principa.

Glede fakta Varisco ovako piše: demonstracija motiva vjerovanja valja da bude na prvom mjestu, valja da prethodi vjeru: budu li racijonalno utvrđeni motivi vjerovanja, tek tada stupa vjera — vjeruje se. To ipak ne odgovara činjenicama. Dijete, rođeno i odgojeno u kršćanskoj obitelji, vjeruje, što su mu roditelji kazali o religiji, i što oni vjeruju; a motive svoje vjere dijete ne pozna znanstveno niti ih istražuje. Ovdje je dakle slijepo vjerovanje.

Glede pitanja principa Varisco postupa ovako: ako se ljudskomu razumu oduzme pravo, da se uvjeri o onomu, što vjeruje, (ispitujući, dokazujući, odbijajući) tim se isključuje i apologetika; ako li se pak to pravo prizna ljudskomu razumu, tim

se dopušta, da razum sam odluči o vjerodostojnosti revelacije«.[1])

Pitanje fakta, što iznosi prof. Varisco ‚da podupre svoj zaglavak o nemogućnosti apologetike, opet postaje pitanje principa. Kaže Varisco: dijete vjeruje, a motive svojega vjerovanja ne istražuje, eto dakle apologetike nestaje. No, jeli zbilja tako, što piše Varisco, da dijete motiva nema? Svak tu vidi, i bez diskusije i raspravljanja, da je motiv djetetovu djelovanju auktoritet njegovih roditelja. Tako su mu roditelji kazali, tako oni sami vjeruju. To je dosta, da ono vjeruje i stalno bude za svoje vjerovanje. Ali će možda reći Varisco: to nije znanstvena baza niti znanstveni motiv djetetovu vjerovanju. A za što ne bi moglo biti u djetetu znanstveni motiv? — Varisco bi mogao navesti jedini razlog, a taj bi bio: ljudski auktoritet nije niti može biti kriterij istine; drugim riječima: čovjek ne može biti siguran, što mu ljudi kažu. Ovo bi Varisco mogao navesti i jedino ovo. Ovo je opet pitanje principa, ne fakta.

Na ovo ću se pitanje principa povratit opet, pa sada ga stavljam na stranu. — Primjećujem nešto. Dakle dijete, jer vjeruje svojim roditeljima, slijepo vjeruje, njegovo je vjerovanje bez znanstvenog oslona? No, ja ovdje zamišljam jedan slučaj, koji je moguć. Maloljetno dijete, prosti seljak, koji je primoran čitav se dan radom svojih ruku baviti, da privriјedi sebi hranu: ovo dvoje hoće da oslone svoju vjeru na znanstvenu bazu prema mišljenju Variscovu. Dijete, koje ne ima ni nauke ni iskustva ni oštrine uma, ni jake refleksije, ili ako imade svega toga, imade tek u manjoj mjeri nego njegovi roditelji, pa da to dijete kaže roditeljima svojim ovako: vi to meni kažete, vi vjerujete, ali moja znanstvena istraživanja još nijesu do toga doprla. Stoga ja vama ne vjerujem, vi se držite svoje vjere, al je ja neću sve dotle, dok tamo sam ne dosegnem. Da tako isto kaže i seljak onim, koji su se takovim pitanjima bavili, bi li bila to znanstvenija metoda, nego da dijete, seljak vjeruju onim, koji imadu i nauke i iskustva više od njih?

Koji bi dakle bio znanstveniji postupak od ova dva u navedenim slučajevima? Ako bi se Varisco odlučio te kazao, da

[1]) *Se alla ragione si toglie un tale officio di accertare (esaminando, provando, riprovando) si esclude l'apologetica; se glielo concede, si concede insieme che la ragione sola decida inappellabilmente sulla credibilità di una asserita rivelazione.*

je znanstvenije, kada bi se dijete oslobodilo auktoriteta svojih roditelja, ja bih pitao za razlog tomu. Razlog se drugi ne bi mogao navesti osim ovoga: roditelji su se mogli prevariti bilo u svome istraživanju, bilo u rasuđivanju. Stoga je znanstvenije, da se ide svojim putem u istraživanju.

Ja odgovaram, da ovaj razlog, ako bi vrijedio za roditelje, to jest, da se dijete ne osloni na uvjerenje svojih roditelja, koje su oni stekli bilo kako, taj isti razlog vrijedi više za samo dijete. To jest, da dijete ne bude vjerovati niti svojemu uvjerenju. — Ako su se mogli prevariti roditelji, koji su iskusniji u stvaranju svoga uvjerenja, svejedno može pogriješiti i dijete, dapače i jače i prije. Bi li dakle mogao biti znanstveniji ovaj put u istraživanju religije, koji nam kaže Varisco?

Ako li pak Varisco posegne opet za principom: ljudski auktoritet nije kriterij istine, tim siječe sebi žile; jer u tomu slučaju ne može biti kriterij istine niti samostalno istraživanje neodvisno od svakoga auktoritativnog utjecaja. To je dosta očevidno. Tuđi je auktoritet kriterij istine u toliko, u koliko se oslanja na samostalno istraživanje. Što se vjeruje ljudskomu auktoritetu (servatis servandis), razlog je taj, što se vjeruje ljudskomu samostalnomu istraživanju: ovdje je nužni kauzalni vez. Stoga kada ne bi vrijedio ljudski auktoritet, kao kriterij istine, ne bi vrijedilo ni neodvisno istraživanje kao kriterij istini. Razlika je samo u tome, kada se drži do auktoriteta, drži se posredno do samostalnog istraživanja, a kada se samostalno ispituje, drži se do toga, ali neposredno.

Zaglavak je iz ovoga, što sam do sada razlagao, ovaj: ili djetetu auktoritet roditelja može biti čvrst motiv njegovu religijoznom vjerovanju; ili ako to ne može biti — ne može mu biti niti samostalno njegovo istraživanje u pogledu religije. Apologetika postaje nemoguća u sistemu, gdje su potparane žile kriterijima istine; a ostaje u naponu svoje krepčine u sistemu, gdje se priznaju neki puti, koji vode stalno k istini.

2. Ako se dade pravo umu, da istražuje, tim se ne isključuje apologetika.

Varisco piše: «ako se umu oduzme pravo, da ispita stvar, u tomu slučaju nestaje apologetike; ako li se pak to dozvoli, ovaj sam odlučuje, ima li se, nema li se vjerovati jednoj objavljenoj istini«. — Dosljedno je i u ovomu drugomu slučaju isključena apologetika.

Ja postavljam pitanje: zašto se u prvomu slučaju isključuje apologetika? Tomu se može navesti razlog taj, što buduć razum sputan, ne može postaviti na sito i rešeto motive, što no mu ih pruža apologetika; a u tomu slučaju ne mogu više niti biti za njega motivi, koji bi ga povukli da vjeruje. Tim nestaje i apologetike.

Drugo pitanje: zašto se u drugom slučaju isključuje apologetika, to jest, u slučaju, kada se dozvoli razumu, da ispituje samostalno istražuje, sudi?

Ovdje treba jedna distinkcija, da se odgovori na ovo pitanje.

Samostalno se ispitivanje može razumjeti na dva načina. Prvi način: kada razum snuje, a ne obazire se na nikakovu objektivnu motivaciju, to jest takovu, koja bi bila izvan njegova subjektivnoga *ja*, te bi ga mogla okrenuti tamo ili amo. Drugi način: kada razum mjeri i rasuđuje obazirući se i na tuđi auktoritet i tuđe umovanje; u kratko, na motive objektivne, koje on sam ne stvara u sebi, već ih prima izvana.

Sa ovakovom distinkcijom, kako bi se moglo odgovoriti na drugo pitanje: je li isključena kršćanska apologetika u slučaju, da se dozvoli razumu istraživati samostalno i rasuđivati? — Odgovor je ovaj. Apologetika kršćanska prestaje u prvomu slučaju, to jest, kada se um ne obazire na nikakove objektivne motive; ali ne prestaje, kada se na njih obazire, njihovu vrijednost ispituje, privoljava i pristaje, ako su jaki, njih pak odbija, ako nemaju krepčine.

Razlog je tomu, što je u prvom slučaju čitava umna elaboracija subjektivna; ako li subjektivna, tu je zakrčen put apologetici, jer ona nosi sobom nešto objektivno. A u drugom slučaju što um traži i uvažuje motive objektivne, a takove mu ih apologetika i nosi, podastire pred oči, da ih razvidi, poslije rasudi, odluči. — O ovomu slučaju nije razum sam, koji neodvisno odlučuje — kao što govori Varisco — ima li se, nema li se vjerovati jednoj objavljenoj istini; već ga na to odlučuju motivi, a te mu motive nosi apologetika.

3. Razvoj misli ima u sebi dva elementa: jedan je nutrnji, drugi vanjski.

Piše Varisco: »Svaka sinteza i određena nauka bila ova filosofska ili religijozna ne ima druge vrijednosti do aproksimativne i privremene.... misao se razvija neprekidno.... stoga ne dosiže, pa i ne može doseći niti se približiti k istini, koja bi se mogla smatrati kao neki termin, koji je na izvan subjekta«.[2])

Prema ovomu bi misao bila: 1. Razvijanje. 2. Imala bi vrijednost samo aproksimativnu i privremenu. 3. Takova misao i njeno razvijanje, kao što princip tako i termin bio bi čisto subjektivan. — Ovdje je opet pitanje o principu.

V. govori, misao se razvija. U tomu se slažem. Glede pak naravi i načina toga razvijanja bi li bilo ispravno što Varisco piše? Čitavo bi to njegovo razvijanje bilo i jest imanentno: i princip, odakle protječe, i termin, kamo smijera čisto imanentan, čisto subjektivan.

Razvijanje se opaža u čitavoj prirodi. Razvidi li se n. pr. biologija, tu se opaža razvijanje, no to razvijanje može nastati uz neke samo uvjete. Ti su uvjeti, da tu sudjeluju dva faktora, Ako nema jednoga od njih, razvijanja nema. Ti su faktori: 1°. imanentna neka vitalna snaga u subjektu, koji se razvija. 2.° elementi izvan subjekta, koje imanentna vitalna snaga asimilira. Bude li u subjektu vitalna imanentna snaga, a ne bude li drugih elemenata, koje bi asimilirala, nema tu razvijanja. Tako isto, budu li elementi, ne bude li vitalne snage, razvijanje je nemoguće.

Iz sićušna se sjemena razvije stablo, grane, lišće, cvijeće, plod. Da ne ima u zemlji onih nekih elemenata, koje imanentna snaga sjemena sebi asimilira, da ne bi bilo tu drugih uvjeta i prilika, kao n. pr. vlage, zraka, topline, sjeme bi ostalo kako jest: izumrlo, razvitku ne bi bilo mjesta.

Ovako bi se imalo shvatiti i razvijanje misli sa dva elementa— elemenat imanentno — vitalni, i elemenat nadvornji.

[2]) *»Ogni sintesi, ogni dottrina determinata, filosofica o religiosa, ha un valore approssimativo o provvisorio... il pensiero si sviluppa incessantemente... quindi non si arriva mai, non può arrivare, nè avvicinarsi mai ad una verità, che si possa considerare come una meta esterna«.)*

Varisco toga neće: njemu je početak i termin imanentan; a budući se tu istiskuje svaki vanjski i objektivni elemenat, njemu nemože više biti misao (istina) »*adequatio rei cum intellectu*« već postepena evolucija mijenjanje misli, to jest istine. Takovo mijenjanje napravlja ljestvice različitih faza, koje se sustopice slijede, jedne nestaju, druge nastaju. Svaka pojedina faza imade samo privremenu vrijednost, naime dok traje, dalje ne. Suviše je takova i privremena vrijednost čisto subjektivna.

4. Bude li razvitak misli čisto subjektivan, postaje nemoguća ne samo apologetika kršćanska, već i svaka druga znanost.

U navedenom sistemu nije samo nemoguća apologetika kršćanska: nemoguća je svaka znanost objektivna. Znanost je objektivna tu nemoguća, gdje je moguće znanstveno raspravljanje. Znanstveno je raspravljanje moguće, gdje su pripušteni neki stalni principi sa obje strane, koji su kao operacijona baza čitavomu znanstvenomu raspravljanju. Takovi principi valja da budu objektivni; budu li ti principi subjektivni nema više mjesta znanstvenomu raspravljanju, jer je pretrgnut svaki most i svaka sveza između raspravljača.

U sistemu, gdje istina nije drugo već subjektivna mijena, srušen je taj most, i ne može biti više govora o znanosti bilo kakvoj. Ako bi se zaprelo kakovo raspravljanje, zadnji bi bio zaglavak: ovo je ovako, jer se čini meni da je tako; a ovaj bi zaglavak sveden na praksu glasio ovako: »imaš pravo misliti i raditi, kako ti je volja, u tome te nitko ne smije smetati«. Tim bi bilo sve svršeno.

U svakidašnjemu se životu čuje: *To je tvoje subjektivno mnijenje«;* a to bude rečeno o zaglavima, koji teku iz principa, o kojim zdrava pamet ne smije sumnjati. Ovakovim se govorom dozvoljava, da dva mišljenja u kontrarnom i kontradiktornom pravcu mogu biti jednako dobra. Primjećujem ovdje, da odgovor: »to je tvoje privatno mišljenje« može biti ispravno u nekim slučajima; a ti su slučaji, samo, kada se radi o nekim pitanjima nesvijesnim, biva u pitanjima, u kojima se za *pro et contra* navode neki razlozi, koji inače nijesu odlučni. Govore, da bi moglo biti tako; ali ne istiskuju mogućnost, da bi moglo biti i drugačije. U ovakovim se slučajevima može pristati na

ovu ili onu stranu, ali uvijek bojazljivosti, da bi moglo biti i inače nego se misli. Ako se pak pristane uz jednu stranu, to se čini stoga, što nam se čini, da je ta strana vjerojatnija, ali nikada izvjesna. U ovakovim se slučajevima može kazati: to je tvoje privatno mnijenje, možeš za se držati, dok ne bude protivno dokazano. Tako se i ja mogu držati protivnoga mišljenja, sve dotle, dok mi ne bude protivno očito dokazano.

U sistemu se dakle gdje se istina shvaća mijenom imanentnom i subjektivnom, ne može više govoriti o znanstvenom raspravljanju, dosljedno niti o znanosti: tu je onemogućena svaka znanost. Nemože biti govora niti o apologetici, jer se tu radi o principima, koje pretpostavljaju sve znanosti, pa i apologetika, a sistem imanencije ne će da prizna.

5. Apologetika je moguća, kao i druge znanosti i u slučaju imanencije i akozmičkog idealizma, ali to samo s nekog pogleda.

Iz ovoga bi, što sam napisao, bila dakle apologetika zbilja nemoguća dajbar u sistemu imanencije? Ako je tako. svak bi ostao pri svomu stanovištu, između jednoga bi i drugoga stanovišta zjao bezdan, preko kojega se ne bi moglo niti pokušati, da se sazide most; mogućnosti ne bi više bilo ni kakovu dodiru, ni međusobnoj komunikaciji, dosljedno sporazumljenju?

Ovo bi zbilja ovako i bilo, kada bi se gledala sa ovoga stanovišta: nemogućnost je zbliženja tu više nego očevidna. No, kada bi se obaziralo na vrijednost znanstvenu takovih stanovišta, bili bilo tada kakove mogućnosti zbliženju i raspravljanju?

Ja mislim, da imade tu takove mogućnosti raspravljanju. Ali opet odakle ta mogućnost, ako se opet i tu radi o principima? Raspravljanje predstavlja neku zajedničku bazu, neko stanovište, na koje valja da se stavi i ova i ona strana. Gdje je i koje je to stanovište? — Tačka je nesporazumljenja u neuvaživanju dogmatizma. Pripusti li se dogmatizam, pripuštuju se tim i neki principi izvan svake prilike kao stalni, sigurni, raspravljanje postaje moguće, znanstveni zaglavci objektivni. Ne pripustili se dogmatizam, čitavo mišljenje postaje subjektivno, zbliženje ne može biti niti raspravljanja. Operacijona je

dakle baza i sigurnost i vrijednost, nesigurnost i nevrijednost dogmatizma. Stoga je moguća apologetika, u koliko je moguće i ako je moguće raspravljanje o sigurnosti dogmatizma ili, u Variscovu sistemu, ako je moguće raspravljanje o akozmičnomu idealizmu. Kažem: ako je moguće raspravljanje; ne da bih tim htio baciti sjenu nemogućnosti na takovo raspravljanje, već tako kažem, u koliko se sa protivne strane misli, da se je postavilo na takov položaj, koji onemogućuje svaki posredni i neposredni dodir, i smatraju se zaštićenim od svakoga udarca i napadaja. Inače se onakovo mišljenje bilo imanencije bilo akozmičnog idealizma ili drugog kojeg sličnog sistema, stavlja u najjaču protimbu sa ljudskom naravi i njezinim postulatima, koji su u tomu, što narav ljudska priznaje, pripušta neke prve principe, koji su oslon svakomu znanstvenomu istraživanju. Ona je spokojna, jer uvjerena, da odatle polazeći može sigurno doseći do otkrića jednog dijela bar istine, za kojom ljudska narav osjeća u sebi i težnju i čeznuće. Glas ljudske naravi, koja je stvorena da traži istinu i u sebi osjeća neku krepčinu za to, i oštro zna razlikovati svoju subjektivnost od objektivnosti, najjači je udarac imanenciji i akozmičnom idealizmu. A to omogućuje rad apologetici i bio bi pozitivan i u slučaju imanencije i akozmičkoga idealizma.

Rad bi apologetike bio također omogućen, kada bi se apologet postavio na negativnu bazu, to jest kada bi omjerio vrijednost onakovih sistema ispitujući posljedice, koje odatle nužno teku. — Iz istine ne mogu protjeći otrovane posljedice, koje bi pometale, prevratile čitavi moralni i socijalni red, koji se upire na moralni. Ako iz jednoga sistema teku kobne posljedice, taj sistem ne može biti osnovan na istini. Kakove posljedice teku iz nekih krivih sistema, lasno je pokazati. Sistemu su znanstveno krivi, koji utrnjuju čovjeku svijetnjak. što mu iz daleka svijetli na valovitomu moru života, i ostavljaju u stravičnim tminama osamljena bez pomoći, bez utjehe. Svak, komu je stalo do poretka u društvu, do nekoga blagostanja, u koliko je taj moguć, valja da drži i do izvora, odakle teče to blagostanje, ako li su otrovni da ih začepi i prisuši.

Apologetika je dakle moguća, razumije se ovdje — a da ja i ne napominjem — za svakoga, koji je raspoložen, da svijetlo istine na mrežnicu svoga umnoga oka primi. Onomu je pak, komu je oslabila mrežnica i izumr'o optički živac, dakako nemoguća.

6. Čitava kolektivnost svemira ne može biti apsolutna, koja sebi stvara ciljeve i sredstva prema ciljevima, stoga teleologija u svemiru odaje neko neodvisno biće — Boga personalnoga.

»Dokazi se, piše Varisco, kojim hoće da dokaže vjerodostojnost objave (to jest kojom se dokazuje, da je katolička nauka objavljena) svađaju na čudesa... Način pak, kojim se daje valjanost čudu, pretpostavlja uopće pojam o Božanstvu, koje je u katoličkoj što više u kršćanskoj nauci bitni pojam... Buduć da onaj, koji ne vjeruje, ne pristaje uopće uz takov pojam Božanstva, tu je očit *circulus vitiosus*... Mnogi apologeti misle, da se opstanak Božji u katoličkom i kršćanskom smislu može dokazati direktno i to posve sigurno. Imadu li oni pravo? — Ili je svijet učinak mogućtva i sveznanja Božjega ili učinak slučaja. Oni tako besjede. No, to izreći, nije teško. Dilema ipak ne stoji. Može se izaći k Apsolutu tim, što nas svijet siluje da mu prekoračimo granice, u koliko je ovaj svijet naprosto množina pojava i pojedinih konačnih bića. Ali poteškoća nastaje tu, kada se hoće precizno označiti pravi pojam Apsolutna i kada se hoće odsjeći granice odnosima između Apsoluta i svijeta«.

Variscu »*čudo*« ne vrijedi kao dokaz za nadnaravni red, a to stoga, što čudo pretpostavlja pojam Boga kršćanskoga. A uz pojam kršćanskog Boga V. ne može pristati jer dokazi, što ih kršćani navode, ne vrijede.

Varisco ima na umu teleološki dokaz, kojim se filosofi kršćanski služe da utvrde Božji opstanak.

Svrhovitost se (finalitas) u prirodi ne dade poreći. Tu je neki red, tu su sve stvari tako poredane i udešene jedna prama drugoj, jedna drugoj počinjene, da sve skupa otvaraju jednu cjelinu, koja funkcionira; tu je svaka čest na svomu mjestu prama nekoj svrsi. O ovomu su na dugo pisali i filosofi i naraslovci, da ne treba ponavljati, jer je to dobro poznato i Variscu i drugim, koji misle jednako, kao što on misli.

Fizika, kemija, astronomija, botanika i druge grane naravoslovlja daju nam krasnih primjera. Ako je to tako, uzrok čitavomu svijetu ne može biti već neko inteligentno biće. — Ovako su sudili i stariji filosofi. Aristotel n. pr. govori, da Anaksagora, koji je tvrdio protiv drugih filosofa, e je uzrok svijetu um (intellectus) sličan čovjeku trijeznu, koji besjedi između

pijanaca. (*Met. l .I. c. 3. 384. 15. cf. Maury, Quaes. philos. l. 4. quaest. physico — metaphy. 9. 10.*).

Prigovori, koji su se iznijeli protiv teleologije, u svemiru, bili su riješeni, i takovo rješenje valja da zadovolji umna čovjeka. Sofistiká može pomoliti tu glavom, ali je sofistika, sofistika i ne drugo. Sofistika ne vodi k istini, već ako nam sine koji tračak istine, sofistika kuša da ga potamni.

Prigovori: 1. Svijet, što pada pod naša osjetila, sićušna je čestica; ne smije se to, što se tu opazi, prinijeti na čitav svemir. Dosljedno je zaglaviti na teleologiju u čitavom svemiru. 2. Valja poznati svrhu svemira, ako se hoće govoriti o teleologiji u svijetu Ali nam je ta svrha nepoznata. 3. Da bi nam bila poznata svrha čitavoga vremena, tek tada bi mogli govoriti o teleologiji, kada bi nam bilo poznato da pojedine čestice i najmanje u svijetu postižu tu svrhu i da su te čestice uvijek postizale. A to se izmiče našemu istraživanju. 4. Mnoge stvari, koje su u prirodi, nemaju svrhe, ili, ako je i imaju, ta je, da donese štetu drugim: takove su rudimentalna organa u prirodi, parasiti kužni, bakteriji i t. d. Na ove je sve prigovore bilo odgovoreno i Variscu to mora biti poznato. Stoga možda to i ne napominje. Njemu ne vrijedi dilema kršćanskog filosofa: »svijet ili je djelo sveznanja Božjega ili slučaja. Ne može biti slučaja, dakle sveznanja Božjega«.

Zašto Variscu ne vrijedi kršćanski dilema? Jer bi možda treći *cornu* dileme imao biti ovaj: »ili je čitav svemir apsolutan«, koji je sebi i početak i svrha? Prema tomu bi Varisco imao postaviti trilemu. Ovako: svemir ili je djelo personalnog kršćanskog Boga, ili djelo slučaja ili je apsoluta, sebi i početak i svrha; sam sebi svrhu stvara i prema svrsi uređuje sredstva. Nije svijet djelo personalnog Boga, nije slučaja, dakle ostaje treće: svijet je apsolutan. Ako se i prizna teleologija u svemiru, ona se tumači imanencijom, to jest ne kao da neki uzrok odjelit od svemira uređuje stvari, već tako, kao da sam svemir sebe uređuje. Ovo bi bila — ako sam dobro shvatio misao Variscovu — argumentacija.

Argumentacija bi bila ispravna, kada bi reći *cornu* trileme, to jest »*svemir je apsolutan*« bio ispravan. No, je li to zbilja tako? Ovo je pitanje, na koje se može odgovoriti sa drugoga stanovišta.

Sve stvari u svemiru — a to nam kaže iskustvo — postaju, nestaju, podvrgnute su neprestanomu mijenjanju. Ali to postajanje mijenjanje nastaje utjecajem nekoga drugoga uzroka: sebi nitko ne daje opstanak. To se opaža u čitavoj kolektivnosti ovoga svemira. Ako pojedine stvari ne mogu sebi podijeliti opstanak. one su ovisne, one nijesu apsolutne, one su prigodne *contingentes*. Ako su takove pojedine stvari, takova mora da bude čitava kolekcija; čitava dakle kolekcija, čitav svemir prima svoj opstanak od drugoga, čitav je svemir ovisan. Dakle nije niti može biti apsolutan.

Ovo je argumentacija kršćanskoga apologeta.

Protiv ove se argumentacije može samo jedno iznijeti. A to je: Pojedine su stvari »*contingentes*« to jest ovisne o drugim, ali čitava kolektivnost nije takova, jest naime nužna »*ens necessarium*« jest neovisna o drugomu; ili bar mogla bi biti takova.

Na ovo, što bi se moglo oponirati, nije drugo, već *apsurd* to jest nešto što ne samo nije, već i što ne može biti. Apsurd je, jer je nemoguće, da bitna svojstva koje stvari kvantitativno međusobno udružena stvore stvar drugu bitno različitu. Elementi su, od kojih se n. pr. sastoji voda, oksigenij i hidrogenij. Udruže li se ti elementi u manjemu, višemu, najvišemu proporcijonalnom kvantitetu, oni će nam dati vodu i ne drugo već vodu, nikada vino ili što drugo. Ako su u svijetu i svemiru pojedine stvari »*entia contingentia*«; ako je to bitno njihovo svojstvo, kao što jest, sve stvari u svijetu udružene kolektivno dat će nam »*ens contingens*« i ne drugo već *ens contingens,* to jest biće, koje prima svoj opstanak od drugoga, biće koje imade u drugomu razlog da opstoji, a ne u sebi.

Variscov dakle treći *cornu* dileme nije ispravan »*svemir je apsolutan*« i ostaje dileme kršćanske *cornu:* čitav svemir valja da bude djelo inteligentnog bića, koje je označilo neku svrhu čitavomu kozmosu, upriličilo i uredilo sve stvari prama stanovitim svrhama, koje su opet podređene, nekoj glavnoj i konačnoj.

Ovomu bi se teleološkom dokazu za opstanak Boga personalnoga moglo nešto prigovoriti što bi se činilo na prvi pogled da imade krepčine. Stoji — rekao bih — za disteleologiju ona borba, kojoj su podvrgnuta sva bića, naročito čovjek, da postigne neku čestitost, koju ne postiže u najviše slučajeva, ili ako je postigne djelomično, ona ga opet ne zadovolji. Neispunjene nam i nepostignute želje i čežnje u čovjeku kažu na prvi pogled, kao da je priroda krnja i nepotpuna, da tu naime postoje neke čežnje, koje bi morale imati neku svrhu, ali je ne imadu. Čini se na prvi pogled, da je tu neki slijepi slučaj, koji nešto stvara, a ne može se nikako razabrati, čemu to stvara, ili bolje, razabire se, da tu nema nikakove svrhe.

Ovo, što sam naveo za disteleologiju, stoji, ali samo kada se bude promatrao čovjek i svijet sa ovoga gledišta: ova je priroda početak i svrha svemu pa i čovjeku i njegovim čežnjama. Sa ovoga stanovišta kada bi promatrao čovjek prirodu, logičan je zaglavak: čežnje, želje, ako su kakove u čovjeku, valja da budu zadovoljene ovdje na svijetu; ako li pak ne bude zadovoljeno, tada tu svrhovitosti nema. Naravno je i razumljivo, da onomu, koji se postavi na ovakovo stanovište nestaje teleologija, i čovjek postaje neriješivom zagonetkom, djelo slijepa slučaja. No ako se postavimo na druga stanovišta, pravo stanovište, to jest, da ljudski duh ne propada rasulom tijela i da je ovaj zemaljski život samo jedan dio čovječjega života, tad nestaje poteškoća protiv teleologije, jer će ljudske težnje biti za dovoljene i ispunjene u drugom životu.

Tko se stavi na ovo drugo stanovište, koje inače nije sazidano u zraku, već utvrđeno dosta dobro, rješava pitanje, rasvjetljuje tamnu tačku; a tko se postavi na prvu, zahvati ga vrtoglavica, oči mu se zabliješte, i on ne vidi ništa.

Znanost je zvana, da nam riješi probleme, bar koliko to ona može učiniti, a nije zvana da nam nove probleme već i tako teške gore pobrka. kao što nam pobrkava teorija o apsolutnosti kolektivne prirode.

Posao će apologetike omjeriti znanstvenu vrijednost ovih dvaju stanovišta, a ovim je kazano, je li nije li moguća apologetika. — Htjede li se i dalje stati uz mišljenje, da je apologetika nemoguća, valja nužno pristati — radi istoga razloga — da je svako drugo raspravljanje nemoguće.

7. Ne treba poznati sve zakone u prirodi, da se upozna, što je natprirodno.

Čudesa su kriteriji natprirode. Varisco poriče mogućnost, da se poznadu čudesa, to jest kao činjenice, koje nadilaze naravne sile.[3])

»Tko bi htio da nedvoumno ustvrdi, da je jedna činjenica čudo (to jest da je postala nadprirodnim utjecajem) trebalo bi prije, da tomu budu poznati svi prirodni zakoni. Nijesu nikomu do sada bili poznati svi prirodni zakoni pa nijesu ni sada«. Ovo je stara popijevka, koja je hiljade puta ponovljena, na koju je bilo odgovoreno hiljadu puta.

Govori se dakle: treba da nam budu poznati svi prirodni zakoni, ako se hoće da se izvjesno ustanovi jedna nadprirodna činjenica. — A treba li to zbilja? Da bi se moglo ujamčiti što priroda ne može počiniti, bili se tada moglo konstatovati nešto natprirodno? Za cijelo bi, jer kada bi nam bilo poznato, koliko i što može priroda, a međutim se opazilo nešto, što mi znamo, da priroda ne može učiniti, zaglavili bi odatle dosta logično, da to djelo nije djelo prirode, već neke druge sile, koja je postavljena iznad prirode, dakle natprirode. — Ovo je dosta jasno, ne treba drugih riječi niti primjera, da se to objasni.

Mi možemo stalno znati, što priroda ne može učiniti, to jest poznajemo granice, preko kojih priroda ne može dalje. Mi možemo stalno znati, da jedan čovjek ne može na leđima prenijeti brdo, premda ne znamo uprav, koliko bi kilograma taj čovjek mogao nositi na ramenima. Ne treba dakle znati, koliko kilograma taj čovjek može nositi na svojim plećima, da se sazna, što ne može ponijeti. Ovo saznajemo indukcijom.

Čudo je ili suspenzija prirodnih zakona ili produkcija nečega što prirodni zakoni — prema iskustvu stečenu — ne produciraju. Poteškoća je, što se iznosi ‚protiv mogućnosti, da se razluče natprirodne od prirodnih činjenica, ova: ono što suspendira prirodne zakone, kao i ono, što nešto producira, možda je i to prirodno. — Ovo je centrum, okolo kojega se okreće čitavo pitanje.

[3]) *«L'accertamento del carattere miracoloso d'un fatto esigerebbe la cognizione precisa di tutte le leggi naturali: cognizione, che nessuno ha mai posseduto o possiede».*

Na ovo pitanje odgovaram: mogućnost opstoji, da se razluče natprirodne činjenice od prirodnih.

Prirodni su zakoni konstantni. Mekanika, optika, astronomija, biologija i druge naravoslovne znanosti to očito kažu. Nitko ne sumnja n. pr. o konstantnosti mekaničkoga zakona, koji se izrazuje matematičkom formulom $v = gt$, a znači, da je konačna brzina jednaka umnošku pospješnosti i vremena. Ovo je stanovište svih naravoslovaca; da bi bilo inače, oni više ne bi govorili o kakovim zakonima, jer ne bi moglo niti biti o njima govora.

Ustrajnost prirodnih zakona može biti i spriječena od drugih opet zakona prirodnih. Teža (gravitas) privlači tjelesa k središtu zemlje, stoga se teško tijelo u zraku ne može održati; ono pada. No ako se neka druga sila (kao n. pr. čovječja ruka) opre zemaljskoj teži, tijelo ne pada; ono ostaje u zraku.

Iz ustrajnosti prirodnih zakona slijedi, da ovi zakoni jednako djeluju, kada se nalaze u istim okolnostima.

Čudo je izuzetak ustrajnosti.

Oganj u istim okolnostima prži, uništuje sveđ jednako; teža u istim prilikama djeluje svejednako na tjelesa, vitalne snage čovječjega tijela u istim okolnostima povraćaju zdravlje postepeno.

Ako oganj u takovim okolnostima ne sprži, teža ne djeluje, vitalna snaga od časa do časa zacijeli gnojnu ranu, to je izuzetak dakako, ali tomu izuzetku uzroka ne možemo tražiti ni u naravi ognja ni teže ni vitalnosti ljudskoga tijela, jer da bi tu bio položen uzrok, taj bi uzrok redovito djelovao, a ne iznimno.

Taj uzrok ili je u naravi ognja, teže, vitalnih snaga ljudskoga tijela ili se ima tražiti iz vana. Nije u naravi ognja, teže vitalnih snaga, jer u tomu slučaju oganj ne bi nikada pržio, teža nikada utjecala, vitalne snage uvijek u jedan čas zacijelile gnojnu ranu; ako bi pak oganj palio, on bi morao napustiti svoju narav i stvoriti drugu: to jest u jednom času biti oganj u drugomu ne biti. — Stoga se uzrok izuzecima ima tražiti izvan naravi ognja, teže, vitalnih snaga ljudskoga života. Hoćemo li mi. d oganj ne prži, polit ćemo ga vodom; hoćemo li, da kakvo tijelo stoji u zraku, mi ćemo ili nešto postaviti ili ga objesiti, da tim uništimo težu. Suspendiranje prirodnih zakona valja tražiti izvana.

Uzrok se čudesima, koja su izuzeci prirodnih konstantnih zakona, ima tražiti izvan dotičnih zakona.

Gdje tražiti dakle te uzroke? Ovdje su samo dva puta, ne više. Valja ih tražiti ili u drugim zakonima iste prirode, ili izvan ove prrode.

Ovdje se opet pojavlja prigovor, što se navodi protiv mogućnosti da se razluči nadnaravna činjenica od naravne, jer bi se moglo kazati: onomu, što suspendira zakon prirodni ima se tražiti uzrok u prirodnim zakonima, koji je konstatan u jednoj stvari, mogao bi biti drugi prirodni koji nam nijesu do sada poznati; zakon, koji je u drugoj stvari, a taj je drugi zakon nama nepoznat. Ako n. pr. snaga mišice ljudske suspendira težu u kamenu, ne mijenja tim narav kamena. Kamen pridržaje narav kamena, a mišice također svoju narav: i jedno je i drugo prirodno.

8. Na prigovor odgovor.

Može li biti ispravan znanstveno prigovor: uzrok se mora tražiti u drugim prirodnim zakonima nama nepoznatim?

Ovo ispravno nije.

Iskustvo i indukcija ovdje valja da imadu svoja prava, ako im se ima priznati kakovo pravo u pogledu spoznaje.

Nije ispravno kazati: uzrok se onim izuzecima može tražiti u prirodnim nepoznatim zakonima, stoga: 1. što mi imademo neke okolnosti, koje prate te izuzetke, a te okolnosti nijesu nam nepoznate već dobro poznate. U tim okolnostima vidimo kauzalni vez sa iznimkom — čudom. Ta okolnost bude ili prisutnost ili volja taumaturgova. Kada je na pr. Isus stigao na grob, gdje je Lazar pokopan bio već od četiri dana, kada saslušamo njegove riječi: «*Lazare, izađi van*» i vidimo gdje Lazar ustaje živ i kući se vraća, ne možemo, a da tu ne vidimo kauzalni vez, to jest ne možemo da tu ne vidimo, da je moć neka natprirodna (jer se u granicama prirode to ne događa), koja je kroz usta Isusova djelovala, bila uzrokom Lazareva uskrsnuća. Ovdje valja ili zanijekati historijsku istinu Lazareva uskrsnuća, ili priznati, da nam je poznat uzrok uskrsnuća. Vidimo li bolesnika, koji nosi na svomu tijelu ranu, - po mišljenju liječničkomu - neizlječivu. Bolesnik je donesen u lurdsku špilju, tu se vruće moli i prosi milost, da bi ozdravio. On je položen u vodu lurdsku — koja kemično analizovana ne sadrži u sebi kakovih neobičnih elemenata, već kao svaka druga obična voda — nakon kratkog je vremena bolesnik zdrav i potpuno zdrav. U ovom slučaju nije znanstveno opravdano, što više, to je protuznanstveno, kada bi išli tražiti uzrok tomu ozdravljenju u nečemu, što nam je nepoznato; a imademo pred očima i špilju, znademo iz povijesti prikazanje i govor sa Bernardicom, čujemo molitvu, koja izlazi iz usta bolesnikovih. Ovo su prilike koje prate ozdravljenje; odstrane li se ove prilike nema ozdravljenja. Zašto, da mi ne vidimo kauzalni vez između tih činjenica i ozdravljenja? Neznanstveno bi bilo zatvoriti oči na okolnosti, priznati fakat pa ići tražiti u nečemu, što ne postoji (to jest zakone prirodne, koji još nijesu otkriti) ili bar nama nije poznato da postoje. Neznanstveno je ovo u tolikoj mjeri, u kolikoj je mjeri neznanstvena nauka «*principii causalitatis*» koja je ovako formulirana: «*u kauzalnosti možemo vidjeti sukcesiju, ali ne koneksiju između uzroka i učinka*»

Inače o znanstvenoj vrijednosti «*kauzalnoga principa*» ovdje ne mogu raspravljati. Tko bi želio znati nešto opširnije mogao bi proučiti, što sam pisao o tomu u «*Katol. Listu*» god. 1907. u mojoj študiji «*Mit i povjest, kritika i hiperkritika u Evanđelskoj povjesti*». —

9. Prigovor, odgovor.

Taumaturgova prisutnost i njegova volja nije dosta da razborito zaglavimo na neku nadprirodnu moć. Taumaturg je i njegova volja, nešto prirodno, što odatle protječe prirodno valja da bude; kada bi to moglo biti inače, i u tomu je slučaju razborito suspendirati sud, kazati: ne znamo, što je to, al ne odmah posrnuti u natprirodu.

Ovo bi mogao biti prigovor mojemu obrazloženju.

Prigovor je zbilja specijozan i čini se, na prvi pogled, da je dosta jak. — Inače ovaj prigovor nije drugo, već prigovor naveden, ali u drugoj formi. — Prigovor je gore naveden ovaj: mi ne znamo, dokle se proteže moć prirodnih zakona; stoga ne možemo rasuditi, što je prirodno, što li natprirodno. — A ovaj je formuliran ovako: mi ne znamo dokle se proteže moć naše volje, koja je donapokon stvar prirodna; stoga ne možemo raz-

lučiti, što je prirodno, što li natprirodno. Prigovori su identični u sućnosti, a to jer se moć volje ima svrstati između prirodnih zakona.

Odgovor na prvi prigovor valja da vrijedi i za ovaj drugi. Što moć ljudske volje ne može počiniti, možemo znati i ako nam ne bude poznato ono manje, više, uže i šire, kamo se okreće moć ljudske volje. Ovdje nam dolazi u pomoć indukcija, kao i u svim drugim znanostima. Kao što su drugi fizični zakoni konstantni, tako su konstantni zakoni naše duše, dosljedno naše volje, pod koju konstantnost pada i sama njena sloboda.

Ako bi se što iznimna opazilo u ljudskoj volji, kao n. pr. da se samim voljnim činom zacjeljuje neizlječiva rana, takova se iznimka znanstveno ne smije svrstati među nepoznate zakone ljudske volje, jer nam je indukcijom poznato da konstantni voljni zakoni ljudske volje ne mogu takova šta učiniti.

Htjeli vidjeti uzrok tomu iznimnomu pojavu u nekoj nepoznatoj moći naše volje bilo bi sve jedno, što i tražiti uzrok — u slučaju, da oganj ne spali slamku — u nekoj moći nama nepoznatoj, što je vatra u sebi nosi. Vatra dok ostaje vatra, ne će moći nikada rashladniti znojno čeljade, jer konstantno ne hladi, već ispariva toplinu. Tako i ljudska volja, dok pridrži svoje moći, ne će nikada moći zacijeliti znojnu ranu; jer konstantno ljudska volja toga ne čini.

10. Prigovor, odgovor.

Ljudska naivnost smatra čudom svaki vanredni pojav: gdje više naivnosti, tu više i čudesa. No, vanrednost pojava uklapa u sebi nepoznavanje uzroka, koji tu djeluju, a ne uklapa natprirodne sile. Poslije je istraživanje ušlo u trag uzrocima tim pojavima, i ovi su prestali biti čudesa i postali prirodnim pojavama. To se može očekivati i o pojavama, koje se sada drže čudesima.

Na ovaj prigovor odgovaram: 1. priznajem da naivnost stvara čudesa od prirodnih pojava. Kao što je prije bivalo, tako i sada biva. Ipak ja ovdje — prije nego odgovorim na prigovor direktno — izvlačim neko pitanje, koje bi moralo svratiti na se pažnju svih onih, koji upiru u naivnost, koja stvara od prirode natprirodu ili nadsjetilnost.

Pitanje je ovo: odakle naivnosti pojam nadsjetilno i natprirodno? Može li u naivnosti proklijati pojam nešta, što prekoračuje granice osjetila? Kada bi se odgovorilo na ovo pitanje, da iz naivnosti, kao naivnosti, takov pojam ne može proteći, trebalo bi ga tražiti ne više u naivnosti, već u samoj racijonalnoj ljudskoj naravi, u nekomu glasu ljudske naravi, kojim ona kaže svoje uvjerenje o mogućnosti ne samo, već i realnom opstanku ne samo natsjetilnog već i natprirodnog reda. Ovo osvjedočenje, koje je univerzalno i prostorom i vremenom — pa baš i ne znalo se, kako je ljudstvo došlo do toga uvjerenja — valja da nešto vrijedi, što više valja da u oštrom smislu *vrijedi*. Kada ne bi vrijedilo, valjalo bi to da bude prijevara (error). «*Error*» je tu kada se zamijeni jedna stvar s drugom ili kada se smatra nešto da jest, što zbilja nije. U našemu slučaju bila bi prijevara to, što se smatra mogućnost i realni opstanak natprirodnoga reda; ali opet da se može to kazati, da je *error*, valja pretpostaviti, da prostodušnost i naivnost može nešto pojmiti, što ide preko osjetila, pojmiti nadsjetilno i natprirodno. Pitanje se dakle opet pomalja može li naivnost, kao naivnost, stvoriti sebi pojam nadsjetilna i natprirodna, što faktično ne postoji.

Odgovor na prigovor gore postavljen: naivnost je stvorila čudo, stoji do riješenja drugoga pitanja, koje se ovako formulira: može li, ne može li naivnost stvoriti sebi pojam nadsjetilna, naročito natprirodna.

Ovo pitanje, meni se čini, da se ima riješiti negativnim odgovorom.

Što je viša naivnost, to je jače čovjek privezan osjetilima, dosljedno pojmi ono, što mu kažu osjetila, a osjetila mu ne mogu kazati ni nadosjetilno, manje pak natprirodno. Pojimanje je prirode u djetetu sve drugačije, nego je u odraslu čovjeku, naročito naobraženu. Razlika je pojimanja u djetetu sva ili gotova sva osjetilna, dok u čovjeku naobraženu ide dalje nad osjetilima. Odgoj, nauka, tradicija, iskustvo umovanje proširi u čovjeku pojmove, i on se emancipuje od osjetila i seže čak u nadsjetilno i natprirodno. Da ne bi bilo toga, on bi ostao u primitivnom stanju. Naivan čovjek poprima iz prirode pojave, kako mu ih saopće osjetila; uzroka ili ne traži ili, ako ga traži, tražit će tim pojavama onakove uzroke, koje je mogao doznati iz svoga iskustva, ono naime, što mu je njegovo materijalno iskustvo pru-

žilo. Osjetila mu nijesu mogla posvjedočiti ni o nadsjetilnomu, po gotovo ni o nadnaravnomu.

Odakle u naivnu čovjeku pojam o nadsjetilnomu i nadnaravnomu, ako ga on nije mogao stvoriti? Koji god bio izvor ovom pojimanju — a ovdje ne spada na mene o tomu raspravljati — ujamčeno ostaje to, da izvor nije mogla biti naivnost, odakle je proključao pojam natprirodna i nadsjetilna.

Naivnost — koja inače pretpostavlja mogućnost natprirodnog — može stvoriti i u mnogo slučajeva stvara čudesa od prirodnih zakona, a uzrok je tomu nepoznavanje prirodnih zakona. Ovo dozvoljavam. Međutim opažam, kada je govor o čudesima, da je govor o činjenicama, koje padaju pod kontrolu znanstvenu, a ne o činjenicama, o kojim naivnost i neznanje izriče svoj sud. Znanstveno oštro istraživanje udara ili bolje kaže obodnicu obruča, u kojemu se razvijaju i djeluju prirodne snage i moći ljudske duše; što je iznad toga obruča, pripisuje drugim silama, natprirodnim silama. Isto znanstveno istraživanje ne može neke pojave, koje se kose sa konstantnim prirodnim zakonima, da svede u prirodni obruč. Tada silazi do zaglavka: dakle takove pojave nijesu prirodne. Ovo je znanstveni postupak. Kada bi bilo slučajeva, da naivnost stvori od prirodnih natprirodne pojave, to se ne bi dotaklo niti obaralo mogućnost i faktični opstanak nekih natprirodnih činjenica: patvoreni novac ne uništuje pravi novac, već ga presuponuje. Da ne bi bilo pravoga novca ,ne bi nitko kušao da ga potvara.

11. Prigovor, odgovor.

Pojavi su spiritizma, telepatije i telefanije izuzeci, ipak su prirodni, ne prekoračuju prirodne granice. Stoga nije ispravno kazati: prirodni su zakoni konstantni, ako se opazi tu izuzetak, takov izuzetak valja da bude natprirodan.

Ovo je prigovor. Odgovaram. Ne poričem, da telepatija, telefanija i spiritističke neke pojave imadu svoj izvor u prirodi; ali poričem, da su to iznimka konstantnim zakonima ljudske volje. Kao što fizični zakoni teže, topline, svijetla, elektriciteta i t. d. u istim okolnostima konstantno djeluju, tako i moći ljudske volje (koje moći imadu svojih gradacija intenzivnosti i padanja, ali uvijek u nekomu okviru, koji ne mogu preskočiti) u istim okolnostima jednako djeluju.

Spiritizam tako zvani, telepatija, telefanija nijesu stvari nove, koje su se jučer pojavile, tako da nije bilo dostatno vremena opažanju, da ujamči što mogu uraditi, što li ne mogu takove pojave.

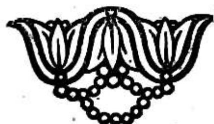
Toga je bilo u prastarim vremenima — ako i pod drugom formom — kod Egipćana, Kitajaca, Grka i Rimljana i drugih kulturnih i nekulturnih naroda. Povijest nam — ako i krnjasta — govori o tomu, te ne treba da je ovdje ponavljam, što je već historijski ujamčeno. Mnogo je toga ujamčeno, ako i ne sve, što se pripovijeda. Načelno se te pojave ne smiju pripisati prijevari, kako bi htjeli neki, i ako je u više slučajeva bilo mjesto šarlatanstvu, a ne prirodnim pojavama. U dugom toku vijekova nije bilo teško ujamčiti, dokle može doseći duševna moć ljudska u pogledu spiritizma, telepatije, telefanije i to se je ujamčilo. Granice su osječene, u tim se granicama i ne preko njih pojavljuju takove pojave. Ujamčeno je na bazi opažanja, što ne može duševna moć u pogledu spiritizma, telepatije i telefanije. A to je za nas dosta, da ustanovimo konstantnost djelovanja tih duševnih zakona. Istina je, da ove pojave nama izgledaju kao izuzeci ljudske duševne moći, a to stoga, što je nama nepoznata gradacija intenzivnosti, koja djeluje u pojedim individuima njihova duša. Kad bi nam bila poznata ta gradacija u svim i pojedinim individuima, ne bi nam se više činilo to izuzetkom. Primjerom objašnjujem stvar. Zamišljam čovjeka, koji nije nikada vidio niti što čuo o vanrednoj mišičnoj snazi atleta, pa da najednom vidi, gdje atlet jednom rukom podiže i prebacuje težinu nekoliko kvintala, koju taj čovjek ne može krenuti smjesta pa niti drugi ljudi.

Moglo bi mu se to činiti izuzetkom i izvan konstantnih fizičnih ljudskih snaga. Ali to izuzetak nije, to je normalna atletska snaga, koja spada u konstantne fizične ljudske atletske snage, kao što tamo spada i atlet.Tako ako su nam nepoznate krepčina duševne moći nekih individua te vidimo, da oni rade nešto (n. pr. telepatija, telefanija), što drugi ne mogu, ne smijemo zaglaviti: to je izuzetak konstantnim duševnim moćima, jer i te moći spadaju u konstantne duševne ljudske moći. Svi ljudi nijesu ravni između sebe u fizičnim i duševnim ljudskim moćima. To je svakomu dobro poznato. Da ujamčimo, gdje je

izuzetak, ne treba nam znati, što pojedini mogu počiniti već je dosta znati, što pojedini u čitavoj kolektivnosti ne mogu počiniti. A to se zna na bazi indukcije.

Kada sam ustvrdio: izuzeci spadaju u natprirodu, tim sam ustvrdio: ono spada na natprirodu, što čitava priroda ne može počiniti. Stoji dakle moja tvrdnja: konstantni su zakoni u prirodi, u koje se zakone ubrajaju i moći naše duše. Oni konstantno djeluju u istim okolnostima. Bude li u tim okolnostima spriječena njihova djelatnost, to jest bude li tu izuzetaka, mora se tražiti uzrok tomu izuzetku izvan prirodnih zakona.

Mogućnosti bi i faktični opstanak prirodnih telepatijskih i telefanijskih pojava moglo zavesti u prijevaru naivna i neuka čovjeka, te bi on zamijeniti mogao nešto, što je čisto prirodno sa natprirodnim. To je moguće. Ali što sam napomenuo na drugomu mjestu, to ponavljam ovdje, da se u čudesa ubrajaju one pojave, koje znanost ne može da uvrsti između prirodne pojave, a ne one, koje naivnost i neznanje hoće da svrsta u natprirodu.

Kantova teorija o spoznaji.

Piše: Ivan Eller.

Literatura: *O. Cochausz S. I.*, Das moderne Denken, Köln 1911. p. 18.-45. — *Dr. I. Geyser*, Das philosoph. Gottesproblem, Bonn 1899. p. 132.-156. — *Dr. J. Riehl*, Kant u. seine Philosophie, Berlin u. Leipzig. — *Dr. A Bazala*, Povijest filosofije III sv. Zagreb 1912. (M. H.) p. 11.-42.

*

Tko dublje promatra moderno bezvjerstvo i njegove uzroke, nužno će doći do zaključka, da *uzroci modernog bezvjerstva leže više na polju filosofskom nego na teološkom* (Cathrein, das Glauben u. Wissen). Anarhija je na području filosofskom izazvala nihilizam na području religije. Poricanje je teoloških istina samo nužna konsekvenca modernog filosofskog naziranja na svijet. Nama je vjera «rationabile obsequium», mi sa sv. Pavlom tvrdimo, da *znamo, komu vjerujemo* — scio cui credidi, dok moderni čovjek baš ono, što vjeru čini razumnom, zabacuje svojom pretpostavkom o ništetnosti naše spoznaje. — Da vidimo, odakle je potekao ovaj nihilizam!

Neki je naučenjak rekao, da je svaki čovjek filosof, a svi su filosofi ili pristaše philosophiae perennis (sv. Tome Akvinca) ili su pristaše Kantovi. Pošto Kant poput Atlasa na svojim ramenima nosi moderni nazor na svijet, i tko je njega razumio, našao je ključ, kojim će razumjeti modernu kulturu (Pesch), a baš iz moderne kulture spontano niče ovo bezvjerstvo naših vremena, ne će biti zgorega, da se upoznamo s ovom bazom moderne filosofije i vrelom agnosticizma naših vremena.

Dok *materijalizam* ne priznaje duhovnoga, umnoga spoznavanja, već ga svodi na sjetilno i kod njega ostaje, *idealizam* meće porijeklo spoznajnog sadržaja u spoznavajući subjekat ili kao imanentnu formu nepoznate izvanjske *biti* (Kant), ili cio *bitak* cijelog izvanjeg svijeta *(Fichte)* ili pače još i samu individualnost spoznavajućeg subjekta *(Schelling, Hegel).*

Razgledat ćemo samo Kanta, jer je on među svima onim idealistima najoriginalniji, pak su upravo iz kantizma kao iz korijena nikle ostale idealističke grane.

1. *Imanuel se Kant* rodio 22. travnja 1724. u Königsbergu u Pruskoj, gdje kao profesor umrije 12. veljače 1804. Kantovu ćemo subjektivnu veličinu pravo upoznati, a njegovu filosofiju bolje razumjeti, ako promotrimo i prilike, u kojima je živio i koje su ga prinukale na izgradnju njegove filosofije.

Nedvoumno se svaka naša spoznaja sastoji iz dvaju elemenata, iskustvenog i razumnog. Pita se samo, *koja od ovih dviju komponenata imade prednost; na koju se možemo osloniti i iz koje zapravo izvire spoznaja?* U Kantovo se vrijeme filosofski svijet u odgovoru na to pitanje razdvojio. Praktični su Englezi razvili *empirizam* (Fr. Bacon 1561.-1626., I. Locke 1632.-1704.), po kojemu spoznaja potječe iz iskustva, jer je duša prazna, pak samo opažanje, iskustvo, empirija može ispuniti znanjem prazne prostore duše; dok razum samo grupira u duši ovu stečenu materiju. Poletni duh Francuza ističe kao spoznajno sredstvo razum (ratio) i razvija oprečni sistem *racionalizam* (Descartes 1596.-1650; Spinoza 1632.-1677., Wolf). Sadržaj i izvjesnost naše spoznaje potječe iz uma, a iskustveno je znanje samo potpomoć za razumno, i mora ga proniči racijonalni elemenat, da se mogne uzdići do znanstvene visine.

Na ovim se je dvama poljima kretala u Kantovo doba filozofija. Kant je odrastao u dogmatiskom racionalizmu *Wolffove* škole, dok ga nije iz toga sna — kako sam kaže — probudio empirist *Hume.* No ova dva sustava nijesu zadovoljila mislioca. On je vidio, da čovjek s vremenom *proširuje svoje znanje novim sudovima i* da imade *općenitih sudova,* a svaki ovaj sustav mora u principu poreći jednu od ovih dviju istina. Dok *racionalizam ne smije dopustiti novih sudova i proširenje znanja,* jer sve što znamo, imamo od razuma kao takvog, a proširenje znanja pretpostavlja istraživanje t. j. eksperimenat, iskustvo: dotle *empirizam isključuje općenite i nužne sudove,* jer je isku-

stvo pojedinačno, pa njim možemo steći samo skup pojedinačnih opažanja, iz kojih samim iskustvom ne možemo nikada doći do općenitih zakona i nužnih principa.

Ovaj su problem rješavala dva valjda najveća genija zadnjeg tisućljeća — sv. filosof Akvinski i profesor u Königsbergu. No dok je Akvinac u najljepšu harmoniju sveo oba ova ekstrema, Kant je pao u još veću pogrešku i od racionalizma i empirizma, došavši do čisto negativnog rezultata: skepticizma i agnosticizma.

2. Kant se postavlja na samostalno stanovište naprama ovim dvama sustavima i ovako kritizuje: Mi se u svakom znanstvenom radu služimo sudovima općenite i nužne vrijednosti. Pošto našu spoznaju omogućuju dva elementa: razum i iskustvo; iskustvo pak ne može dati našim sudovima one općenitosti i nužnosti, jer je, kako rekosmo, pojedinačno i prigodno, nužno slijedi — umuje Kant — da sudovi dobivaju svoju vrijednost općenitosti i nužnosti od razuma. Ovakve nužne i općenite sudove zove on *apriornima* i to *čisto* apriornima, za razliku od skolastičke filosofije, koja također i svoje takve sudove zove apriornima, ali su ovi po Kantovoj terminologiji *nečisti apriorni.* Važna je ova razlika stoga, što Kant zove svoje takve sudove zato čistim apriornima, jer ih sačinjavaju *apriorni pojmovi,* dok su po skolastici ovi pojmovi aposteriorni. Glavna dakle nesuglasica i dijametralno stanovište Kantovo naprama skolastici leži *u «pojmu».* — *Nužnost je dakle i stroga općenitost stalan znak, da je sud aprioran.*

Ovi su apriorni sudovi ili *analitički* ili *sintetički* t. j. ili je u takvom sudu u pojmu subjekta sadržan pojam predikata, pak se pojam predikata može izvesti iz pojma subjekta pukom analizom pojma subjekta; ili predikat nije sadržan nužno u pojmu subjekta i stoga predikat proširuje naše znanje, kada ga vežemo sa subjektom. Tako je Kant došao do novih sudova, koji su filosofiji do njega bili nepoznati, a to su *sintetički sudovi a priori.* Jer su ovakvi sudovi nužne vrijednosti, mora da *nešto* nužno pridaje predikat subjektu. Pita se, što je to nešto, što u sintezi omogućuje spoj predikata sa subjektom. Dok inteletualistička filosofija uzima, da sintezu omogućuje samo iskustvo, pak zato ona i ne poznaje drugih sintetičnih sudova do aposteriornih, Kant nalazi novo vrelo spoznaje, i to je sama naša spoznajna moć, pak prema tomu ona omogućuje takve sinteze, ko pošto bi ra-

zum *po volji* mogao stvarati sintese, pak bi tako nestalo svake izvjesnosti o istinitosti suda, mora da postoji nekakvi zakon, koji određuje, kada je slobodno a priori spajati u sebi različne pojmove ili drugim riječima: *kako su mogući sintetički sudovi a priori?* To je problem «Kritike čistoga uma».

3. Da Kant pokaže, kako su takvi sudovi mogući, dijeli spoznajnu moć u tri moći: *osjetnu spoznajnu moć* (das Anschauungsvermögen), *razum* (Versand) i *teoretski um* (Vernunft, intellectus). Prema tome dijeli Kant i svoju «Kritiku čistoga uma» u dva odnosno tri dijela: nižom, sjetilnom se spoznajom bavi prvi dio njegova djela, koji se zove *transcendentalna estetika,* višim se moćima bavi *transcend. logika;* napose razumom moći *transcendentalna analitika,* umnom *transced. dijaletika.*

Prvi stadij spoznaje izlaže

a). *transcendentalna estetika:*

Kant pretpostavlja, da izvan nas postoji osjetni svijet, što njegovi učenici konsekventno iz učiteljevih načela zabaciše. Ovaj se osjetni svijet pojavljuje nama, on djeluje na naša osjetila i proizvodi na nas nekakve dojmove (afekcije). Toj je moći uopće zadaća, da nam dade materiju, predmete za spoznavanje; ti predmeti nijesu drugo do same ove afekcije. Čim dakle ovi dojmovi dođu na prag sjetila, već ih osjetna spoznajna moć zaodjene u svoje *apriorne forme: mjesta i vremena.* — Ove forme, veli se, imadu empirijsku realnost, ali ujedno i transcendentalnu idealnost t. j. one bezuvjetno vrijede za svako naše iskustvo, ali samo u toliko, u koliko je iskustvo. Izvan iskustva se, u objektivni svijet, ne protežu. One su ujedno i jedino sredstvo, kako možemo spoznati izvanji svijet, jer sve, što spoznajemo, spoznajemo, s ovim formama. No pošto su ove forme *jedino* sredstvo, kako ćemo spoznati bića izvanjeg svijeta, ne možemo onda spoznati *biti* bića («Das Ding an sich»), što Kant i sam izričito tvrdi, jer je bit izvan ovih dviju granica, pak prema tome nema sredstva, koje bi nas o njoj informiralo. Ali jer u drugu ruku spoznajemo pojave samo zaodjenute u ove dvije forme, koje im neovisno od uma ne pripadaju, ne spoznajemo onda niti pojave, kako su subjektivno. Odatle možemo razabrati, *što Kant misli pod materijom naše spoznaje.* Pod njima Kant misli *subjektivno sjetilno opažanje kao takovo,* a ne u koliko su ove pojave posrednici ili reprezentanti realnih bića izvanjeg svijeta, kako to uzima intelektualizam (t. j. sustav sv. Tome). Tim je Kant postavio nepremostljiv jaz između izvanjeg svijeta i naše spoznaje, što je uostalom već ustvrdio, kad govori o *čisto apriornim pojmovima* i tim stao na dijamentralno oprečno stanovište od intelektualizma, koji je našao posrednika između izvanjeg svijeta i naše spoznaje u svojim *aposteriornim pojmovima.*

Kad je na dojmove primijenjena forma mjesta i vremena, prešla je spoznaja prvi stadij. No ova je spoznaja pojedinačna i kontingentna, a mi imademo pojmova općenitih i nužnih. Pita se dakle, kako nastaju ovakvi pojmovi. Na to odgovara

b) *transcendentalna analitika:*

Dojmove informirane formom mjesta i vremena preuzima *razum,* koji im daje pojmovnu vrijednost. Pojmovnost pak suda supponira općenitost, jer sud imade pojmovnu vrijednost baš po tom, što je općenite i nužne vrijednosti. Ali jer općenitost suda ne može doći a posteriori t. j. iz empirije, jer iskustvo daje čisto pojedinačno i kontingentno znanje, slijedi, da su ovi elementi apriorni t. j. iz razuma; dosljedno, da i u razumu — kao što je rečeno za osjetno opažanje — imade aprioristićkih elemenata, a ti su, misli Kant, *kategorije ili pojmovi* i to kategorija *kvantiteta, kvaliteta, relacije i modaliteta,* svaka sa svojim podvrstama. Ove kategorije posjeduje razum *kao takav, neovisno* od iskustva. Pošto razum posjeduje ove kategorije kao takav, nužno su svi ljudi prisiljeni s ovim kategorijama misliti («Objektivna vrijednost suda»). Ova općenitost omogućuje prirodne znanosti, kaošto forme osjetne spoznajne moći omogućuju matematiku. — Kant veli, «da su kategorije bez zorova prazni, a zorovi bez kategorija slijepi». To znači, da su ove kategorije puke forme bez sadržaja, a sadržaj im je zor. U Kantovoj se filosofiji odnosi zor naprama kategoriji, kaošto se kod sv. Tome Akvinskog odnosi materija naprama formi. Kao što dakle tvar i lik u intelektualističkoj filosofiji sačinjava spoznaju, tako kod Kanta kategorije i zor sačinjavaju spoznaju. Kada dakle čovjek razumom sudi, on određeni zor informiran već apriornom formom mjesta i vremena meće u ove kategorije; i kada se zor s kategorijom spoji, nastaje spoznaja određenog predmeta.

To je drugi stadij spoznajnog procesa, a stoji u tom, da se dojmovi ogrnuti već formom mjesta i vremena odijevaju u ka-

tegorije. No znanost ide još dalje. Ona pojedine pojmove svrstava u neko jedinstvo. U tom stoji treći stadij, koji izlaže

c) *transcendentalna dijalektika:*

Um svrstava sve pojedine pojmove pod tri najviša pojma, koje Kant zove *idejama* i to pod ideju psihološku, kojoj odgovara ideja duše, ideju *kozmološku,* kojoj odgovara ideja svijeta, koji je skup svih izvanjih pojava, i napokon pod ideju *teološku,* kojoj odgovara ideja Boga, najvišeg uvjeta svake mogućnosti. Na ove se tri najviše ideje svode sve naše spoznaje i ovim se jedinstvom znanost svršava.

Tim je odgovorom kenigzberški profesor izmirio ona dva ekstrema: empirizam i racijonalizam. Empirija daje zorove odnosno dojmove, koji proširuju naše znanje, jer u nama bude ideje, koje bi inače mirovale; razum pak daje apriorne forme, koje opet zajamčuju općenitost i nužnost znanstvenoj spoznaji; i tako oba principa i *samo* kad su oba elementa u harmoničnoj zajedini, omogućuju svaku spoznaju.

4. To je, eto, ona filosofija, za koju *Fernow* reče: «Bog je rekao, neka bude svijetlo, i bi Kantova filosofija!» No kako je daleko došao ovaj moderni mislilac? On je doveo moderni svijet do beznadnog ponora filosofskog i praktičnog očaja. Dovoljno nam to dokazuje filosofija kasnijih njegovih učenika, koji su počeli dvoumiti već o samoj egzistenciji vlastitoga «ja». A to su izvodili posve dosljedno iz Kantovih načela.

Kant kategorički tvrdi: «Wir haben es doch selbst unseren Vorstellungen su tun; *wie die Dinge an sich selbst sein mögen, ist gänzlich ausser unserer Erkenntnissphäre*», jer nema posrednika između biti bića i naše spoznajne moći.

Odatle slijedi, *da se naše mišljenje ne ravna po bićima, koja su izvan nas, već se bića ravnaju po našem mišljenju* t. j. bića nijesu za nas takva, kakva doista jesu, nego su takva, kakvim smo ih mi prinuždeni držati.

Napokon iz Kantovih principa slijedi, *da mi možemo «spoznati»* (govorim po Kantovoj terminologiji) *tek ono, što je osjetno, a nipošto onoga, što nadilazi osjete,* jer nema, veli on, spoznaje bez zorova. Dakle pada metafizika, ona je nemoguća; a kad je ona kao znanost pala, onda ne možemo znanstveno dokazati egzistenciju Boga, duše, besmrtnosti etc. Mi uopće nijesmo stalni, imamo li duša, da li je besmrtna, ima li Bog i t. d. Zato je eto Kantova filosofija ateistička.

5. Kant je bio dobro odgojen. Odgoj mu je bio i u roditeljskoj kući i u školi posve pietistički; iz početka je polazio pače theološki fakultet, ali je kasnije odnemario teologiju i dao se dušom i tijelom na studij filosofije. Ovako odgojen čovjek jamačno se zgrozio nad ovako strašnim posljedicama svoga umovanja i zato traži put, kako će opravdati ove najviše zasade, koje su upravo prirođene ljudskoj duši. Zato Kant piše novo djelo «*Kritika praktičnog uma*» 1788.), koje će ukloniti najkrupnije pogreške prijašnjeg djela. Da se ovaj prikaz ne otegne, ostaviti je kritiku prakt. uma po strani, jer već njegova teorija o spoznaji krije u sebi čitavo gnijezdo logičkih bezumnosti.

II.

1. Kant je pošao s ovog ishodišta: Mi stvaramo općenite i nužne sudove. Pošto svaki sud sastoji iz dvaju elemenata iskustvenog i razumnog, a iskustvo nemože dati našim sudovima one općenitosti, slijedi, da ona potječe iz drugog elementa, a to je razum. Ovo je temeljni kamen Kantove filosofije. Ako je temeljni kamen nevaljao, ne valja sve ono, što se na njemu gradi. No ova je dedukcija čisto sofistička:

Kant je zamijenio u svom umovanju *logički i genetički a priori* (Külpe). Istina jest, da općeniti sudovi *imadu* svoju vrijednost neovisno od iskustva, pak ju zadržavaju i u prosuđivanju prošlih i budućih i čisto mogućih bića, koja dakle hic et nunc nijesu predmeti iskustva; no nije istina, da su ovi sudovi *stečeni* neovisno od iskustva. Istina je naime, da nema *bića kao takova* aktuelno, nigdje nijesu pojmovi kao takvi konkretizovani. No istina je i to, da sva bića ili neka bića imadu nešto *zajedničko,* što se u svakom individuu nalazi, dakako ne čisto, već u zajednici sa drugim biljezima, koji baš čine ono zajedničko individuum (princip individuacije). A razumna moć čovjeka može ovo zajedničko odlučiti od bića konkretnog i tako sebi stvoriti pojam općeniti; jer ovo zajedničko nije ništa drugo do pojam o biću, koji je pojam *općenite* vrijednosti, jer se proteže apsolutno na sva bića, odnosno na bića svojeg roda ili vrsti; i ujedno je *nužne* vrijednosti, jer sadržaje sve i samo ono, što je svima zajedničko. To je, eto, nauka Sv. Tome i njegove škole, koje potvrđuje sav *praktični život i sve znanosti,*

jer sve promatraju pojedine predmete, pak iz njih vade ono, što je svima zajedničko i to onda izdaju kao zakone ili principe.

2. Kao što Kantov spoznajni sustav ruši zdrava logika i sve ostale znanosti, tako se on protivi i *svijesti svih ljudi i svem praktičnom životu.* Uza sve to, Kant svoja glavna načela — koja, kako veli *Paulsen,* poput potresa u prah i pepeo ruše hramove dosadanje znanosti — *tvrdi a priori bez ikakvih dokaza.*

Dok je još Kant živio, dolazili su k njemu njegovi prijatelji i upozorili ga na protuslovlja, na koja nailaze slijedeći njegova načela, ali zgrada je njegove filosofije bila sazdana i ekscentričnom je njegovom vijeku imponovala, pak mu je valjda bilo žao, da je poruši.

3. I doista, kaošto je prije njega *René Descartes* začetnik racionalizma u novom vijeku načinio circulus vitiosus izvodeći istinitost vlastite egzistencije iz aktuelnog vlastitog mišljenja (»cogito, ergo-sum«), zaboravivši, da mišljenje već suporira vlastitu egzistenciju, takve slične pogreške čini i Kant. On hoće da svojim umom nađe istinu i da otvori oči zalutalom čovječanstvu, a porekao mu je mogućnost prave spoznaje. On umuje o kategorijama, a veli, da je spoznaja moguća samo onda, kad su zor i kategorija zajedno. On kategorički ruši mogućnost metafizike, a metafizika je znanost, koja ne može aficirati osjetne spoznajne moći; a napokon kada bi i mogla, ne bi smio kategorički reći, da je nemoguća, nego tek, da se njemu čini, e je nemoguća.

4. Zar su mjesto i vrijeme puke zorne forme? Čudnovato, da su svi ljudi prisiljeni prema tome raditi. Ako ja ne znam, da li izvan mene postoji prostor, onda ja neznam gdje sam, jer je svejedno bio ja u Tunguziji ili u Hrvatskoj; ja uopće ne znam, da li Hrvatska egzistira izvan mojeg pomišljenja. Isto je tako i s vremenom. U tom je punktu uostalom i prevelik i očigledan jaz između Kantove teorije i prakse cijelog svijeta, da bi to bila nužda još isticati.

5. Ili bi htjeli misliti o kategorijama! Kant meće princip uzročnosti među sintetičke sudove a priori, a u drugu ruku *suponira, da ima fenomena i biće o sebi (numenom)* i jer da nema bića o sebi, ne bi moglo biti ni pojava. Kant sebi ovom pretpostavkom očigledno protuslovi. Proslijedimo ga po njegovim načelima! Pošto je princip uzročnosti sintetični a priorni

sud, spajamo mi posljedicu sa uzrokom, jer smo prisiljeni tako činiti naravnom nuždom našega mišljenja, a ne zato, što bismo to iskusili ili jer de facto tako jest izvan nas. Pošto dakle ne znamo, ima li on uopće kakvu vrijednost izvan našega mišljenja, ne smijemo ga primjenjivati na izvanji svijet. No mi pitamo Kanta, kako on može i smije zaključiti iz afekcije na fenomen, ili još više, kako on može iz fenomena zaključiti na noumenon (na biće o sebi). Mi možemo iz principata (pojava) samo onda doći do principa (biće o sebi), ako na pojave kao principat principa (noumena) primijenimo princip uzročnosti. Pošto pak po Kantu toga ne smijemo učiniti, ne možemo onda biti stalni, da li doista iza pojava egzistira biće o sebi, što Kant nekonsekventno, ali odlučno ne suponira. Ako bi se dakle Kant htio izvući od *ovog* prigovora, ili bi morao poreći izvanji svijet (što de facto i učiniše njegovi učenici) ili bi morao kapitulirati već kod toga punkta pred intelektualističkom filosofijom.

6. Ako je nadalje svako zvanje moguće samo onda, kad je uvjetovano zorom i kategorijom, pitamo Kanta, kako je onda on došao do svojih kategorija ili kojim je kategorijama Kant mislio o svojim kategorijama, jer mišljenje nije drugo do oblačenje govora u kategorije, a kategorije su prazne t. j. nemaju govora. Dakle dok bi Kant mislio o svojim kategorijama, nije uopće ništa mislio, jer nije imao drugog konstitutativnog elementa mišljenja, a to je zov. I. t. S...

Koji principi u teoriji (ne ću govoriti o praksi, jer ona za Kanta nema vrijednosti) logički vode do apsurda, nužno slijedi, da su i sami apsurdni. Druga je premisa, držim, očevidna.

* * *

Kolikogod je ovaj umni starac inače čovjeku simpatičan poradi svojeg života i doista genijalnog uma, kojim je zašao u najdublje dubljine svijeta i spoznaje, da ispita temelje, jesu li stalni — toliko ga objektivna kritika i najvećih njegovih prijatelja ne može da netaknuta mimoiđe. Kant je pošao, kako vidjesmo, sa krivog stanovišta. Temelj je cijele njegove filosofije sofistička ili u najboljem slučaju paralogistička dedukcija, pak je onda posve naravski. sadržaje toliko protivurječja i tako strašnih posljedica.

Naravska religija.

Piše: F. B.

1. Isto, malo drugčije.

Godišta 1645. izdade Edward Herbert lord Cherbury djelo »De religione gentilium errorumque apud eos causis«. U tom djelu ustvrdi i nastojaše dokazati, da je *naravska ili prirodna religija* jedina prava religija, prava i općenita crkva, koja ne može ni prevariti niti se prevariti. Sve je drugo prevara i izmišljotina.

Minu 267 godina. U lipnju godišta 1912. donese »glavno glasilo stranke prava za sve hrvatske zemlje« crkveno-političko razmatranje pod naslovom: »Naravska religija jest baza pravaškom programu. Dr. Juraj Cenkić kalnički župnik, raspreda tu na široko o naravskoj religiji, pa nastoji ne samo dokazati, da je naravska religija baza pravaškom programu, već i moćna obrana katolicizmu; dapače tvrdi, e je zadatak »Hrvatske Straže«: »da po svom pozivu priredjuje ovo tlo, na kom bi se sve konfesije i svi lajici mogli okupiti u kulturno-socijalnom radu u jedan blok. Koje je to tlo? Koji je to pozitivni princip? Naravska religija«.

Od Herberta lorda Cherburyja do dra Jurja Cenkića zaoštri pero sva sila pisaca, raspredajuć istu stvar, pjevajuć istu pjesmu, samo svaki malo drugačije. Već su spomenuti stariji engleski deisti (H. S. XI, 159. sl.), razloženi su religijski nazori Rusovljevi (Str. 317. sl.). A dosta je još od preteča dra Cenkića spomenuti Julesa Siona, koji se u svojoj »La religion naturelle« (1873. izade već 7. izdanje!) obara na sve pozitivne religije, a pogotovo na katoličku. Sve religije obescjenjuju razum

i nadomještaju ga sa — svećenicima. Katolička je religija napose izmiješala kult s čistim moralom, pa svagdje zameće moralne dužnosti, a ističe pobožnost. Sva je katol. religija molitva (osobito krunica), škapular i sujevjerje. Naravska religija gaji razum, iskrenost, jasnoću, slobodu misli i čina, a ne trguje krepošću. Ne treba joj mnogo vjerskih članaka ni moralne poduke. Dosta su četiri: Vjera u providnost i u uskrsnuće, moralni zakon i molitva, ali bez suvišnih obreda.

Dr je Cenkić u Hrvatskoj prvi razvio stijeg »naravske religije«, uvjeren, da će stranka prava pod tim stijegom pobijediti. Hoće li? Nijesmo proroci, pa možemo samo gatati. A nek se ne srdi dr. Cenkić, što ćemo mu zloguko doviknuti: »Ibis, redibis nunquam«. Uostalom svaka sila vrat lomi, a polako se Božja kola voze. Stoga dajmo i mi polako promotrimo prvu bazu dra Cenkića, je li dosta čvrsta, te bi mogla držati »sve konfesije i sve lajike okupljene u »kulturno-socijalnom radu u jedan blok«. Neka nam ne zamjeri dr. Cenkić ovu »natpregledbu«. Ako nije čvrsta podumijenta, ode zgrada do bijesa, a pogotovo, ako je u njoj bijesne čeljadi. Dr. je Cenkić naprtio baš »Hrv. Straži« dužnost, da priredi tlo, bazu, osnovku — kako li ćete — a borme »H. S.« ne će ulude odgovarati ni za jednu glavu, kamo li za čitav »blok«.

2. Religija.

U hrvatskom se jeziku za latinski izričaj *religio* upotrebljuje običajno *vjera,* kadgod *zakon* ili *vjerozakon,* u moralu *bogoštovlje,* a katkad se upotrebljuje i *religija.* I sam dr. Cenkić govori o naravskoj religiji, a mjestimice spominje naravsku vjeru. Nu treba dobro razlikovati. Drugo je uopće religija, drugo vjera, ako se posebice i podudaraju.

Religio izvodi Ciceron od relegere = opet uzeti, brižno ovršiti, pazljivo promatrati, štovati. (De nat. deor. 2, 28. 72.) Laktancij izvodi od religare = svezati, učvrstiti. (Inst. divin. 4, 28.), a sv. Augustin od reeligere = opet izabrati. (De civ. Dei 10, 4.). Sv. Toma Akvinac spaja sve u jedno: »Ili se nazivala religija po čestom pazljivom promatranju (relectione) ili po ponovnom izabiranju (iterata electione) onoga, što je nemarno izgubljeno, ili po vezanju (religatione), religija znači red

(ordinem = napremicu, odnos) prema Bogu«. (Sum. th. 2. 2. q. 81. a. 1.) Ciceronu su istovjetni izričaji *religio* i *cultus*. Tvrdi on: »religija stoji u pobožnom kultu (bogoštovlju) bogova. (De nat. deor. I., 42.) Sv. Toma ističe: »Religija je krepost, koja daje Bogu dužnu čast«. (S. th. 2. 1. q. 60. a. 3.) Kako se vidi, i Ciceron i sv. Toma ističu praktičnu stranu religije, i to u prvom redu bogoštovlje. Nu već ta praktična strana sadržava uklopno i teoretsku. Stoga već sv. Augustin govori »o religiji, t. j. o štovanju i o spoznaji Boga«. (De util. cred. 12, 27.) — Međutim treba razlikovati religiju u objektivnom smislu. U objektivnom je smislu religija skup istina i dužnosti, što nastaju iz apsolutne ovisnosti čovjeka o Bogu; a u subjektivnom je smislu podložnost čitava čovjeka Bogu ili bitni (transcendentni) odnos čitava čovjeka prema Bogu.

Kako je Bog stvoritelj, čovjek je po svojoj biti sav ovisan o Njemu, a mora biti i podložan Njemu. Religija prema tomu obuhvata čitavo čovječje biće, tijelo i dušu, sve moći tjelesne i duševne, svu djelatnost nutarnju i vanjsku. Sve se to mora odnositi na Boga. (Ne mora se odnositi vazda upravice i actu signato, ali svakako neupravice i actu exercito). Kad se bilo koja moć ili koji čin čovječji ne bi morao odnositi na Boga, ta bi moć (ili čin) bila apsolutna; čovjek bi dakle jednim svojim dijelom bio apsolutan. A pojmovi se stvor i apsolutan kose i izlučuju.

Kult je izvanjski čin religije, ali nije čitava bit njezina. Vanjski bo kult može biti i mekaničan i u neku nesviјestan, može potjecati od samoga čuvstva, a može biti svijestan i voljom odabran čin. Prvi ne odgovara apsolutnoj ovisnosti čovjeka o Bogu, a kod drugoga već sudjeluje i razum i volja. Ali za potpunu religiju nije dostatno, da razum i volja i uopće čitavo biće sudjeluje samo pri činima izvanjskoga kulta. Religija bo mora proniknuti čitavo biće, sav ljudski život i djelovanje. Dosljedno se ne smije svađati religija ni na puki racionalizam ni na moralizam, a pogotovo ne na prazno čuvstvo; jer se tako uništuje i pojam religije.

3. Podjela religije. Vjera i religija.

Svoju napremicu (odnos) prema Bogu uređuje ili sam čovjek svojim naravskim sposobnostima ili mu je uređuje Bog. Religija, do koje dolazi sam čovjek naravskim svijetlom, zove se priroda ili naravska religija; a religija, što je Bog objavljuje nadnaravskim načinom, nadnaravska ili objavljena religija. Zove se pozitivna religija, jer je postavlja vanjski auktoritet. Osim Boga može ljudima dati religija i ljudski auktoritet. S obzirom je na naravsku religiju i ta pozitivna, nu s obzirom je na objavljenu i ona naravska, jer i do nje dolazi čovjek naravskim svijetlom. Dok naravska religija počiva u razumu, osnovka je nadnaravskoj religiji vjera. Vjera je čvrsto pristajanje uz predloženu istinu radi ugleda onoga, koji predlaže ili javlja. U bogoslovskom je smislu vjera kao princip bogoslovska krepost, »kojom po nadahnuću Božjem i s pomoću milosti držimo, da je istinito sve, što je On objavio, ne radi nutarnje istine, opažene naravskim svijetlom razuma, nego radi ugleda samoga Boga, koji objavljuje...« (Vatic. sess. 3. de fide.) Vjera znači i sam čin, samo pristajanje uz istinu. Osim toga znači objekat ili predmet vjerovanja t. j. sve objavljene istine, a konačno znači simbol ili vjerovanje.

Vjera je, kako je natuknuto, osnovka objavljene religije. Objekat je vjere istina; a prem je istina objekat razuma, vjera obuhvata i razum i volju i srce. S toga je vjera i prvi i najglavniji religijski čin. A kad čovjek vjerujući žrtvuje Bogu i razum i volju i srce, u neku Mu ruku uklopno prikaže i svu svoju djelatnost. Stoga vjera kao čin uklopno sadržava i svu religiju. Osim toga se vjera kao objekat vjerovanja pokriva s objavljenom religijom. Nije stoga čudo, što se u hrvatskom jeziku, a i u nekim drugim, religija naprosto zove vjerom.

4. Naravska religija.

Metafizički naturalizam drži narav majkom i praizvorom svih bića, svega života. Religijski naturalizam priskače u pomoć metafizičkome, pa tvrdi, da nadnaravne objave uopće nije bilo, dä, da je nemoguća. Prema tome se religija razvila posve naravskim putem.

Već su stari sofisti držali, da su pametni ljudi izmislili zakone; a lukavi vjeru i bogove, eda tako usavrše krnje zakone. (Plato de legib. 10, 889. Cicero de nat. deor. I. 42.) Kirenaik Euhemer, začetnik euhemerizma, mnije, da se vjera u bo-

gove razvila iz herojskoga slavlja. Ljudi su najprije slavili i veličali junake, heroje, a kasnije su ih ovjenčali vijencem besmrtnih božanstava. Fizični racionalizam izvodi religiju iz težnje, da se protumače prirodni pojavi. Psihološki racionalizam predodžbe bogova izvodi iz objektivacije čovječjih svojstava. Kritički racionalizam drži, da je mitologija i religija pjesnička personifikacija svijeta i ljudstva. Nativizmu je religija čovjeku prirođena, dok je evolucionizmu proizvod organskoga razvoja, a simbolizmu fantastičko prikazivanje nadosjetnoga Neki sociolozi i pozitivisti drže, da je religija potekla od društvenoga nagona. Hobbes i Rousseau misle, da je nastala društvenim ugovorom. Neki je opet izvode iz nutarnjih pobuda: kao što su strah, počitanje, pobožnost, ljubav, želja, ideja o beskonačnom, pitanje o prauzroku svijeta, mašta, san, pravna ideja, savjest, ideal ćudoredne svršenosti i t. d. Kako se vidi, svaka glava ima svoju pamet, kô i Brinjaninovo zelje. Svaki istraživalac nateže na svoju. A u jednom se samo svi slažu: religiju je izumio čovjek, pače i bogove je stvorio čovjek. Religija dakle nema nadnaravske objave, već se čisto naravski razvila.

Nu kakva je ta naravska religija? Kakva joj bitna sadržina? Dr. vam Cenkić odgovara »Razumievam (pod nar. religijom) temeljne istine, do kojih dolazi u moralnom radu sam nepokvareni razum«. (Hrvatska«, 1912. br. 193.) Na drugom mjestu ističe, da su to: »respekt, strah, ljubav Boga, gospodara svijeta«. (Hrv. 194.) Herbert lord Cherbury nađe *pet* istina, Blount *sedam,* Jules Simon *četiri,* a Chubb samo *tri.*

Tyndallu je religija čuvstvo, koje hoće, da se zasiti, zadovolji. Spencer pruža čuvstvu željkovanu piću, kult skepticizma. Stuart Mill je za religiju čovječanstva kao i Comte, a Laas mjesto religije nuđa altruizam. Kriticizmu je religija puka pjesnička sklonost bez pravoga predmeta. Straussu je religija čuvstvo, osjećaj apsolutne ovisnosti. A već se po samim imenima razabire, što sadržava »religija« panteizma, pesimizma, materijalizma, pa religija običnoga života Johna Cairda, biološka religija, osobna religija, *ja* religija, gospodska religija pismena čovjeka, religija duha, autonomije, akosmitska, ateistična, estetska, idealna, imperijalistična i t. d.

Nu to su sve zapravo pozitivne religije, puke zablude ljudskoga razuma — reći će ko. Pa i jesu. Nu njihovi će vam začetnici naprosto reći, da se one same slažu s naravi i osnivaju na naravi, a da su i oni došli do njih nepokvarenim razumom. Kako će se dakle reći prava naravska religija? Deisti su ispoređivali religije i apstrahovali. Konačno su zapali u skepticizam.

5, Opstoji li zbilja naravska religija?

Opstoji prirodni ili naravni zakon, prirodno pravo, naravsko ćudoređe. Nu opstoji li naravska religija? Dr. Cenkić sam ovako pita i odgovara: »Ali sada nastaje pitanje, da li je naravna religija sama po sebi evidentna; da li je ona pozitivni faktum, s kojim se može znanost baviti?

Ja odgovaram bez ikakova straha, da jest. (Hrv. 194.) A još prije: »Naravska vjera opstoji. Ona je pozitivna činjenica«. (Hrv. 193.)

Dr. Cenkić nije sam. I najznamenitiji katolički učenjaci govore o naravskoj ili prirodnoj religiji. Pa i zbilja! Čovjek može naravskim svijetlom razuma spoznati, da Bog opstoji; da je taj Bog stvoritelj i svrha svega; da je čovjek stvor, sastavljen od tijela i od duše, o Bogu apsolutno ovisan; da Boga mora ljubiti, štovati i vršiti Njegove zapovijedi; da je duša besmrtna, a volja slobodna, prema tome da su ljudska djela zaslužna ili grješna.

Eto osnove prirodne ili naravske religije. Kad čovjek sve spozna razumom, volja pristaje i zapovijeda nutarnje i vanjske čine; bude se plemenita čuvstva i čovjek izvana i iznutra iskazuje Bogu duševnu počast. Eto čitave naravske religije! Samo agnostik i skeptik može to sve poricati.

I da je čovjek stvoren samo za naravsku svrhu, da je stvoren kao samoživac, jamačno bi mogao naravskim svijetlom razuma upoznati sve svoje dužnosti, a naravskim sposobnostima te dužnosti i vršiti.

Nu čovjek je stvoren za nadnaravsku svrhu, a zato mu trebaju i nadnaravska sredstva. Treba mu ponajprije nadnaravsko svjetlo, da upozna svoju svrhu i dužnosti; a treba mu i pomoći, da pomogne sve dužnosti vršiti.

Čovjek je dobio nadnaravne darove, ali ih je izgubio grijehom. Grijeh mu je potamnio razum, a oslabio volju. K tome je navukao prokletstvo na svu prirodu. Čovjek mora u znoju svoga

lica jesti hljeb, mora se kiniti i mučiti, da opskrbi nižega čovjeka. Rijetki su sretnici, koji mogu lagano živjeti i roniti duhom u beskrajno carstvo istine. Većini krije teški zastor i prirodne istine, a kamo li natprirodne. K tome je dosta ljudi slabo nadarenih, koji teško shvataju. Sve da imaju i vremena i prilike, teško bi im, pače moralno nemožno, bilo spoznati glavne religijske istine. A konačno čovjek nije samoživac, već je društveno biće. Religija kao bitni odnos prema Bogu ima obuhvatiti i društvo. A čim postane društveno dobro, treba joj i društveni ustroj. A kako ga urediti? I ko će ga urediti?

U zbilji *čisto naravska religija nije opstojala nikada.*

Bog se objavio već prvim ljudima. Praobjavu su sačuvali svi narodi, dašto većinom iznakaženu i osakaćenu.

Ako ipak i katolički pisci govore o «naravskoj religiji», ne tvrde, da je nar. religija zbiljska činjenica, da je gotova opstojala ikada, već pod naravskom religijom razumijevaju ili ono, što se inače nazivlje naravnim bogoslovljem, teodicejom, ili razumijevaju prikladnost i sposobnost naravsku ili prirodnu, da čovjek dobije religiju i naravsku dužnost, da je prihvati i vrši.

6, Naravska religija neodređena i neupotrebljena,

Ako se pod naravskom religijom razumijeva puka sposobnost i dužnost, da se prihvati i vrši religija, očevidno je ta religija i neodređena i nedostatna i neupotrebljiva. Ako li se razumije naravno bogoslovlje, opet je religija neodređena i nepotpuna. Naravno je bogoslovlje znanost o Bogu, stečena naravskim svijetlom razuma. Znanost ta dokazuje, da opstoji Bog, ispituje Božju bit i atribute. Nu time nije ni iz daleka iscrpena cjelokupna religija, dà, ni sve ono, što spada na sam razum. A gdje je volja i srce? Religija mora proniknuti čitavo biće i djelovanje.

Nu da je sve i iscrpeno, opet je neupotrebljivo. Rijetki naravskim svijetlom dođoše do pravoga pojma o Bogu. Istina, u knjizi se Mudrosti nazivlju ispraznima oni, u kojih nema spoznaje o Bogu i koji po djelima ne upoznaše Umjetnika (13). Nego ako su i svi narodi vjerovali u božanstvo, znade se, kakve su užasne bogove štovali. Pojedinci, pa imali i najčišći pojam o Bogu, nisu ga mogli utuviti ni svojoj okolini, a kamo li svijetu.

Deistička je naravska religija puka apstrakcija. Očevidno je, da nije onakova nikad opstojala. No uzmimo, da jest. Što sačinjava tu religiju? Nekoliko istina. Opstoji Bog. Ali kakav Bog? Duh ili tvar? Duša svijeta ili osobno izvansvjetovno biće. Pojam je vrlo rastežljiv i neodređen. Opstoji duša. Kakva: materijalna ili duhovna? Smrtna ili besmrtna? Besmrtna u sebi ili u uspomeni ljudskoj?

Ako su već ti osnovni pojmovi neodređeni, kako će se odrediti ostali? Kako će se ta deistička naravska religija primijeniti na život?

Nu recimo, da se i to sve konačno ustali. Recimo, da se pod pojmom *Bog* razumije apsolutno izvansvjetovno osobno biće, koje je početnik i svrha svega; da se pod *dušom* razumije besmrtno duhovno biće, forma tijela, itd. Do toga će svega doći učenjaci. Ali kako će se sve to moći dokazati fetišistu, budistu i sličnima? S kojim će se pravom tražiti od njega, da se odrekne svojih predrasuda? Uime Božje? A kojega i kakvoga Boga? Kad je i kako je Bog ovlastio, da se govori u Njegovo ime? Uime razuma? Ali ko će svakome bjelodano, očevidno dokazati, da baš zdravi razum spoznaje onakog Boga, dušu itd.? Nije li Sokrata osudio napredni grčki narod? A koga je predobio Platon, koga li Aristotel? Naravska je religija očevidno neodređena, pa dosljedno nedostatna i neuporabljiva, uzela se ta naravska religija ili kao naravsko bogoslovlje ili kao naravska sposobnost ili kao apstrakcija raznih religija.

Ako se pak ima na pameti, da od iskona postoji objavljena religija, očevidno je, da joj se naravska religija mora pokloniti i ukloniti.

7, Još dvije tri dru Cenkiću,

Duša valja, treba priznati, da dr. C. iz svojih prednjaka vuče logički doumak. On umuje ovako: «Naravska je religija respekt, strah, ljubav Boga, gospodara svijeta. Drugim riječim: one istine, do kojih dolazi u moralnom radu sam nepokvareni razum. Dakle je naravska religija pozitivna činjenica».

Nu definicija je Cenkićeva mršava i nedostatna. Stoga je i zaključivanje formalno pravilno, ali materijalno neistinito, u najboljem slučaju samo djelomično istinito. A naprosto je neistinito, da «naravska vjera obstoji». Vjera bo je osnovka nad-

naravne, objavljene religije, dok je osnovka naravske religije razuma spoznaja.

Dr. C. tvrdi: «Naravska religija jest baza pravaškom programu». Ako se «religija» uzme u smislu dra. C., mogla bi se ta tvrdnja nekako popustiti. Nu ako se *religija* uzme u pravom, običajnom smislu, ići će malo teže; jer je ta baza nekakva zračna kula s koje možeš svaki čas ljosnuti u bezdan.

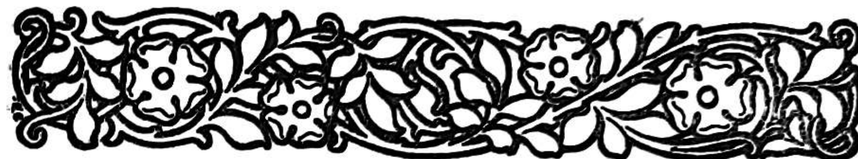
Nama je dajbudi nepoznato i nepojmljivo, kakvo uporište može imati pravaška stranka u toj srećnoj bazi.

Gospodin je kalnički župnik, inače odlični kanonista, zadao i «Hrvatskoj Straži» tešku domaću zadaću: «da po svom pozivu priređuje ono tlo, na kom bi se sve konfesije i svi lajici mogli okupiti u kulturno socijalnom radu u jedan blok». A to je naravska religija.

Te se zadaće već lanjske godine dotakao Ivan Butković («Hrv. Str.» XI, 408. sl.) i, kako se može razabrati, nije riješio ni za *dovoljno*. A mi ćemo borme najviše za treći red. Možda smo tupoglavi ili nedosoljeni; svakako iskreno priznajemo: ne shvatamo, kako bi «Hrvatska Straža» imala priređivati to tlo. U jednu je ruku zadatak «H. S.» gajiti kršćansku filosofiju i znanosti, pa je namijenjena katoličkim Hrvatima, a ne svim konfesijama ni svim lajicima; a u drugu je teško pomisliti, kakav to blok i kakav vez u bloku zamišlja dr. Cenkić; pogotovo u kulturnim pitanjima, u kojima su pojedine konfesije posve oprečne. Ili možda drži, da je zadatak «H. S.» znanstveno siliti katolike, neka žrtvuju pojedine objavljene istine na račun «bloka»? Taj posao mora «Straža» priuštiti drugima, jer ona mora svojim starim utrenikom.

Ne znamo, kako se odlični kanonista slaže s filosofijom, nu čini nam se, da joj baš nije debeli prijatelj. A vučemo to iz one lekcije, gdje se diktuje »Straži«, da s pomoću pozitivizma utvrđuje katoličke istine. Ta pozitivizam niječe općenite pojmove i analitičke sudove, a tvrdi, da se umovanjem ne možemo popeti do spoznaje nadsjetilnih bića, ter konačno da spoznajemo samo svoje čine. A šta će »Hrvatskoj Straži« takav žebrak?!

Još bismo ima štošta šanuti dru. Cenkiću. Za sada je dosta i ovo.

Postanak i razvitak religije.

Piše: Fran Martinčević.

„Πάντα ῥεῖ.“ Sve se mijenja, sve se razvija, sve napreduje, sve se usavršuje. Tom su napretku podvrgnuta sva moguća područja znanosti i umjetnosti: počevši od govora i pisma — sve do najkrasnije razvijene literature, sve do najsavršenijih socijalnih i gospodarstvenih uredaba.

To načelo mijene i napretka prvi izreče Heraklit, još 500 g. pr. Is., a objeručke ga prihvati bezbroj učenjaka starijega i novijeg vremena. Primijeniše ga već na sve moguće, pa nikakvo čudo kada malo po malo počeše to isto načelo pripisivati i samoj religiji. Zaključak je i posljedica te primjene: «Nema nepromjenljive istine, nema vječne religije».

«Religija je *nastala iz ničesa*, jer je u početku u naroda nije bilo. Pojavila se u povodu kojekakvih *abnormalnih pojava* ili zbog nerazvijene isprvice naravi ljudske. Napokon *razvila* se je od nesavršenstva k većoj savršenosti «*odozdô gore*». Najprije je vladao u ljudi posvemašnji ateizam, pa politeizam i na koncu monoteizam».

To su nazori slijepih sljedbenika načela mijene i napretka.

Zadaća je katoličke nauke, da ove nazore pobije. Takvi bo nazori posvema uništuju i istinitost i svetost, a potom i svaku vrijednost religije.

Nužno je dakle, da se pozitivno odgovori na ova 3 pitanja:

I. Da li je kada opstojao narod bez religije?

II. Da li je opravdano mnijenje o razvoju religije »odozdô gore» — uopće?

III. Da li je bio politeizam prije monoteizma?

I.

Narod bez religije.

Protivnici kršćanstva tvrde, da se cijelo ljudsko vjerovanje razvilo iz posvemašnjeg praateizma, što više, ima ih koji tvrde, da još i sad opstoje neki divljački narodi bez tračka religije.

Ovaj je nazor *povjesnički kriv.*

Svi do sada poznati narodi stavljaju početke svojih religija upored s početkom svog opstanka. Najstarije priče i miti svih naroda jasno svjedoče, da je u njih bilo duboko uvriježeno vjerovanje u egzistenciju nekog višeg bića, nekog božanstva. Što više, najstarija se literatura ljudska i ne bavi gotovo drugim predmetom do li religijom. Iz pojedinih božanstava proizlaze čitavi narodi i baš zato ih štuju ovi narodi na poseban, izrazitiji način. Istina je doduše, da ta religija, to shvaćanje božanstva nije u nekih naroda uvijek jednako plemenito ni čisto. To imade svoj posebni uzrok: razvraćenost i pokvarenost naroda. No ipak glavno ostaje, da je u svih naroda *uvijek* opstojala *vjera u više biće.*

Tu su istinu priznavali i sami poganski učenjaci i pisci. Tako n. pr. *Plutarh*[1]) piše: ....»ali grada bez hrama, bez bogova, bez molitve, zakletve i proroštva, grada koji nije želio žrtvom i religijskim svečanostima postići dobro, a zlo odvratiti, nije nitko vidio, a i ne će vidjeti».

Ciceron[2]) nalazi glavni razlog vjerovanju u bogove u tom što: «... nema tako divljeg naroda ili čovjeka, koji bi bio bez ikakvog pojma o bogovima.... (To) uvjerenje nema svog početka u pouci i u zakonodavstvu; ta *svima je narodima zajednička svjesnost naravni zakon*». «Što pako narav uči, to mora biti istinito».[3])

No čujmo o tom radije mnijenja priznatih modernih *učenjaka.* Etnolog prvog reda *Ratzel* piše u djelu «Völkerkunde»[4]): «Etnografija ne poznaje nijednoga areligijnog naroda».

[1]) Adversus Colot. c. 31.
[2]) Disp. Tusc. I. 13.
[3]) De nat. deor. I. 17.
[4]) I. 37.

Genijalni geograf *Oskar Peschel* na koncu istraživanja o religiji veli: «Postavimo li pitanje, da li je ikad igdje na zemlji opstojao narod bez religijoznih osjećaja i predodžaba, to se mora odlučno odgovoriti sa: ne».[5])

Glasoviti antropolog *Reinke* tu istu misao izriče indirektnim načinom, kad veli: «Meni se čini, da je ateizam samo psihološki razumljiv». I on drži, da je ateizam kasnije nastao i to iz neke «nutarnje odvratnosti priznanja božanstva», pa iz pretjeranog precjenjivanja samoga sebe.[6])

Viktor pl. Strauss[7]) zaključuje: «Pravi je ateizam posljedica natkulture, koja dube i otupljuje srce a nikada surove nekulture».

Ista mnijenja izriču drugim riječima: Torney, Max Müller, Schröder, Schmidt, Tylor, Roskoff i t. d., sve auktoriteti prvog reda i to i nekatolici.

No nekim učenjacima nije bilo dosta, što su iznijeli krive nauke o bivšim narodima bez religije, nego se usudiše ustvrditi, da i dan danas opstoje neka plemena bez ikakvoga plemenitijeg vjerskog osjećaja.

Kao najmanje naobražena plemena, ljudi gotovo bez ikakve kulture, vrijede danas: praurođenici centralne i južne *Afrike*, jugoistočne *Australije* i stanovnici otočja u Bengalskom tjesnacu: *Andamanci.* Pa ipak ni za prve, ni za druge, ni za treće ne vrijedi spomenuta tvrdnja.

Za stanovnike nam *Afrike* mogu najbolji svjedoci biti osobiti poznavaoci tih krajeva — misionari. Pa šta nam oni vele?

Le Roy je misionarski biskup, koji se dugo vremena bavio proučavanjem crnačkih prilika, došao do činjenice, da nema ni jednog crnačkog plemena bez religije[8]). Engleski je pak misionar *Robert Nassau,* koji je punih 40 god. proboravio u Africi, posvema pobio kriva mišljenja umišljenih učenjaka: svi Afričani bez razlike priznaju i vjeruju u Boga, koga nazivlju Anyambi ili Njambi ili Ukuku ili Luku.[9])

[5]) Völkerkunde 273.
[6]) Die Welt als Tat 482.
[7]) Essays zur allgemeinen Religionswissenschaft 15.
[8]) «La religion des primitifs» (171 ss.) Mimogred budi spomenuto, da je Le Roy zato dobio od francuske akademije nagradu od 800 franaka 3. V. 1910.
[9]) Fetchism in Westafrika.

Bantu-crnci zovu Boga imenom Mo-limo (duh, Bog, i to samo u singularu![10]).

Dapače i *Pigmejci*, neka vrst patuljaka, nomadsko pleme niže kulture od ikojeg crnačkog plemena, vjeruje u jedno više biće i život po smrti.[11])

Hotentoti nazivlju Boga imenom »veliki kapetan«, jer je po njihovu mišljenju to najveća čast.

Dugo se vremena držalo, da su urođenici jugo-istočne *Australije* posvema areligijni. Uzrok je tome, što dugo vremena nije nikome pošlo za rukom, da se pobliže upozna s tim plemenima, dok su sami urođenici s najvećim marom i spretnošću sakrivali sve svoje religijske tajne pred radoznalim strancima.

Napokon pođe za rukom engleskom istraživaocu A. W. *Howittu* otkriti potpunu istinu. Nakon dužeg je istraživanja došao do slijedećeg rezultata.[12]) U svih se tih plemena štuje jedno najviše biće pod imenom »Motogon Koyan« »otac«, »naš otac«, »otac cijelog naroda«.

Viktoria-plemena su najbolje sačuvala prvobitni monoteizam. Najviše biće ima sina,ali ne rođena od žene. Taj je sin prvi čovjek.

Na najnižem su stupnju kulture *Andamanci;* pa ipak imaju vjeru čistiju i bolju od mnogih kulturnijih naroda.[13]) Sunce im je glavni bog i prapočetak svega života. Poslije ovog zemaljskog života dolazi drugi život.

Tako vidimo, da je neistinita tvrdnja, e su t. zv. *Naturvölker* bez religije, dapače je, kako istraživaoci svjedoče, *ideja pravog, jednog Boga najjasnije i najčistije sačuvana u onih naroda, koji su najmanje natrunjeni (modernom) kulturom.*

Pravo veli *Chantepie de la Saussaye.*[14]) »O ljudima bez religije vrijedi danas isto, što i o ljudima bez govora (Häkelovi Alali) i bez vatre; nalaze se u nekim sistemima, pošto tamo upravo i pristaju, ali se u istinu ne mogu dokazati«.

[10]) Stimmen a. M. L. 1913. IV. sv. str. 406.
[11]) Le Roy: o. c. str. 378.
[12]) Stimmen a. M. L. l. c. str. 404.
[13]) Howitt: The native tribes of South-East-Australia. London 1904, 500 ss.
[14]) Lehrbuch der Religiongeschichte I. 13.

II.

Razvoj religije.

Moderna ateistična znanost stojeći na stanovištu, da čovjek nije oduvijek poznavao religiju, nastoji da protumači, kako je čovjek naravnim razvojem malo po malo došao do nje. Čovjek nije stvoren od Boga; razvio se iz životinje. Religijski se razvitak zbio u njega isto kao i onaj materijalne kulture. Najprije je bio na najnižem stupnju, na »ništici«, pa stječući iskustvo u povodu kojekakovih opažanja stvara se religijski razvoj »odozdô gore«, dok jednoga lijepog dana ne sine i u njemu nešto u glavi, da bi moglo egzistirati neko više biće. Tako se stvori religija.

Vrlo je velika pogrješka protivnika, što uspoređuju religiju s kulturom. Dok se kultura uopće diže iz dana u dan svagdašnjim iskustvom i usavršivanjem vještine, ne može to nikako vrijediti za religiju.

Uči nas to sama *historija religija.* Tako n. pr. spomenuti Andamanci, i ako su u najnižem stupnju kulture, imaju ipak jasnije vjerske pojmove od nekojih naobraženijih plemena. A u drugu ruku nazadovanje ćudoređa i kod individua i kod naroda rađa ujedno i nazadovanjem religije. Za narod Hindu n. pr. znamo po njihovim Vedama, da su prije tisuća godina imali prema prilikama dosta uzvišen pojam o boštvu, a danas su tako duboko pali u nekim mjestima, da obožavaju životinje: krave i majmune.

Pa i same *priče o zlatnoj* dobi, koje se nalaze u varijacijama u gotovo svih naroda, jasno dokazuju, da su prilike i ćudoredne i religijske bile u prvo vrijeme mnogo bolje od kasnijih.

No ne treba nam mnogo ni tražiti po historiji: živ je dokaz *današnje doba.* Ljudi su doprli do tako visoke kulture, iskustva su stekli i previše a ipak — ipak danas vlada baš često puta u najnaobraženijim krugovima potpuno poganstvo.

Ovo bi bio posvema dovoljan dokaz da je nemoguće izvesti razvoj religije »odozdô gore«. No ipak ćemo malo ogledati razne teorije, a da nam se ne rekne, da se borimo protiv onoga, što ne poznajemo.

Tih teorija ima mnogo, ali ćemo se držati Kathreina,[15]) koji ih dijeli u četiri kategorije:

A) Predstavnici prve kategorije t. zv. *animizma* jesu: *Edvard B. Tylor* i *Herbart Spencer*.

Tylorova hipoteza stoji u tom, da je čovjek promatrajući neke pojave kao n. pr. san, budnost, viziju i najviše smrt, došao do spoznaje duše, koja živi i poslije ovog života. Spoznavši dušu, umišljali su ljudi, da i ostale pa i neživuće, anorganske stvari imadu dušu: sva je narav po njihovu mišljenju bila oduhovljena. Od *spoznaje duša* dođoše oni do *kulta pređa*, pa držeći, da te duše zadržavaju u svoj vidljivoj naravi — dođoše do *fetišizma* — do obožavanja nekih predmeta organskih i anorganskih — kao nosilaca viših sila. Od toga se razvio *politeizam*, pa onda monoteizam.

Spencer je također pristaša ovog animizma, samo što on još veću važnost polaže na *kult* pređa kao izvor ostale religije.

Animistička je teorija kriva.

Ponajprije a.) dok ona »rješava« jedno pitanje ostaje nam dužna odgovora na drugo. Polazeći sa stanovišta, da se čovjek razvio iz životinje, ne može nikako protumačiti ni sam opstanak duše ni to, kako je čovjek došao do spoznaje duše.

b) Ljudi su uvijek tačno razlikovali bogove i duše. Već je razlika u samim imenima divinizovanih heroja i pravih bogova: prvi se u sanskrtu zovu »pitris« drugi »devas«. Svi su ljudi vjerovali, da su stvoreni od bogova. Dakle su pojam Boga s vremenom stavljali prije od pojma duše.

c) Sama nas povijest religija uči, da nikada religija nije postojala u samom kultu pređa. Dapače ima religija kao n. pr. u Inda, u kojima se ne nalazi u početku ni traga kakvom kultu pređa.[16]) Taj je kult kasnije nastao. On nije vrhunac razvoja, već je padanje prave religije, i to posljednji stupanj propasti.

B) U drugu grupu spadaju t. zv. *naturaliste*, koji nastoje izvesti vjeru iz straha pred prirodnim pojavama, kojima ljudi nijesu mogli naći uzroka n. pr.: grom, potres, pomrčanje sunca i t. d. Početnik je te nauke *Epikur*, a slijede ga *Hobbes*, *Hume i Straus*. Pjesnik ju *Lukrecije* definuje stihom: »Primos in orbe deos fecit timor ardua coelo — Fulmina cum caderent«.

---

[15]) Moralphilosophie II. sv. str. 29 ss.
[16]) Gutberlet: Apologetik I. 80.

Msgr. *Leroy* misionar u Africi, koji je 10 god. promatrao život urođenika pravih »naravnih« ljudi, veli da nije nikada vidio kojega Afričanina, da bi se prepao od koje prirodne pojave. To isto vidimo i kod djece, da se ne će plašiti sama od sebe pred nekim prirodnim pojavama, ako ju nisu u tom strahu odgojili nerazumni ljudi.

Važna je ta činjenica, što su svi narodi u prvo doba smatrali božanstvo više dobrim i prijateljskim bićem nego obratno. Očevidno je kod Židova, Inda i Egipćana. Kasnije se tek narav ljudska sve više kvari, grijeh sve više zaokuplja ljudske duše. Odatle strah pred božanstvom, odatle i stvaranje zlih bogova. Pa kad bi napokon strah od prirodnih pojava i djelovao na osjećanje ljudi, ne bi on nikako mogao biti izjednačni uzrok religije, koja se je tako duboko usadila u srce sviju ljudi i u sva vremena. Izvanredne pak prirodne pojave nisu bile uzroci spoznanja nego pravi *drastični dokazi* egzistencije višeg bića.

Ed. pl. Hartmann izvađa religiju iz nekoga strahopočitanja pram srodnog si ali moćnijeg bića. On tvrdi, da n. pr. i pas ima vjeru u čovjeka, jer ga gleda sa strahopočitanjem kao neizmjerno biće. Dakako da on tu svoju teoriju bazira na krivoj nauci, da između životinje i čovjeka opstoji neka gradualna razlika; dok inače u glavnom imaju ista tjelesa i duševna svojstva. Istina je doduše, da životinji pridajemo neka dobra duševna svojstva kao n. pr. saučešće, vjernost, zahvalnost, no i to samo po analogiji s čovjekom a u sasvim drugom značenju. No nikad se o životinji ne može reći, da posjeduje čuvstvo dužnosti, pobožnost ili pokajanje i t. d. To bi premašilo posvema njihovu duševnu moć.

Čovjek — s obzirom na razum — psa neizmjerno nadvisuje. No podnipošto nije čovjek u takovom snošaju prama naravi kao pas prema čovjeku. Čovjek kao najsavršenije storenje nadvisuje svukoliku prirodu. Kad je dakle čovjek, i ako viši od naravi, obožavao naravne sile, znak je to, da je on to činio misleći, da u njima i preko njih djeluje neko neosporedljivo biće, koje se služi prirodnim silama kao svojim oruđem.

C) Treću skupinu čine *psihologičari: Schopenhauer, Feuerbach, Wundt i Paulsen*.

Ovi nastoje religiju psihološki protumačiti. Religija je nastala iz subjektivnih potreba i sklonosti ljudi: ona se porodila iz čežnje za srećom i idealima.

Tako *Feuerbach* veli, da bogovi nijesu ništa drugo nego oživotvorene želje ljudi: oni su reprezentanti tih želja.

Wundt pristaje uz taj nazor, tek veli, da te težnje nisu nastale samo iz egoizma nego su to uopće ideali koji u zbilji nepostoje, već šireći se s razvojem ljudi ostaju uvijek nedokučljivi. —

Paulsen prihvaća nauku *Schopenhauerovu*, da je religija samo odsjev volje pojedinih naroda.

Teorija psihologičara nikako ne tumači te činjenice, da je u svih naroda bilo razvijeno vjerovanje u pad prvih ljudi, srdžbu bogova, sudnji dan i kaznu za grijeh.

Sudnji dan i srdžba bogova n. pr. nije mogla biti ni želja ni volja ljudi. Po njihovom je mišljenju onda cijelo vjerovanje bez temelja; svaki osjećaj Višeg Bića — lažan. A ta bi se laž širila sve više i više *razvojem ljudske* kulture! Takva bi vjerska utvaranja morala prestati s vremenom, kulturom i iskustvom. Pa ipak ne prestadoše do danas, dapače su svi veliki učenjaci bili ujedno vrlo religijozni ljudi.

Spomena je vrijedan napokon Lj. pl. *Schröder,* koji rješava pitanje o postanku religije ovako: ona se razvila: a) iz obožavanja prirode (kao života) b) kulta mrtvaca (kao smrti) i c) iz vjere u više dobro biće (kao ljubavi).

Primitivni je čovjek vidio cijelu narav oduhovljenu. Mislio je, da sve stvari žive, pa je tako došao do *totemizma,* do vjere, da je on u nekom krvnom srodstvu s nekim životinjama i biljkama. Tako n. pr. kod Indijanaca ne smiju pojedina plemena ubijati ni uništavati stanovite vrste životinja ili bilina, jer da su ove njihovi pređi, koji ih u svem pomažu. Eto kulta duše, iz kojeg je nastalo sve ostalo!

Odgovoriti nam je ponajprije, da je primitivni čovjek prije, nego je mogao vidjeti svu narav oživljenu, morao imati pojam o nekom nevidljivom, a ipak živom moćnijem biću. — Stvar je slična kao i kod djece, koja se zabavljaju s neživim igračkama kao sa živim bićima, ali tek nakon toga i zbog toga, što su motreći roditelje i t. d. stekli pojam živoga bića i primijenili ga ostalim stvarima.

Tako su i primitivni narodi morali imati pojam o nevidljivom dobrom biću, no taj su kasnije zaboravivši na pravog Boga, primjenivali svim mogućim svarima. Takovo je oduhovljenje prirode bio već konac pada čiste religije. Takova opet pokva-

rena religija pretpostavlja čistu religiju kao bolestan čovjek — zdrav organizam.

Schröderovo je mnijenje u toliko pravo, u koliko priznaje, da je u *svih* naroda bez razlike postojala religija. No njegovo dokazivanje o postanku tako uzvišene činjenice kao što je religija, koja obuhvaća i spoznanje i volju i čuvstvo ljudsko, nikako ne zadovoljava. Prem i sam Schröder dozvoljava »mogućnost« stvorenje čovjeka od Boga, ipak se on na to ni ne obazire nego sve dokaze bazira na descendentnoj teoriji i evoluciji čovjeka od životinje.

III.

Politeizam ili monoteizam?

Sve do engleskoga su filosofa Humea (1711.-1776.) bili učenjaci i starijeg i novijeg vremena (ne računajući ovamo poganski vijek prije Isusa) složni u mišljenju, da sve religije imaju svoj izvor u vjeri u jednog Boga. Hume izreče protivnu misao, a čitava se plejada modernih učenjaka povede za njim.

Upiralo se na stanovište, da je kultura došla poslije posvemašnjeg barbarstva pa i u religijskom pogledu.

No ponajprije nije dokazano, da su »prirodni narodi« bili posvema bez ikakove kulture: oni su bili samo kulturom siromašni.[17])

Nema naroda bez jezika, bez socijalne uredbe, a i kod najstarijih je naroda sačuvano dosta tragova materijalne kulture, kao što su: oruđe, nakiti i t. d. Divljaci nisu prvobitni narod. U njih je zapuštena životna klica duševnog razvoja i za to nemaju više kulture. Nego da nije mogao politeizam nastati prije monoteizma može se dokazati ponajprije »a priori«.

Prije nego što su ljudi mogli steći pojmove o višeboštvu, morali su nužno pa makar i kratko vrijeme imati pojam o jednom Bogu. Lijepo to razvija, inače poznati žestoki protivnik božanske praobjave, *Max Müller:*[18]) »Oni, koji gledaju u politeizmu najnaravniji razvitak religijskog čuvstva, zaboravljaju, da je morao biti prije politeizma neki manje ili više svijesni teizam. U nijednom jeziku ne dolazi plural prije singulara i ni-

[17]) Nikel: Kulturgeschichte str. 7.
[18]) Essays I. 306.

kad ne bi ljudski duh došao do pojma o bogovima, da nije prije shvatio pojam o (jednom) Bogu«.

Do istoga je rezultata došao slavni njemački filolog *Grimm*. On veli:[19]) »Monoteistična forma (vjerovanja) izgleđe da je prvotna, kojoj se iz krila djetinjastoj starini lako izvi mnogoboštvo time, što počeše shvaćati najuzvišenija svojstva božja najprije triloški, a onda dodekaloški«.

Lažnost se Humeove teorije može dokazati i *»a posteriori«* —samom povješću religija: početak se sviju religija nalazi u monoteizmu.

Indoevropljani. Etnografski je i filološki dokazano, da su Indoevropljani boraveći jednoč skupa, jednim istim jezikom jednoga Boga slavili. U sanskrtu su ga zvali Devas (sjajni), Diaus, Dyaus-pitar. Od toga nastade *grčki* »otac bogova« glavno i najmoćnije grčko božanstvo; *u latinskom* deus Juppiter s pridjevkom Optimus Maximus. U *Germana* se zvao on Tyr, gotski Tius, staronjemački Zio, anglosaski Tiv, litavski Diewas, staropruski Deiws i t. d. Kasnije zbaciše Tyra s prijestolja, pa na glavno mjesto postaviše Wuotan s pridjevkom: Sila koja stvara, blagoslov nosi i t. d.

Za *Slavene* nam napose svjedoči Prokopije:[20]) »Slaveni štuju samo jednoga boga, (koji šalje grom) Gromovnika«. U samih se *Inda* malo po malo gubi čisti monoteizam, te već u Vedama (1200.-1000. pr. Is.) gubi ime Dyaus svoju božansku sposobnost, te znači i nebo. No ipak se ono zove ocem svih bogova. Kasnije zavlada silno mnogoboštvo. Nu činjenica je, kad su god koje novo božanstvo izmislili, da su ga neko vrijeme zazivali kao jedinog i najmoćnijeg Boga (kat-henoteizam). Tako se do 14. st. ističe bog Varuna, a onda Indra. S njim nestaje po malo božanske svemožnosti. Napokon prevlađuje bramanski panteizam i budistički ateizam.

O činjenici, da su *Semiti* imali u početku vjeru u jednog Boga, nije sumnjao ni sam Renan; dapače on govori o nekom »monoteističnom instinktu« Semita, prem su svi (osim Židova) gojili baš u doba svoga najljepšeg procvata najbrojniji i najveći politeizam. — Politeizam je najnižeg stupnja vladao u *Babilonu* koji Apocal. XVII. 5. zove: »mater fornicationum et abominationum terrae«. A ipak je stalno, da su u samom Babilonu najveću čast iskazivali bogu Marduku — kano bogu u najboljem smislu. Pa i ostali su gradovi te države imali svaki svog najvišeg boga, koga su na najsvečaniji način štovali tako n. pr. Borsippa boga Nebu, Ur i Haran boga Sina. U *Ninivi* se zvao glavni bog Ilu (prama židovskom El) a razne se varijante toga imena nalaze i u *Feniciji, Kartagi i Siriji*.

[19]) Deutsche Mythologie, Vorrede LXIV.

[20]) De bello Gothico III.[14]. Čitaj i: Nodilo, Stara vjera Srba i Hrvata. Nodilo drži, da je vrhovni bog bio *Vid*, kojega dovađa u savez sa Zeusom i dr.

U Peržana se također pokazuje nit monoteizma u tome, što su bogu svjetlosti Ahuramazdi samom pridijevali naslov jedinog i pravog Boga. Ahriman, bog tmine, niti je vječan ni svemoguć. Njemački je orijentalist i eksegeta Fr. Windischman došao na koncu svoga djela »Zoro-astrische Studien« do rezultata, da je Zaratustrov sistem bio od svih pretkršćanskih vjera najbliži židovskom monoteizmu .

Glavni je bog *egipatski* u prva vremena bio Nutar (sila), te se mnogo puta u najstarijim papirima govori o jednom Bogu. Kasnije je glavni bog dobio ime Ra, dok većina ostalih bogova nijesu ništa do li razne pojavne forme Ra-ove.

I najstarija *kineska* vjera pozna samo jednog Boga pod imenom Ti (gospodar) ili Šangti (vrhovni gospodar) ili Ti-an (nebo).

U *Amerićana,* i ako vlada mnogoboštvo, opaža se crta monoteizma u glavnom bogu Suncu. Zove se Manit t,. j. nešto napadno neobuhvatljiva.

Zanimljiv je pojav kod *Meksikanaca,* koji izmeđ 13 viših bogova štuju na osobiti način 3 glavna boga: Huitzilopotekli-a (strašni), Tetzkatlipoka i Quetzalkoatla. To je štovanje triju božanstva nastalo odatle, što su se još u prastara vremena u povodu useljivanja stopila tri plemena: Arteki, Tlailottaci i Tolteci, od kojih je svako imalo svoje božanstvo. Narod, koji je tako nastao, poprimio je sva tri božanstva.

Tako bi evo mogli proći povijest sviju religija, pa bi se uvjerili, da u svake religije *ima jedna sigurna nit, po kojoj se može zaključiti, da je politeizam nastao iz monoteizma*. Pravi je čisti monoteizam istina; politeizam laž, negacija istine. — *Istina je uvijek prije laži, monoteizam prije zablude mnogoboštva.*

* * *

Ovim smo u kratko upoznali krive nazore protivnika. Krivi su to nazori radi toga, jer se osnivaju na principu razvitka, koji se ne može pripisati religiji u onom smislu, u kojem ga oni primjenjuju.

Religija nije djelo čisto ljudsko. Ona je od Boga usađena u srca prvih ljudi Adama i Eve. Ta prvotna religija bijaše prava, čista, uzvišena, sveta.

Tek se kasnije poslije pada prvih ljudi, kad je oslabio razum i volja, a ojačale napasti, kvari čista religija. Čovjek zaboravlja pravog Boga kao uzrok i svrhu svoju. On počinje obožavati narav: nebo i zemlju i sve, što je u njoj, nad njom i pod njom i tako ljudstvo sve više nazaduje u religiji, te dolazi do politeizma, panteizma, a u najnovije doba i do ateizma.

LITERATURA:

Gutberlet: Apologetik I. 44 ss.
Hettinger: Apologie d. Christentums V. 463. ss.
Schanz: Apologie d. Christentums.
Cathrein: Moralphilosophie II. 25. ss.
Nikel: Kulturgeschichte 63 ss.
Stimmen a. M. Lach 1913. IV. sv. str. 404 ss.
«Hrvatska Straža» VII. 470, VIII. 290.

Gospodar Svijeta.

Roman. Engleski napisao Robert Hugh Benson.

Preveo: M. A. M.

POGLAVLJE ČETVRTO.

I.

Oliver Brand sjeđaše u svojoj sobici u Whitehallu i čekaše posjet. Deset je sati upravo odbijalo, a ministar je trebao da bude u vijeću u deset i pô. Nadao se, da ga g. Francis, tko god on bio, ne će dugo zadržati, jer se ovo posljednjih dana nabrala sva sila posla.

No nije trebao dugo čekati. Još nije prestao ni šum posljednjega udarca zvona, koje je izbijalo deset sati na Viktorijinu tornju, kad se otvore vrata i tajnik najavi ime, što ga je Oliver očekivao.

On baci nagli pogled na stranca, opazi njegove oborene oči i obješenu usnicu, i nastojaše da stvori sebi o njemu sud, dok je ovaj sjedao, a onda odmah prijeđe na djelo.

Za dvadeset minuta imam ja ostaviti tu sobu, gospodine, reče on, a do onda — i on učini rukom znak.

Hvala Vam, reče g. Francis — to je dovoljno vremena. A onda, ako ćete mi oprostiti — i on posegne rukom u prsni džep i izvadi iz njega dugi omot.

— Ostavit ću Vam ovo, reče, kad odem. Tu su podrobno iznesene naše želje, a i naša imena. A reći bih Vam imao ovo:

On prekrsti noge i započe malo uzrujanim glasom:

— Kao što Vam je već poznato, ja sam neke vrsti delegat. Svi mi imamo da Vas nešto zamolimo i da Vam nešto ponudimo. Ja sam izabran, jer je to bila moja ideja. No prije svega, smijem li Vas nešto pitati?

Oliver se nakloni.

—Ne želim ništa tražiti, što ne bih smio; no mislim, da je već sigurno — zar ne? — da će se u kraljevini opet uvesti bogoštovlje?

Oliver se nakloni.

— Ja držim, da će tako biti, reče on. Zakonska je osnova bila već u trećem čitanju, pa će kao što znate predsjednik govoriti o njoj večeras.

— On valjda ne će staviti svoj *veto?*

— Ja mislim da ne će. On je već pristao na sličnu stvar u Njemačkoj.

— Tako je, reče g. Francis. — A ako pristane ovdje, onda će valjada stvar postati smjesta zakonom.

Oliver se nagne na stol i uzme odanle jedan zeleni papir, koji je sadržavao tu osnovu.

— Vama je ovo bez sumnje poznato, odgovori on; to će dakle postati odmah zakon. A prva će se slava držati dne prvoga listopada. To je dan Očinstva, zar ne?

— Bit će toga dana velike gužve, reče drugi nervozno. Ta do onda nema više od osam dana.

— To ne spada u moj djelokrug, reče Oliver, postaviv osnovu nazad. No toliko znam, da će ritual biti isti kao i u Njemačkoj. Nema razloga, da mi budemo što drugo.

— A hoće li se i Opatija (Westminsterska) upotrebljavati?

— Svakako.

— Dobro. Ja znam, nastavi g. Francis, da je vladina komisija stvar dobro proučila i da ima svoje osnove. No meni se čini, da će tu dobro doći svako iskustvo, gdje ga god mogu naći.

— Bez sumnje.

— Dobro dakle. A društvo, koje ja predstavljem, sastavljeno je isključivo od ljudi, koji su nekada bili katolici. Ima nas oko dvije stotine u Londonu. Ostavit ću Vam, ako dopustite, jednu brošuricu, u kojoj je razložen naš cilj, naša pravila i ostalo. Nama se čini, da je ovo stvar, u kojoj bi naše iskustvo moglo koristiti vladi. Katoličke su ceremonije, kao što Vam je, g. Brande, poznato, vrlo komplicirane, a neki su ih od nas nekada vrlo duboko proučavali. Običavali smo govoriti, da se majstori ceremonija rađaju, a ne uče, a takvih mi imamo priličan broj među sobom. U ostalom svaki je svećenik donekle i ceremonijalista.

On zašuti.

— Dake što, g. Francis?

— Ja sam uvjeren, da vlada zna, od kolike je važnosti, da sve prođe u redu. Bude li nova Božja služba, osobito u svom početku, dala i najmanjega povoda neredima ili smijehu, škodit će to u velike njenom cilju. Zato sam ja poslan, g. Brande, da Vas pohodim i kažem Vam, da ima cijela četica ljudi — možete ih računati barem dvadeset i pet — koji su osobito iskusni u tim stvarima i koji su spremni da se stave na dispoziciju vladi.

Oliver nije mogao zatajiti lakoga smiješka, što mu se pojavio u kutovima usta. Bilo je u tom prijedlogu nešta tako čudno, da se njegova prirođena ironija nije dala umiriti; no s druge se strane stvar ipak činila razborita.

— Razumijem sasvim dobro, g. Francisu. Predlog je vrlo osnovan. No stvar ne stoji do mene, kao što Vam već rekoh. Gospodin Snowford....

— Da, da, gospodine, znam. No Vaš nas je govor od neki dan upravo inspirirao. Vi ste rekli upravo ono, što je bilo u našim srcima, da naime svijet ne može da živi bez vjere ni bogoslužja i da sada, kad je Bog napokon nađen...

Oliver mahnu rukom. On je mrzio i najmanji tračak laskanja.

— Dobro je, g. Francis, dobro. Ja ću svakako govoriti s g. Snowfordom. Ako se ne varam, vi ste se ponudili kao — kao majstori ceremonija?...

— Da, gospodine, i kao sakristani. Ja sam proučavao njemački ritual vrlo tačno, pa sam opazio, da je mnogo kompliciraniji nego što sam mislio. Trebat će mnogo spretnosti, da ga provedemo u praksi. Ja držim ,da ćete u samoj Opatiji trebati barem desetak ceremonijara.

Oliver kimnu naglo glavom i zagleda se na čas u mršavo i grozničavo lice pred sobom: što je više gledao, sve je više otkrivao onu neku krinku, što ju je uvijek vidio na licima svećenika. Samo što je ovaj morao biti osobiti pobožnjak.

— Vi ste dakako svi zidari? zapita on.

— Dakako, g. Brand.

— Dobro. Ja ću dakle govoriti s g. Snowfordom još danas, ako ga uhvatim.

On pogleda na sat. Imao je još dvije tri minute.

— Čuli ste valjada za novo imenovanje u Rimu? nastavi g. Francis.

Oliver zakima niječno. Rim ga u ovaj čas nije osobito zanimao.

— Kardinal Martin je mrtav. Umr'o je u utorak — i već je njegov nasljednik imenovan.

— Zbilja?

— Da. A novi je karidnal bio nekada moj prijatelj. Franklin; zvao se Franklin.

— Gle, gle!

— Jeste li ga Vi poznavali, g. Brand?

Oliver ga pogleda tamno, malo blijed.

— Da, poznavao sam ga, reče mirno. Ili barem tako mislim.

— Imate li mi još štogod reći? zapita on.

— To je sve za sada, gospodine, odgovori drugi. No nadam se, da ćete mi dozvoliti reći kako mi silno cijenimo ono, što ste Vi učinili, g. Brande. Ne znam, da li itko osim nas može razumjeti, što je značilo za nas gubitak bogoslužja. Bilo je u prvi čas vrlo čudno...

Glas mu malo zadrhta i on stade. A onda nastavi žalosnim glasom, zagledavši se u Olivera svojim smeđim očima:

— Bila je to iluzija, gospodine, mi to znamo. No ja se nadam, da se mogu nadati, kako naše nade, naša nastojanja, naše molitve nijesu bile uzaludne. Mi smo se prevarili u našem bogu, no ono što je izlazilo iz naših srdaca, našlo je ipak svoj put do njega. A sada...

Oliver oćuti, da je i sam malo ganut.

— A sad je došao g. Felsenburgh — Julijan Felsenburgh. I u glasu mu zazvuči tolika nenadana navala uzbuđenja da je i Oliverovo srce jače zakucalo.

— Znam, reče on, znam, što mislite reći.

— Imati napokon Spasitelja! poviče Francis. Takvoga, koga možeš gledati i ticati i slaviti ga licem u lice! Ta to se čini kao san. To je previše dobra, a da bi moglo biti istinito!

Oliver pogleda na uru, digne se naglo i pruži mu ruku.

— Oprostite, gospodine... Duže ne mogu ostati. Vi ste me u istinu ganuli vrlo duboko... Govorit ću sa Snowfordom. Vaša je adresa ovo, zar ne? I on pokaza na papire.

— Da, g. Brande. No samo još jedno pitanje!

— Nemam više ni jednoga časka vremena.

— Samo jednu riječ! Je li istina da će novo bogoslužje biti *prisilno?*

Oliver kimne naglo glavom i pobere svoje papire.

II.

Sjedeći to veče na galeriji iza predsjednikova naslonjača Mabel je već po nekoliko puta izvadila uru, bojeći se, da će dvadeset i prva udariti prije, nego što se ona nadala. Ona je sad već dobro znala, da predsjednik Evrope ne će zakasniti ni pô časa. Njegova je krajnja tačnost bila poznata cijelom svijetu. On je rekao u dvadeset i jedan, pa će u dvadeset i jedan i biti tu.

Oštri se zvek zvona začu odozdo i odmah stade glas govornikov. Ona i opet izvadi uru: u pet će minuta Felsenburgh biti ovdje!

Međutim je u dvorani na zvek zvona nastala silna promjena. Duž svih se smeđih sjedala uskomešaše zastupnici, poravnjujući na sebi odijela, raskrštavajući noge i sklanjajući šešire. Kad je pogledala dolje, opazi kako i predsjednik Kuće silazi sa svoga mjesta, koje će za par časaka zapremiti netko drugi.

Kuća je bila dupkom puna. No iz sve se te ogromne mase nije čuo nikaki glas osim tihoga šaputanja; pa i to se šaputanje stišalo, kad se vani podigla oduševljena vika, koja je navješćivala predsjednikov dolazak.

I Mabel razmišljaše o tom, kako je srećna, što će moći pribivati ovoj sjednici, na kojoj će Felsenburgh posvetiti novi kult. Pred mjesec je dana odobrio istu stvar u Njemačkoj; sjutra će uvesti religiju humaniteta u Madridu. Što li će samo reći danas? Toga nije nitko znao kao ni to, da li će držati dugi govor ili će tek jednom riječi odobriti osnovu. Bilo je u toj osnovi klauzula, za koje su se ljudi pitali, hoće li ih odobriti, ili će im se usprotiviti svojim *veto*. Osobito je takva bila ona, koja je novi kult

proglašivala obligatnim za sve one, što su navršili sedmu godinu.

Članak je osnove engleskoga zakona tražio, da premda se novo bogoslužje ima vršiti u svim crkvama počevši od prvoga listopada, bit će ipak obvezatan tek iza nove godine — dok je Njemačka, koja je taj zakon primila već pred mjesec dana, tražila, da on bude smjesta obvezatan, sileći time sve svoje katoličke podanike, da se ili isele iz zemlje ili da se podvrgnu određenim kaznama. Te kazni u ostalom nijesu bile ništa strašno: tko se nije prvi put pokorio, dobio je tjedan zatvora, drugi puta mjesec, treći put godinu, a tek je iza četvrtoga puta imao biti zatvoren tako dugo, dok se ne pokori. I Mabel je, ne razmišljajući mnogo, držala da su to vrlo blage kazni, jer je i sam zatvor sastojao u tom, da kažnjenik ne izlazi iz svoje kuće i da obavlja za državu kakav određeni posao. A u svem tome ni traga kakim sredovječnim strahotama! Pa i akt bogoslužja zahtijevaše također malo: tražilo se od svih, da prisustvuju samo u crkvi prvoga dana svake godišnje četvrti velikim svečanostima Materinstva, Života, Sloge i Očinstva. Bogoslužje u nedjelju prepušteno je na volju.

Mlada žena nije mogla nikako razumjeti, da ima ljudi, koji odbijaju tu pobožnu službu. Četiri principa, što će ih od sada slaviti, jesu nepomične istine, vrhovne manifestacije onoga, što je Mabel nazivala Duhom svijeta. Pa ako drugi ljudi nazivaju taj Bogom, nitko ih ne priječi da i te svečanosti smatraju kao da su posvećene tome Bogu. Gdje je dakle poteškoća? Kršćanski kult nije bio nipošto zabranjen. Katolici su mogli i nadalje obavljati svoje mise. A evo u Njemačkoj se već spremaju nemiri. Govore da je već od desetak hiljada ljudi ostavilo svoja ognjišta i otputilo se u Rim, a drugih se četrdeset hiljada sprema ovih dana da protestira protiv novoga kulta. Tome se ona čudila, pa ju je i to ljutilo.

Po njenom je shvaćanju novi kult bio posveta triumfa humaniteta. Njeno je srce od vajkada težilo za nečim sličnim, za jednom javnom proklamacijom onoga, što se sada smatralo općim vjerovanjem. Ona je uvijek prezirala površnost puka, koji je bio zadovoljan s površinom, ne tražeći nikada vrela. Ona je htjela da sa sebi jednakima bude u jednom svečanom mjestu, što ga nijesu posvetili svećenici nego čovjekova volja; da sluša krasno pjevanje i veličanstveni zvuk orgulja; da izrazi svoje osjećaje s hiljadama drugih srdaca pred Duhom Svijeta; da glasno pjeva hvalu životu i u žrtvi tamjana prinese službu Onome, od koga je dobila život i kome će ga jednoga dana povratiti. Ah! ti su kršćani divno razumjeli ljudsku narav, rekla je ona sama sebi stotinu puta; oni su je doduše pokvarili, svjetlo potamnili, misao otrovali, instinkt krivo tumačili — no shvatili su da čovjek mora nešto obožavati — obožavati ili propasti.

Što se nje same tiče, ona je odlučila da će od sada barem svake nedjelje jedan put otići u staru crkvicu nedaleko njena doma, da će ondje kleknuti pred suncem obasjanim svetištem, razmišljati o slatkim misterijama i predati se sva Onome, za kim je svom svojom ljubavlju čeznula.

A međutim će doći Felsenburgh! Ona je znala, da ga odande, gdje stoji ne će moći vidjeti. On će stupiti kroz vrata, kojima je on jedini smio proći i koja su odmah vodila pod predsjednički baldahin. No ona će ga barem čuti, i srce joj je življe zakucalo pri toj pomisli.....

Oduševljenje se vani stišalo — predsjednik je ušao u palaču. I zamagljenim očima opazi ona, kako su se dugi redovi glava digli, a do uzbuđenih joj je ušiju dopirao šum nebrojenih nogu. Sva su lica gledala na jednu stranu i ona je gledala u njih kao u kakva zrcala, u kojima će se odrazili svjetlo Njegove nazočnosti.

Čas zatim se čuo negdje tihi jecaj — da li je bio njezin ili koga pokraj nje? Negdje zaškrinuše vrata, a odmah se zatim začula tri udarca zvona, što je najavljivalo dolazak. Na licima se pokazao trzaj kao da je vjetrić strasti taknuo duše, a onda progovori mirni, bestrasni glas u esperantu ove jedine riječi:

— Englezi, ja odobravam vaš zakon o bogoslužju!

POGLAVLJE PETO.

I.

Percy Franklin, novi kardinal-protektor Engleske, išao je lagano hodnikom, što je vodio iz papinih odaja, zajedno s Hansom Steinmannom, kardinalom-protektorom Njemačke, koji je uza nj teško puhao. Oni uđoše u dizalo, još uvijek bez riječi, i izniđoše iz njega kao dvije žive slike, jedan uspravan i muževan,

drugi pognut, tust — pravi Nijemac od očala pa sve do bagljavih nogu sa srebrenim kopčama.

Kad su došli do Percyevih vrata, on se ustavi, duboko se nakloni i ostavivši druga uđe u svoju sobu. Jedan tajnik, mladi g. Brent, ustade i pođe mu u susret.

— Uzoritosti, reče on, engleski su papiri stigli.

Percy pruži ruku, uzme jedne novine i pođe u svoj kabinet.

Prvo, što mu je palo u oči u novinama, bila su ogromna slova pod kojima su opet duge kolone teksta bile isprekidane drugim senzacionalnim naslovima u velikim slovima — način što ga je još pred stotinu godina uvela Amerika. Bolji se način nije još našao, kako ćeš mršave izvještaje pisati za neinteligentnu publiku.

Novine su bile englesko izdanje *Ere* s ovim naslovima:

NARODNI KULT. — NEOČEKIVANI SJAJ. — VJERSKI ENTUZIJAZAM. — OPATIJA I BOG. — JEDAN KATOLIČKI FANATIK. — EX-SVEĆENICI KAO FUNKCIONARI. —

Kardinal preleti očima članak, čitajući male kićene fraze i stvori po malo iz cijeloga neku impresionističku sliku svega onoga, što se dan prije događalo u Opatiji i o čem je već primio telefonski izvještaj. Članak nije u istinu donosio ništa, što mu već ne bi bilo poznato i već je htio odložiti novine, kad mu se pogled zaustavi na jednom imenu.

«Čuje se, da će g. Francis, *ceremoniarius* (kome svi dugujemo hvalu za njegov pobožni žar i vještinu), dospora poći na put u sjeverne gradove, da tamo drži predavanja o ritualu. Zanimljivo je znati da je taj gospodin još pred par mjeseci vršio službu kod katoličkoga oltara. Pomagala su ga u poslu dvadeset i četiri brata s istim iskustvom kao i on.

— Dragi Bože! uzdahne Percy glasno, a onda odloži novine.

No misao mu se brzo vrati od svećenika-renegata k značenju cijele stvari kao i o sudu, što bi ga trebao dati papi.

Nije trebalo trošiti riječi o tome, da je panteističko bogoslužje silno uspjelo i u Engleskoj i u Njemačkoj. Jedina je Francuska bila još odviše zabavljena kultom ljudskih individua, a da bi mogla razviti šire misli.

U Londonu je ceremonija bila obavljena bez i najmanjega tračka smiješnosti i pretjeranosti. Događali su se neobični prizori. Veliko je oduševljenje zavladalo Opatijom, kad je ogromni zastor pao, a veliki se goli kip Očinstva, impozantan i veličanstven, ustobočio nad svjetlom svijeća odrazujući se na crvenom zastoru, što je stajao iza njega. Kipar je Markenheim sjajno uspio svojim djelom, dok je vatreni govor g. Branda vrlo dobro spremio pučku dušu za otkriće. Govornik je u svojoj propovijedi neprestano navađao proroke židovske, koji navješćivahu grad mira, kome se zidovi dižu sada pred očima svih.

«Ustani i sjaj se, jer je tvoje svjetlo došlo i slava se Gospodnja digla na tebe... Jer gle, ja stvorih novo nebo i novu zemlju; a predašnja se ne će spominjati ni padati na pamet... Nasilja se više ne će čuti u tvojoj zemlji, ni razaranja u tvojim granicama, O ti, koja si toliko trpjela, udarana olujama i neutješena; gle, ja ću obložiti tvoje kamenje bojama sjajnim, a temelje safirima... Načinit ću ti prozore od ahata, vrata od almandina, a sve tvoje granice od dragoga kamenja. Ustani i sjaj se, jer je svjetlo tvoje došlo!»

Dok su lančići kadionice odzvanjali u velikoj tišini, ogromno se mnoštvo bacilo na koljena, klečeći, dok se dim dizao u kolobarima iz ruku nekadašnjih svećenika, koji su obavljali službu. Onda zagrme orgulje, a ogromni kor zapjeva himnu, koju je prekinuo tek jedan strastveni krik, po svoj prilici kakva ludog katolika. No taj je krik bio smjesta ugušen...

Sve je to bilo nevjerojatno, potpuno nevjerojatno, govorio je Percy samome sebi. Pa ipak se nevjerojatno dogodilo — i Engleska je opet našla svoj kult, tu nužnu krunu normalnoga života. Iz provincija su dolazili slični glasovi. Sve su katedre vidjele iste prizore. Markenheimov kip što je bio zgotovljen u četiri dana pošto je primljen zakon, bude reproduciran u četiri hiljade primjeraka i svako važnije središte dobi po jedan. U londonske su novine stizale brzojavne vijesti, da je novi pokret primljen svuda oduševljeno i da su ljudski instinkti našli napokon prava izraza. Da nema Boga, mišljaše Percy, trebalo bi ga izumiti. On se također čudio i vještini, kojom je novi kult bio obavljan. Obred nije davao povoda nikakvim diskusijama, nikakve razlike političkih mnijenja nijesu mu mogle smetati. Život je bio jedino vrelo i jedino načelo nove vjere, Život zaogrnut u sjajnu odoru starinskoga kulta. Govorilo se, da je jedan Nijemac izumio taj ritual, no svi su znali, da je ideju dao Felsenburgh. Bio je to katolicizam bez kršćanstva, divinizacija humaniteta. Predmet obožavanja nije bio čovjek, nego misao čovjeka, koji je lišen svoga natprirodnog elementa. Pa i žrtva je bila pri-

znata, dobrovoljno žrtvovanje samoga sebe, koje odgovara našoj naravi, no bez zahtjeva, što ih transcendentna Svetinja stavlja na krvavu krivnju čovjeka... Doista, reče Percy, bilo je to tako mudro izmišljeno kao sam davao, a tako staro kao Kain.

Savjet, što ga je čas prije dao Svetome Ocu, bio je savjet očaja ili nade — on to ni sam nije znao. Tražio je, da se smjesta izda strogi dekret, kojim će se katolicima zabraniti i najmanji akt sile. Vjernike je trebalo osokoliti, da budu strpljivi ,da se daleko drže od novoga bogoslužja, da ne govore ništa, ako ne budu pitani i da podnose veselo progonstvo. Percy je s nekolicinom drugih kardinala tražio, da ih papa pusti na neko vrijeme u njihove domovine, da ohrabre one koji kolebaju, no on je odgovorio, da je njihova misija te ostanu u Rimu — osim da se dogodi štogod sasvim neočekivano.

Što se Felsenburgha tiče, o njem su opet dolazili rijetko glasovi. Govorilo se, da je na Istoku, no sve se drugo držalo tajnim. Činilo se kao da se predsjednik uopće i ne kani miješati u politiku, nego da će tako od vremena do vremena davati ideje za važnije mjere, što će ih onda provoditi razne narodne vlade.

Tako je kardinal snatrio sjedeći na slamnatoj stolici i zagledavši se u sveti Rim, kako mu se pričinjao kroz prozor u lakoj septembarskoj magli. Dokle će još trajati mir? pitao je on sama sebe. Njegovim se očima već i uzduh pričinjao crnim.

Napokon pozvoni.

— Dajte mi posljednje pismo oca Blackmore-a! reče on, kad se tajnik pojavio.

Percy nije nikada zaboravio finih i dubokih primjedaba oca Blackmore-a, dok su zajedno stanovali u Westminsteru; i jedan od njegovih prvih čina kao lord-protektora Engleske bješe, da zabilježi svoga starog druga na listinu engleskih dopisnika. On je od njega već primio neko desetak pisama, od kojih je svako sadržavalo po koje zlatno zrnce. No osobito se u svim tim pismima izricala bojazan, da će prije ili poslije engleski katolici izazvati štogod — i upravo sjećanje na te bojazni dalo je Percyu onu misao o poduzetim koracima kod pape. Kao što nekada za rimskih progonstva u prva tri stoljeća, tako nije ni sad pogibao za katoličke općine ležala u vladinim mjerama, nego u nepromišljenom žaru samih vjernika. Svijet nije ništa više želio,

nego da mu se što prije pruži prilika, te podigne mač, koji je već bio izvučen iz korica.

Kad mu je mladi tajnik donio četiri sitno ispisana arka datirana sinoć u Westminsteru, Percy odmah okrene na posljednju tačku:

«Bivši tajnik g. Branda, g. Phillips, koga mi je Vaša Uzoritost preporučila, pohodio me je dva ili tri puta. On se nalazi u nekom čudnom stanju. U dubini srca nema on nikakve vjere, no intelektualno ne vidi on svoga spasa nigdje drugdje, nego u vjeri katoličkoj. Molio je pače, da ga primimo u red Hrista Raspetoga, što je dakako nemoguće. No nema sumnje o njegovoj iskrenosti, jer bi drukčije ispovijedao da je katolik. Preporučio sam ga mnogim katoličkim porodicama u nadi, da će ga one moralno pomoći. Bio bih vrlo srećan, kad bi Vaša Uzoritost mogla govoriti s njime».

Prije nego što je ostavio Englesku, Percy je nastavio poznanstvo s bivšim tajnikom Olivera Branda, što ga je sklopio u onako čudnim prilikama, i ne znajući mnogo zašto, preporučio ga je ocu Blackmoreu. Ne što bi ga se karakter toga Phillipsa osobito dojmio — on ga je pače držao nekim neodlučnim plašljivim stvorenjem — no dopala mu se ona krajnja nesebičnost, kojom taj čovjek proigrao svoju službu. I sad mu dođe želja, da ga pozove preda se. Možda će duhovna atmosfera Rima učiniti, da se napokon vrati k vjeri.

— Gospodine Brent, reče on svome tajniku, koga je ponovno dozvao — javite ocu Blackmoru da bih u istinu bio srećan da vidim ovdje g. Phillipsa, koga mi je on obećao poslati. No bez žurbe. Ne treba da dođe prije siječnja — osim da se što osobito dogodi.

II.

Novi se red Hrista Raspetoga razvijao gotovo čudnom brzinom .Proklamacija, što ju je Sveti Otac upravio na kršćanstvo, bila je kao iskra bačena u slamu. Činilo se kao da je kršćanski svijet došao upravo do tačke, gdje je jedna nova ovaka organizacija bila nužna; i odgovor na papin poziv iznenadio je i najveće optimiste. I doista cio je Rim sa svoja tri milijuna dojurio da se upiše kod Sv. Petra kao što gladna svjetina juri za hljebom ili očajni mornari za lukom spasa. Više je dana sâm papa

sjedio kod oltara bazilike — veličanstvena i svijetla figura — dajući blagoslov s nijemim gestom svakome od nebrojenih članova mnoštva, što je hrlilo k oltaru da poklekne pred poglavarom reda i da mu poljubi prsten. Svaki se postulant morao ispovijedati kod određenoga svećenika, koji je tačno istraživao njegove motive i iskrenost — tako da je tek jedna polovica od onih, što su se prijavili bila primljena. Pa i taj je razmjer bio veći u Rimu nego u ostalom kršćanstvu: ne smije se na ime zaboraviti, da je od tri milijuna rimskih natjecatelja gotovo dva milijuna došlo ovamo, prognano zbog svoje vjere, voleći neznatan i prezren život u sjeni Božjoj od oskvrnute slave svojih nevjernih zemalja.

Pete večeri, otkako su se novaci upisivali, dogodio se jedan ganutljiv slučaj. Stari kralj španjolski, drugi sin kraljice Viktorije, čovjek već na rubu groba, kleknuo je pred papu i zateturao od slabosti u času, kad se htio dići. Papa se naglo trgne, digne se sa svoga prijestolja, ogrli ga nježno i poljubi. A onda, stojeći i dalje, raširi stari vrhovni svećenik ruke i izrekne govor, kakvoga još bazilika nije nikada čula. — *Benedictus Dominus!* poviče on podignuvši oči k nebu — neka bude blagoslovljen Gospod, jer je pohodio i otkupio svoj puk! Ja, Ivan, vikar Hristov, sluga slugu; grješnik među grješnicima, nalažem vam da budete hrabri u ime Božje. U ime Onoga, što je visio na križu, obećajem život vječni svima, koji ustraju u njegovu redu. On je sam rekao: *Onome, koji nadvlada, dat ću krunu života.*

Ne bojte se, dječice, onoga, koji ubija tijelo. To je sve, što on može učiniti. Bog je i Njegova Majka među nama!...»

I njegov je glas tekao tako dalje pripovijedajući zaprepašćenom mnoštvu o krvi, koja je već bila prolivena na mjestu, na kom oni stoje, o tijelu apostola, koje leži jedva kojih pedeset metara od njih i koje ih zove, hrabri, oživljuje. Oni su se posvetili smrti, pa ako nije volja Božja, da oni poginu, njihova će nakana vrijediti kao čin. Oni će odsada biti u pokornosti i njihova volja nije više njihova nego Božja. Zato pak njima pripada Carstvo Nebesko.

Papa svrši s velikim nijemim blagoslovom grada i svijeta — i nije falilo jedno pet šest vjernika, koji su mislili da vide neku prikazu bijele ptice, što je bijela i prozirna lebdjela u zraku, dok je on govorio.

Stvari, koje su se iza toga događale u gradu i predgrađima, ne dadu se opisati. Tisuće se porodica odlučilo da prekinu ljudske sveze, što su ih do sada vezale. Muževi se otputili u ogromne kuće na Quirinalu, određene za njih, žene na Aventin, dok su se djeca također puna vjere i vatre, sklanjala kod sestara Sv. Vinka od Pavla, kojima je papa dao tri cijele ulice u tu svrhu. Na sve se strane dizahu na trgovima lomače, na kojima su izgarali predmeti raskoši, od sada nepotrebni zbog zavjeta siromaštva, što su ih radosno žrtvovali njihovi vlasnici. A iz dana su u dan odlazili iz predgrađâ dugi vlakovi puni oduševljenih i radosnih četa onih, koje je sveti Otac udostojao odrediti, da budu sol zemlje, kvas, koji će preporoditi nevjerni svijet. A taj je nevjerni svijet posvuda dočekivao njihov dolazak smijehom, u kom se već krila sjenka srdžbe.

Međutim su sa svih strana kršćanstva dolazile radosne vijesti. Kao što u Rimu tako su se i vani preduzele iste mjere opreza kod primanja članova u red — no uredi Vatikana primahu neprestano nebrojene popise ljudi, što su ih upisivali poglavari dieceza.

Posljednih su dana dolazili i drugi popisi slavniji od svih. Ne samo što su dolazili glasovi, da je novi red započeo svoje djelovanje, da su prekinute komunikacije opet uspostavljene, da su se cijele čete misijonara organizirale i da su se najočajnija srca opet preporađala u nadi — sve su to nadilazile vijesti o pobjedama na drugom polju.

U Parizu je u jednom danu bilo četrdeset članova novoga reda živo spaljeno u latinskoj četvrti prije nego što je vlada mogla intervenirati. Iz Španjolske, iz Nizozemske, iz Rusije dolazila su imena drugih mučenika. U Düsseldorfu je bilo osamnaestero mladića i djece zatečeno u crkvi Sv. Lovre, kako pjevaju i pobacano jedno za drugim u gradski kanal. Pjevali su čak u času padanja:

Christe, Fili Dei vivi, miserere nobis!

Pa i iz dubine se kanala dizao taj poj, dok ga rulja nije utišala kamenjem. A međutim su njemačke tamnice bile pune prvih kršćanskih otpornika.

Svijet je slijegao ramenima govoreći, da su svi ti nesrećnici sami sebi krivi i ne osuđujući nasilja masa nego pozivajući nasuprot oblasti, da stanu na put toj najnovijoj uroti praznovjerja. A u crkvi su sv. Petra bili radnici zabavljeni od jutra do večera

građeći čitave redove novih oltara i urezujući u kamene diptihe imena onih, koji su već izvršili svoj zavjet i dobili svoju krunu.

Bile su to prve riječi Božjega odgovora na izazivanja svijeta.

Kad se počeo približavati Božić bilo je javljeno da će vrhovni svećenik pjevati sâm misu na zadnji dan godine pred pontifikalnim oltarom Sv. Petra na intenciju Hristova reda — i priprave su već započele za tu ceremoniju.

To je imalo biti neke vrsti javno uvedenje novoga poduzeća, pa su na čudo svih, posebno pozvani svi članovi svetoga kolegija širom svijeta, da se 31. prosinca nađu stalno u Rimu, osim ako su spriječeni bolešću. Papa je očito htio, da svijet razumije, e je rat proglašen.

Bio je to čudan Božić.

Percy je dobio nalog da dvori papu kod njegove druge mise, a sâm je već oko ponoći odčitao svoje tri u svom privatnom oratoriju. Bilo je to prvi put, što će pribivati prizoru, o kom je već toliko toga slušao — čudnoj naime pontifikalnoj procesiji uz svjetlo bakalja, koje prolazi Rimom od Laterena pa do Sv. Anastazije, gdje je papa obnovio prastari običaj, što su ga napustili već podrugo stoljeće. Mala je bazilika bila dakako rezervirana samo za ograničeni broj privilegiranih, no ulice su vani od katedrale pa do crkve bile jedna velika masa golih glava i zapaljenih bakalja. Svetoga su oca kao i drugda pratili do oltara vladari, i Percy je sa svoga mjesta promatrao nebesku dramu muke Hristove pod plaštem njegova porođenja u rukama njegova anđeoskog vikara.

I doista tu je bilo teško vidjeti i zraku od kalvarijske tragedije: bila je to atmosfera Betlehema, nebesko rasvijetljenje a ne natprirodni mrak, što je sjalo nad jednostavnim žrtvenikom Sv. Anastazije. Tu pod tim staračkim rukama ležaše djetešce, nazvano divno, a čovjek boli i muke.

Adeste, fideles! pjevaše kor s tribine. Dođite da obožavamo, a ne da plačemo! Kličimo, budimo zadovoljni, budimo poput male djece. Kao što je Isus zbog nas postao dijete, budimo i mi djeca radi Njega. Zaogrnimo se plaštem djetinjstva i obucimo cipele mira. Jer Gospod vlada; On je odjeven krasotom: Gospod je odjeven snagom i opasao se. On je utemeljio svijet, koji se ne će micati: Njegov je prijesto pripravljen odavna. On je od uvijek. Raduj se dakle, kćeri Sionska i kliči od radosti, kćeri jeruzalemska; evo tvoj kralj dolazi k Tebi, Sveti, Spasitelj svijeta. Bit će vremena da trpiš, kada knez ovoga svijeta navali na kneza nebeskoga...

Tako je kardinal snatrio nastojeći da bude malen i jednostavan uza sav svoj vanjski sjaj. Bogu doista nije ništa teško. Zar ne bi bilo tajanstveno porođenje moglo opet učiniti što je već jednom učinilo — da silom svoje slabosti pokori sve ono, što se u gordosti svojoj diže na sve, što je Božje? Ono je nekada privuklo mudre kraljeve s istoka kao što i pastire od njihovih stada. Ono imade i sada kraljeve oko sebe, koji kleče sa siromašnima i slabima, kraljeve, koji su odložili svoje krune i donijeli zlato lojalnih srdaca, mirhu mučeništva i tamnjan čiste vjere. Zar ne bi i republike mogle odložiti svoj sjaj, zar se bijesne rulje ne bi mogle smiriti, sebičnost se utišati, a mudrost priznati svoje neznanje?...

A onda se najednom sjeti Felsenburgha — i srce se stište u njemu.

III.

Šest se dana iza toga digne Percy kao obično, odčita misu, doručkova i sjede da recitira oficij, dok ga sluga ne pozove da se odjene za pontifikalnu misu.

On se već privikao da prima zle glasove — apostazije, smrti, gubitke — tako da mu se tišina prošloga tjedna pričinjala kao neobični odmor. Činilo mu se kao da su njegova snatrenja u Sv. Anastaziji bila istinitija nego, što je prvi čas mislio i da milina starinskog blagdana nije još izgubila svoje snage. Jer se gotovo ništa važnije nije dogodilo. Bilo je nešto novih mučeništva, ali su to bili tek osamljeni slučajevi; no o Felsenburghu nije znao ništa. Predsjednik se Evrope nije nigdje pokazivao.

S druge strane nije Percy zaboravljao da će sjutrašnji dan biti od vanrednog značenja, barem u Engleskoj i Njemačkoj, jer se taj dan imao po prvi put u Engleskoj aplicirati zakon o obaveznom bogosluženju, a u Njemačkoj po drugi put. Ljudi će i žene imati da se sada izjave.

On je neki dan dobio iz Londona fotografiju kipa, koji će biti čašćen sjutra u Westminsterskoj opatiji. U času je vađenja tu sliku razderao na komadiće. Kip je prikazivao visoku

i veličanstvenu golu ženu, vanredno krasnu, sa zabačenom glavom i ramenima, naličnu na nekoga, koji gleda kakvu čudnu nebesku prikazu, s malo uzdignutim dlanovima i raširenim prstima kao od čuđenja — a sav položaj sa stisnutim nogama i koljenima pun iščekivanja, nade i čuđenja. Đavolskom je pak ironijom okružavalo njezinu glavu dvanaest zvijezda. Taj je dakle kip bio par drugome, utjelovljenje idealnoga Materinstva, koje očekuje dijete.

Kad su razderani papirići ležali pod njegovim nogama, Percy se digne i pođe u svoju bogomolju padnuvši tamo u agoniju reparacije. — Ah, Majko, Majko! bilo je sve što je rekao kraljici neba, koja ga je sa sinkom na ruci gledala s visine svoga pjedestala.

No jutros je opet osjećao da je spokojan, pa je proslavio Sv. Silvestra, papu i mučenika, dosta smireno. Sinoćnji prizori, ogromna četa kardinala, koji su došli sa svih strana svijeta— sve ga je to opet okrijepilo, dakako bez razloga, no ipak je u istinu bilo tako. Sav je uzduh bio prožet munjinom iščekivanja. Cijelu je noć *Piazza* bila nabita nebrojenim nijemim mnoštvom, što je čekalo da se u sedam sati otvore vrata crkve, a sad je crkva bila dupkom puna, a Piazza isto tako. Daleko niz ulicu dokle je mogao doseći okom, gledajući sa svoga prozora, vidio je Percy sam jedan nepregledni niz glava. Krovovi su se također crnili, a sve to u cičoj studeni hladnoga jutra, jer je bilo oglašeno, da će papa sa svoga prijestolja dijeliti blagoslov gradu i svijetu.

Percy dovrši treći čin u časoslovu, zatvori knjigu i nasloni se u stolcu. Sluga je imao za čas doći.

Počeo je razmišljati o funkcijama i sjeti se, da će cijeli Sv. kolegij (osim kardinala-protektora jerusalimskoga, koji je bio bolestan), brojeći šezdeset i četiri člana, sudjelovati u ceremoniji. To će biti ipak rijetka slika. Pred osam je godina istina, bilo nešto slično; no onda je broj kardinala iznosio pedeset i tri, a i od toga nijesu trojica bila nazočna.

Najednom začuje Percy nekakav govor u svom predsoblju, a onda nagli korak i glasno izgovorene engleske riječi. Sluga je odgovarao.

— Njegova Uzoritost mora poći da se oblači — sada je nemoguće!

Na ovo je slijedio oštar odgovor, a odmah se zatim začu škripanje kvake. To je već bilo nepristojno i Percy se digne i otvori širom vrata.

Pred njim je stajao blijed i neuređen čovjek, koga u prvi čas nije mogao prepoznati.

— Šta je to?... počne Percy i zastade. — Gospodin Phillips?!

Stranac ispruži prema njemu ruke.

— Da, ja sam, gospodine... Vaša Uzoritosti... Došao sam ovaj čas. Radi se o životu i smrti. Vaš mi sluga kaže...

— Tko Vas je poslao ovamo?

— Otac Blackmore.

— Dobre ili zle vijesti?

Čovjek obrnu oči prema sluzi, koji je malo podalje stajao uspravan no uvrijeđena lica — i Percy shvati.

On položi ruku na rame Phillipsu i odvede ga u drugu sobu.

— Pokucaj na vratima za dva časa, James, reče on.

Oni pođoše sobom zajedno. Percy pođe prema svome običajnom mjestu kod prozora, sjede i obrati se k Phillipsu:

— Recite mi u dvije riječi, što je, reče on.

— Među katolicima se je zasnovala velika urota, odgovori ovaj još uvijek teško dišući, kane sjutra razoriti Opatiju bombama. Ja znam, da je papa...

Percy ga ustavi kretom ruke, a onda se naglo digne i iziđe iz sobe.

POGLAVLJE ŠESTO.

I.

Zračno je pristanište bilo relativno prazno to veče, kad je četica od šest ljudi prispjela onamo dizalom. Oni se nijesu ničim razlikovali od ostalih putnika. Oba kardinala, engleski i njemački, bijahu odjeveni u krzna, bez ikakvih posebnih znakova, a isto tako ni njihovi kapelani, koji stupahu za njima, ne imađahu na sebi nikakva crvenog znaka. Pred njima su dva sluge nosila kofere žureći se da osiguraju posebni odio.

Svećenici su šutjeli promatrajući poslovnu žurbu činovnika na zračniku i gledajući ogromno čudovište, što je, oko-

vano čelikom, ležalo pod njihovim nogama i u velika peraje, što će za čas sjeći zrak brzinom od dvjesta pedeset kilometara na sat. Onda se Percy naglo digne i ostavivši druge pođe prema otvorenome prozoru, što je gledao na Rim i nasloni se laktovima na rub.

Pred njim se pružao prekrasan prizor.

Po malo se počelo smrkavati i nebo, gotovo zelenkasto nad glavama, prelazilo je u tamno-narančastu boju nad horizontom, zarubljeno dvjema kao krv crvenim crtama. Ravno pred njim, u sredini slike, dizao se ogromni hram u nekoj neodređenoj boji, čas siv, onda ljubičast, pa blijedo-plav ističući se u narančastoj boji neba. Taj je hram izgledao veličanstven i gospodujući, a sva ona hrpa tornjeva, krovova, dalekih čarobnih brežuljaka — sve se to činilo kao da je tek nužni ures toga moćnoga šatora Božjega. Svijeće su se već počele zapaljivati, kao što su se zapaljivale kroz trideset stoljeća, a uski se trakovi dima počeli dizati prema nebu, što je potamnjivalo. Šum se majke gradova jedva i čuo, jer je ciča studen držala ljude u kućama, a umjesto njega se počeo spuštati večernji mir zaključujući i opet jedan dan, i opet jednu godinu. Pod sobom je u ravnim ulicama razabirao Percy sitne figurice, kako se žure poput zakašnjelih mravi; pucketanje biča, krič žene i plač djeteta dopiralo mu je do ušiju kao šum s drugoga svijeta. No doskora je nestalo i toga i mir je opet zavladao.

U daljini se začuje teški udarac zvona i pospani grad prignu glavu da zaželi običajnu laku noć majci Božjoj. S tisuću se tornjeva odazva sitna melodija razliježući se uzduhom u tisuću akcenata, od svečanoga basa Sv. Petra pa delikatnoga tenora s Laterana, mukle tutnjave starinskih crkvi iz pučkih četvrti pa sve do slabaškoga cinkanja iz samostana i kapelica — a sve milo i mistično u tom teškom večernjem uzduhu. Bilo je to vjenčanje čistoga zvuka i jasnoga svijetla: gore to tečno narančasto nebo, a dolje ta slatka, prigušena ekstaza zvona.

— *Alma Redemptoris Mater!* promrlja Percy a oči mu se zališe suzama. — Časna Majko Otkupiteljeva, vrata nebeska, zvijezdo mora — smiluj se nama! Anđeo Gospodnji navijestio Mariji i ona zače po Duhu Svetomu... Izlij dakle, Gospode, milost Svoju u srca naša. Daj da se mi, koji spoznasmo inkarnaciju Hristovu, uzdignemo po njegovoj muci i križu u slavu Uskrsnuća. Po istom Isukrstu, Gospodu našemu.

Sasvim negdje u blizini zazvoni novo zvono, dozivajući kardinala na zemlju, vraćajući ga k radu, brigama i nevoljama ovoga svijeta. On se okrene i opazi nepomični zračnik u moru svjetla. Dva su svećenika ulazila s njemačkim kardinalom u zračni brod.

Sluge su naručile za naša četiri putnika sobicu na stražnjoj strani zračnika. Percy se otputi također onamo, da se osvjedoči, da li je starac dobro smješten, a onda ne rekavši ni riječi iziđe opet na glavni hodnik, da još jedared pogleda Rim.

Vrata su zračnika bila zatvorena i jedva što se Percy naslonio na prozor, kad li cijeli stroj poče drhtati pod vibracijom električne struje. Negdje se čuo nekakav razgovor, zvono zazvoni jednom, pa još jednom i neka slatka glazba zazuji — znak da će krenuti. Onda vibracija prestade i visoki zid, što je stajao pred Percyem kao da se jednim udarcem snizio poput zapreke, koja naglo padne i Percy zatetura. Čas zatim pojavio se opet hram, zatim grad, pa tornjevi i redovi crnih krovova razvijajući se poput lepeza; napokon se začu dugi zvižduk i čudnovati se stroj digne, udarajući krilima i krene na svoj dugi put na sjever.

Od časa je do časa grad sve više iščezavao. Eno ga poput jedne točke, nešto siva na crnoj podlozi. Nebo kao da se sve više širilo, u koliko se zemlja zavijala u tamu, pa kad je Percy zaokružio posljednji put okom po horizontu, bio je grad tek jedna crta, a onda napokon — ništa.

On duboko uzdahne i vrati se k svome društvu.

—Recite mi, molim Vas, još jednom, reče stari kardinal, kad su njih dvojica sjedili licem u lice, a kapelani otišli u drugo odjeljenje— tko je taj Phillips?

— Taj Phillips? Bio je tajnik Olivera Branda, jednoga od naših ministara. On me je pozvao k smrtnoj postelji stare gđe Brandove, pa je zato izgubio mjesto. Sada živi od žurnalizma. Sasvim je pošten čovjek. Ne, katolik nije, no živo želi da to bude. No otac ga je Blackmore upoznao s mnogim katolicima da tako olakša njegovo obraćenje, a ovi su mu nesrećnici povjerili svoj plan.

— A oni?

— Ne znam o njima ništa, nego da je to četa nekakvih očajnika. Imaju još dosta vjere da rade, ali ne dosta da budu strpljivi.... Oni su bez sumnje mislili, da će taj čovjek raditi

s njima. No na sreću ima on savjest, pa vidi da bi takav pokušaj bio posljednja nit, koja veže staru toleranciju. Može li vaša Uzoritost zamisliti, kako nas ti ljudi mrze.

Starac zakima tužno glavom.

— Znam ja to na žalost i odviše dobro... Dakle su i moji Nijemci upleteni u tu stvar? Jeste li stalni, da je to istina?

— Uzoritosti, radilo se o jednoj velikoj uroti. Spremala se već nekoliko mjeseci. Sastanci su se držali svake sedmice. I doista im je pošlo za rukom da stvar zadrže u potpunoj tajnosti. Vaši su Nijemci samo zato odgađali izvršenje, da se oba atentata mogu dogoditi u isto vrijeme, pa da udarac bude tim strašniji. A sjutra... I Percy mahne očajno rukom.

— A sveti Otac?

— Išao sam da mu sve kažem, čim sam saznao. On je odobrio moj prijedlog i poslao po vas. To što mi kanimo učiniti, jedina je mogućnost spasa.

— I vi mislite da će vaša osnova moći spriječiti katastrofu?

— To ja ne znam, no ne znam otkriti ni drugoga načina. U Londonu ću odmah poći k nadbiskupu, da se s njime sporazumim. Bit ću tamo, čini mi se oko treće, dok ćete vi biti u Berlinu oko šeste. U oba će se grada ceremonije obdržavati oko jedanaeste. A dotle ćemo mi učiniti sve, što bude moguće. Vlada će saznati sve, ali će saznati i to, da smo mi u Rimu nedužni. Ja držim, da će ona dati razglasiti, da će u sakristijama biti kardinal-protektor, nadbiskup i svećenstvo. Straže će podvostručiti, a ulaze nadzirati; a onda... sve je drugo u Božjim rukama.

— Vi kažete da urotnici imaju dva različita plana?

— Da. Bude li im moguće oni će spustiti svoje eksplozive odozgo; ne uspije li to, onda su se ponudila barem trojica, da će se žrtvovati i baciti bombu u Opatiji.

— Jeste li vi, Uzoritosti, razmišljali, što će se zatim dogoditi? reče starac. Ponajprije, ako se uopće ništa ne dogodi?

— Ne dogodi li se ništa, onda će nas optužiti zbog prevare, zbog toga, što smo htjeli sebi praviti reklamu. Ako se pak dogodi — e, onda ćemo svi zajedno k Bogu! A Bog dao, da što prije k Njemu dođemo! doda on s uzdahom.

— Dakako, reče starac, to bismo lakše podnijeli.

Nastade tišina, u kojoj se čula tek neprestana vibracija mašine i nečiji nagli kašalj u susjednom odijeljenju. Percy nasloni umornu glavu na ruku i zagleda se kroz prozor.

Zemlja je pod njima bila sasvim crna poput neizmjerne praznine; nad njima je ogromno nebo bilo još uvijek rasvijetljeno, a kroz studenu su maglu, kojom su sada prolazili, zvijezde od vremena do vremena osobito titrale.

— U Alpama će biti hladno, reče Percy.

A onda opet navrne:

— A nemam ni sjenke dokaza. Ništa nego riječ jednoga čovjeka!

— Pa ipak ste stalni?

— Sasvim stalan.

— Uzoritosti, reče Nijemac najednom zagledavši se Percyu u lice, znate li, da je sličnost u istinu velika?

Percy se tiho nasmiješi. To je već čuo nebrojeno puta.

— Pa šta zaključujete iz toga? nastavi njegov kolega uporno.

— To su me već mnogi pitali, reče Percy. — Ne zaključujem ništa.

— Meni se pak čini, da Bog hoće nešto, mrmljaše Nijemac gledajući jednako u nj.

— A što bi to bilo Uzoritosti?

— Možda kakvu antitezu, drugu stranu medalje. Ja ne znam.

Opet duga šutnja.

— Ne mislite li vi, započe opet starac, da bi moglo biti i drugih planova?

Percy kimne glavom.

— Ne treba praviti planova, odgovori on. Mi ne znamo ništa drugo nego sam čin. Nikakva imena, ništa. Mi smo kao djeca u tigrovoj gajbi.

— Nadam se, da ćemo nas dva biti u saobraćaju?

— Da, svakako, ako samo budemo živi!

Bilo je čudno gledati, kako je Percy i nehotice vladao svojim starim drugom. On je bio kardinal tek nekoliko mjeseci i jedva je imao polovicu godinâ od staroga Nijemca; a međutim je mlađi određivao planove i nalagao sve. On sam nije bio ni najmanje sklon, da opaža tu razliku. Od časa, kad je saznao za strašnu urotu, tu novu minu pod Crkvu, koja se i onako ko-

lebala, pa kad je pribivao impozantnoj ceremoniji s tajnom, koja mu je izgarala i srce i mozak, osobito pak iza nagloga sastanka s papom, u kom su se stari planovi razbili, nove odluke prihvatile, blagoslov bio dan i primljen, a rastanak iskazan nijemim pogledima — od toga se časa sva njegova narav ustalila u jednom silnom nastojanju. On je osjećao, kako u njem gori želja za radom, želja u tami ogromnoga očaja. Stvar je postala najednom prosta i jednostavna: on sâm, grad Rim, Crkva katolička — sve to stoji samo do jedne stvari — do prsta Božjega! Pa ako taj prst promaši — onda neka sve ide svojim putem...

Međutim je starac, ispričavši se malenim znakom, otvorio svoj brevijar i stao čitati.

Percy ga promatraše s nekom tajnom zavišću. Kad bi samo on mogao biti tako star kao taj čovjek! On je osjećao u sebi da će još godinu-dvije moći podnositi ovu mizeriju, no dalje ne. Pa kad bi stvari i išle u redu, nije on vidio pred sobom drugu perspektivu do beskrajne borbe i patnje. Crkva je iz dana u dan sve više padala. Šta onda, ako i ova vatra novoga reda nije do posljednji plamen vjere, koja gasne? kako bi on mogao gledati, gdje se val ateizma diže danomice sve više i više. — Felsenburgh je tome valu dao pobudu, kojoj ne možeš vidjeti kraja! I on se opet zamisli u sjutrašnji dan! Ah kad bi se sve to moglo svršiti smrću!... *Beati mortui qui in Domino moriuntur!...*

Ne, to je kukavičluk misliti tako! Napokon Bog je Bog i on će sve najbolje udesiti! I on uze svoj brevijar, potraži poglavlje Sv. Silvestra, prekrsti se i poče moliti. Čas se zatim vratiše oba kapelana i sjedoše u drugi kut. Zavlada opet nijema tišina, u kojoj se čulo tek vrćenje mašine i čudan šum uzduha što ga je brod sjekao.

II.

Oko devetnaestoga sata kondukter zračnika, mali riđokosi Englez, pruži glavu u odijeljenje i probudi Percya iz tvrdoga sna.

— Objed je gotov, gospodo, reče on u esperantu. Noćas se ne ćemo zaustaviti u Turinu.

On zatvori vrata i zareda po ostalim odijeljenjima s istom viješću.

Percy se obradova, što zračnik ne će stati u Turinu. Primio je valjada brzojavom bez žica vijest, da se tamo ne će nitko ukrcati, kao što nikoga nije bilo ni za iskrcavanje. To će mu dati više vremena za London, a omogućit će možda i kardinalu Steinmannu da prispije koju uru prije u Berlin. On se digne i protegne, a onda uđe u praonicu da opere ruke.

I dok je tu stajao, zanese se sav slikom, što mu se otvarala s prozora: bio je to čas kad su prolazili nad Turinom. More svjetla, živo i veličajno, prelijevalo se pod njegovim nogama u bezdan tame. Percy pomišljaše kako važnu ulogu igra ta rpa svjetla u životu svijeta. Tu se vladalo cijelom Italijom. U jednoj od tih kuća sjeđahu u vijeću ljudi, koji raspolažu tjelesima i dušama i provode svoju strastvenu borbu protiv Boga. A Bog sve to dopušta ne dajući nikakva glasa. Tu se posljednji put pokazao Felsenburgh, kad je izišao iz svoga zakloništa — koji mu na misterijozan način tako naliči. I opet mu se učini kao da ga je nešto udarilo u srce.

Nekoliko su časaka zatim četiri svećenika sjedjela za malim okruglim stolom u jednom kutu blagovaonice u najvećoj dubini zračnika. Objed je bio izvrstan, no gosti kao da ga nijesu vrlo cijenili. Sjedjeli su tiho; jer kardinali su se mogli zabavljati samo jednim predmetom, a njihovi kapelani nijesu još bili upućeni u tajnu.

Uzduh bijaše sve hladniji i tople struje pare nijesu dostajale, da razgriju upravo ledenu temperaturu, što se počela širiti nad Alpama.

Zračnik je bio prisiljen da se digne gotovo jedan kilometar nad svoj obični niveau, da može sigurno prijeći granicu kod Mont Cenisa, a u isti je mah morao polaganije voziti, jer uzduh je bio vrlo rijedak.

Njemački se kardinal digne ne dočekavši svršetka objeda.

— Ja idem u naš kupé, reče on; meni je udobnije tamo u mom krznu.

Njegov kapelan pođe za njim ostavivši nedovršen objed i Percy osta sam s ocem Corkranom, svojim engleskim kapelanom, što je nedavno došao iz Škotske.

On popije svoje vino, pojede par smokava, a onda se opet vrati k velikome prozoru da se još jednom nagleda Alpa.

Već ih je više puta tako prešao, pa se sad sjećao onoga čudnog dojma, što su ih one uvijek izvodile na nj, osobito pak

jednoga dana, kad ih je gledao oko podne za vrlo jasna vremena: vječni i neizmjerni ocean bjelila, isprekidan sitnim brazgotinama, koje odozdo gledane bijahu znameniti i strašni vrhunci; a daleko iza njih sferička krivulja horizonta, u kojoj se zemlja i nebo miješahu tako, da ih nijesi mogao razlikovati.

On ih promatraše i sada, veličanstvene te Alpe, s velikom pažnjom, nastojeći da raspṙši teške misli, što su ga tištile — kad najednom zaori iz zračnika jedan krik, a odmah za njim nekoliko sličnih poklika, začuje se cinkanje zvona, graja ljudskih zvukova i doskora je uzduh bio ispunjen udaranjem krila.

* * *

Naglo poput kamena poče zračnik padati i Percy se morao držati za prozor da umiri strašni osjećaj padanja u bezdan. Napokon se pad zaustavi i zračnik mogaše opet krenuti u ravnoj crti. Gore su se visoko u uzduhu razlijegali i dalje glasovi, noć je upravo ozvanjala njima. I Percy podignuvši oči vidje da to nije bilo pet ili šest nego valjada stotinu zračnika, koji su letjeli prema jugu.

U unutrašnjosti su se vidjeli nebrojeni tragovi sukoba, što ga je brod pretrpio. Vrata restauranta bijahu širom otvorena; čaše, tanjuri, vinske boce, sve je to ležalo na podu. U hodniku, kamo se Percy požurio sa svojim kapelanom, cijela zbrka riječi i povika onemogujući svako pitanje. Svećenici su se jedva i s teškom mukom probili kroz svu tu gužvu putnika i proturali se do odjeljenja, gdje ih je čekao kardinal Steimann.

Ovaj kao da nije mnogo pretrpio od udarca. Reče da je zaspao i probudio se upravo u zgodan čas, da ne padne na pod.

— Ta šta je bilo? pitaše on. — Što to sve znači?

Otac Bechlin, njegov kapelan, tvrdio je uporno, da je jasno vidio pred sobom cijelu četu zračnika u daljini od jedva nekoliko metara. Bili su, reče, krcati glavama od jednoga kraja do drugoga. Onda mu se činilo kao da su se naglo dignuli i iščezli u vrtlogu magle.

— Sad se istražuje, što je bilo, reče otac Corkran. — Kondukter je navio telegrafski aparat.

Percy se nikako nije mogao domisliti značenju, što ga je ovaj tako nenadani događaj mogao imati — no nije mogao zatomiti u sebi neki osjećaj tjeskobe, sastanak sa stotinu zračnika to je bila nečuvena stvar i kardinal se neprestano pitao, kamo su to oni mogli kretati prema jugu? I snova mu projuri glavom ime Felsenburghovo: da nije i to bila kakva manifestacija toga nemirnoga čovjeka?

Doskora se opet začu u hodniku šum glasova, pitanja, povici zagušujući suhe odgovore kondukterove. Percy se digne iz svoga kuta i htjede poći van, no u taj se čas otvore vrata i unutra uđe kondukter ozbiljna i prestrašena lica i zatvori za sobom vrata.

— Šta je? poviče Percy.

— Gospodo, ja mislim, da će biti bolje, ako vi siđete u Parizu. Ja znam tko ste vi, gospodo, i — premda nijesam katolik...

On stade.

— Za ljubav Božju, govorite! poče Percy.

— Zli glasovi, gospodo! Dvije stotine zračnika odjurilo je sada u Rim. U Londonu je gospodo, otkrivena jedna katolička urota...

— Pa onda?...

— Htjeli su dignuti u zrak Opatiju. A ovi idu...

— Šta?...

— Da, gospodine, idu da dignu u zrak Rim...

I kondukter naglo iziđe.

POGLAVLJE SEDMO.

I.

Bilo je oko šest sati toga istoga dana — posljednjega u godini — kad je Mabel otišla u crkvicu, što je bila nedaleko njena stana. Zimsko sunce, što je zalazilo, odražavalo je svoje zrake sa zapada i sva je unutrašnjost crkve bila ispunjena nekim blagim umirućim svjetlom.

Mlada je žena poslije objeda malo zadrijemala u svom naslonjaču i probudila se s onom jasnoćom i bistrinom duha, koja katkada dođe iza takova sna. Kasnije se i sama začudila, kako je mogla spavati tako spokojno i ne opažajući oblaka straha i bijesa, koji će se sad na strovaliti na grad. Još kasnije se sjetila i neobične uzbuđenosti na ulici, kad je izišla kao i čudnoga dozivanja trubljama i pištaljkama — no ona nije svemu tomu

onaj čas posvećivala nikakve pažnje, nego je ušla u crkvicu, da po svom običaju tamo razmišlja. Njoj se sve više milila tišina toga mjesta, pa je zalazila ovamo često da ustali misli i da ih koncentrira na značenju, što je sakriveno pod površinom života. U ostalom taj je način pobožnosti postajao sve običniji među svim slojevima naroda. Od vremena su se do vremena držale prave propovjedi; štampale su se knjižice određene da budu vođi unutrašnjega života podsjećajući sasvijem na nekadašnje katoličke molitvenike.

Toga je dana Mabel sjela na svoje obično mjesto, sklopila ruke i čas-dva promatrala starinsko svetište od kamena, bijeli kip i prozor, koji je najednom pokrila sjena. A onda zatvori oči i stade razmišljati — moliti — po metodi, što ju je ona slijedila.

U prvom je redu svratila svoju pažnju na sebe samu, oslobađajući se svega, što je bilo tek vanjsko, prolazno, udubljujući se sve više u ono unutrašnje, dok nije otkrila onu tajnu iskru, koja je pod svim slabostima čini pravim članom božanske rase čovječanstva.

Drugi je stupanj molitve sastojao u jednom aktu misli, koju je slijedila mašta. Svi ljudi posjeduju tu iskru, mišljaše ona... a onda, napevši sve sile mašte, nastojaše da u duhu vidi sve one nebrojene milijune ljudstva i djecu, kako se rađaju na svijet, starce, koji s njega odilaze, zrele ljude, koji se raduju da mogu živjeti. Daleko se ona zagledavaše kroz vijekove u ono doba zločina i sljepoće, kad se čovječanstvo divljaštvom i praznovjerjem dizalo do spoznaje sebe samoga. A onda joj se pogled opet krenuo u vrijeme, koje će tek doći i kad će čovječanstvo stići do točke savršenstva, koje ona još ne može ni zamisliti, jer ga nije polučila. No to je usavršivanje, mislila je ona, već započelo: bolovi su djetinjstva prošli i već je došao Onaj, koji će biti baštinik vremena...

Napokon je trećim aktom molitve predočila sebi cijelo čovječanstvo, onaj središnji oganj, kojemu je svaka ona iskra bila tek jedna zraka, ono božansko biće, ogromno bez strasti, koje se očitovalo kroz vijekove i koje su ljudi nazvali Bogom onda, kad ga nijesu poznavali, a koje su sada upoznali kao transcendentalno *Sve* svih ljudi.

Kod te se točke molitve ona sustavi promatrajući viziju svoje duše, uzdignutu nad njezinu ličnost i pijući — kako se njoj činilo — dugim gutljajima vječni duh života i ljubavi...

Nekakva je buka uzbuni i ona otvori oči. Pred sobom gledaše još dosta osvijetljeni pod, stepenice svetišta i veliki bijeli kip Materinstva, koji je čitavi red svijeća rasvjetljivao u okolnoj tami. Ovdje su ljudi nekada obožavali Isusa, toga čovjeka krvave boli, koji po svom vlastitom priznanju nije donio mira nego mač. Ovdje su klečali oni, ti slijepi i očajni kršćani...

Opet se začu izvana buka, prekidajući mir poput kakvoga udarca, a ona još nije mogla shvatiti uzroka tome.

Podigne se i srce joj življe zakuca; samo je jednom u životu čula sličnu buku i to onda, kad su se na trgu sabrali ljudi oko unesrećenoga zračnika...

Naglim korakom pođe prema vratima i iziđe na ulicu.

Ulica se činila neobično prazna i mračna. Na desno se i na lijevo dizahu kuće; nad glavama nebo, gotovo crno, mjestimice slabo osvijetljeno crvenkastim zrakama. Izgledalo je kao da su zaboravili zapaliti ulično svjetlo. A nigdje ni žive duše.

Mabel htjede da pođe svojim putem, kad je zaustavi nagli šum koraka, a odmah se zatim pokaže jedno dijete, djevojčica trčeći zaduhana i prestrašena:

— Evo ih, evo ih! jecaše dijete bacivši se prema mladoj ženi.

Ova prihvati svoju suknju i stane uz dijete.

— Što je to? zapita Mabel. Tko to ide?

No dijete sakri lice u suknju, koja ga je štitila, a odmah se zatim začu buka glasova i topot oštrih koraka.

Na čelu je te povorke išla rpa djece u trku s izgledom zaprepašćenosti a u isti mah vičući i smiješi se i sveđ obrčući glave, dok se između njih čuo lavež pasa, koji su bježali zajedno s njima; za njima su po objema pločnicima trčale žene. Mabel je htjela da pita, no nije mogla. Usne joj se micahu, no iz usta joj nije izlazio nikakav glas. Ušao je u nju nekakav silni strah.

Povorka je bivala sve gušća; četa se mladih ljudi približavala govoreći i vičući u sav mah i svi na jednom, a za njima je jurila smetena rulja poput ogromnoga vala u obzidanom kanalu: ljudi se i žene jedva razlikovahu među se u onoj stisci licâ. Ulica, malo prije prazna, bila je sada puna dokle god je Mabel mogla pogledom doseći; bujica je glava tekla i jurila bez prestanka, a sve je to vrijeme sakrivala djevojčica prestrašeno glavu u Mabelino krilo.

Doskora se nad svim tim glavama počeše pojavljivati nekake stvari, nekakvi predmeti, što ih mlada žena nije mogla

razabirati u tami — batine, fantastički oblici, komadi sukna slični barjacima. Lica, iskrivljena strašću, zagledavala su se u nju prolazeći mimo nje, otvorena su joj usta dovikivala koješta no ona niti je vidjela niti čula. Gledala je samo u te čudne znakove, napinjući oči u mraku i nastojeći da razabere štogod iz tih zbrkanih oblika, domišljajući se donekle, a bojeći se ipak da se domisli.

Najednom iz sakrivenih svjetiljka po zidovima kuća iskoči svjetlo, ono silno, blago svjetlo, što ga rađaju podzemne mašine i što su ga toga smućenog dana svi ljudi gotovo zaboravili — i što bi okom trenuo sve se izmijeni: od čete fantoma i ogromnih oblika postade neumoljiva realnost života i smrti.

Pred Mabelom je prolazio ogromni drveni križ, a njem ljudska spodoba, kojoj je s čavlom pribite šake visjela ruka nišući se u gibanju i za njom je lepršao plašt u brzini hoda.

Iza toga je došlo golo tijelo jednoga djeteta bijelo i zažareno s glavom obješenom na grudi i s rukama, koje su se tresle i okretale.

Napokon je došla spodoba čovjeka, koji je bio obješen o vratu, odjeven u tamno odijelo i s crnom kapom na glavi, što je potresivala užetom, koje ju je držalo.

II.

Te je večeri Oliver došao doma jednu uru prije ponoći.

Ono, što je preko dana čuo i vidio, bilo je još odviše živo, a da bi mogao o tom hladno suditi. S prozora je White-Hall-a gledao trg Parlamenta, krcat kako ga Engleska nije vidjela još od danâ kršćanstva: masa, napunjena gotovo natprirodnim bijesom, kome si morao tražiti izvore izvan dohvata ljudskoga razuma. Otkako je bila objavljena svijetu katolička urota, Oliver je tri puta već pitao ministra predsjednika, nije li moguće da se kako uzbuđenost stiša i svaki je put dobio odgovor, da je policija činila sve, što je bilo moguće, no da se ni ne pomišlja na to, da se u takvom momentu upotrijebi sila.

Što se tiče ekspedicije zračnikâ u Rim, Oliver je to mučke odobrio, kao što je to učinilo i cijelo ministarsko vijeće. Jedini je Snowford govorio. Rekao je, da je to čin juridičke kazni, koji se douše mora požaliti, ali se ne može izbjeći. U ovom se slu-

čaju može mir osigurati samo ratnim uvjetima — to jest, budući da je svaki rat prestao, najvećom strogošću pravde. Katolici su se pokazali kao zakleti neprijatelji društva — dakle se i društvo mora protiv njih braniti. Čovjek je još uvijek samo čovjek. Oliver je sve to slušao i nije rekao ništa.

Kad je na putu doma prošao u jednom vladinom zračniku nad Londonom, opazio je na više mjesta jasno, što se pod njim događalo. Ulice su bile svijetle kao po danu i svaka je od njih izgledala poput zmije koja se miče. Uzduhom se neprestano razlijegao šum glasova pojačan od časa do časa povicima. Ovdje-ondje dizao se dim požara, a kad je prolazio nad jednim velikim trgom južno od Battersea, razabirao je kao da se vojska prestrašenih mravi razbjegavala na sve strane... Znao je, što se događalo... Čovjek dakle nije još sasvim civilizovan...

Nastojao je da misli na to, što će ga dočekati doma. Pred sat-dva razgovarala je žena s njime na telefon, a to što mu je rekla, razbudilo je u njem želju da ostavi sve i odmah otiđe k njoj. A međutim ono, što je našao doma, nadilazilo je daleko sve, čega se bojao.

Kad je ušao u mali salon nije se u njem ništa čulo osim daleke buke izvana. Soba je izgledala mračna i hladna. Jedino svjetlo, što je u nju dolazilo, bilo je od jednoga prozora, kome je zastor bio povučen, a kod toga prozora, odražujući se na jasnome nebu, stajaše žena nepomična i ukočena kao da sluša.

On pritisnu dugme električnoga svjetla i Mabel se lagano okrenu prema njemu. Ona je još bila odjevena kao za ulicu i ogrnuta kabanicom. Lice joj je bilo kao u kakva nepoznata čovjeka, sasvim bez boje, usne stisnute, a oči ispunjene nekim neodređenim uzbuđenjem, srdžbom, strahom, tugom ili svime tim skupa.

Ona stajaše tako u svjetlu, nepomična i gledajući u nj.

Jedan se čas Oliver gotovo nije usudio da progovori. On pođe prema prozoru, zatvori ga i spusti zastor. A onda je lagano uhvati za ruku.

— Mabel, reče on, Mabel!

Ona se dade odvesti na divan, no ne odgovori ništa na njegov dodir. On sjede i pogleda je nekim očajnim strahom.

— Meni je, draga moja, svega dosta.

Ona ga i dalje gledaše. Bilo je u njezinu držanju neke strogosti, što je glumci rado prikazuju, no on je i previše dobro znao,

da njegova žena ne glumi. Jedan je ili dva puta već prije opazio kod nje sličnu pojavu pod dojmom kakova vanrednog straha i taj je izražaj imala na primjer jednom, kad je opazila kap krvi na svojoj cipeli.

U tišini je sobe čuo iznova prigušeni šum nevidljive svjetine, koja je bučila u susjednim ulicama. On je znao, da se u srcu mlade žene bore dva čuvstva: vjernost njezinoj vjeri i mržnja na zločine, što se počinjaju u ime pravde. No gledajući je sada, on je vidio da su te dvije oprečne misli upravo sada u borbi na život i smrt i da je sva duša Mabelina bila tek jedno bojno polje, pa da će napokon mržnja odnijeti pobjedu.

Najednom se poput vučjeg urlika podigne deranje svjetine, a onda opet pade i unutrašnja napetost mlade žene smjesta popusti. Ona se baci prema Oliveru, koji je prihvati rukama i ostade tako ogrljena naslonivši glavu na njegova prsa, dok joj se cijelo tijelo treslo od teška plača.

Dugo je još vremena šutjela. Oliver je razumio taj muk, no nije mogao naći riječi da progovori. On je tek življe privinu uza se, poljubi joj nekoliko puta kosu i nastojaše da se spremi za ono, što će joj reći.

Čas zatim podigne ona prema njemu zažarene obraze, zagleda se u nj i nježno i bolno, a onda opet nagnu glavu i poče u plaču izgovarati isprekidane riječi.

On je tek ovdje-ondje mogao pobrati po koju riječ — no znao je dobro sve, što je ona rekla.

Bila je propast svih njezinih nada i svršetak svega njezina vjerovanja. Neka je puste da umre, da umre, pa da sve zaboravi! Svega je nestalo, sve je upravo otpuhnula ubilačka strast ljudi, koji su odgojeni u njezinoj vjeri. Ta ti ljudi nijesu ništa bolji od kršćana! Oni su pače u okrutnostima nadilazili ljude, kojima su se osvećivali. U njima vlada tama tako crna, kao da spasitelj svijeta, Julijan, nije ni došo. Sve je bilo izgubljeno... Rat, strast, ubijstvo vratili su se u tjelesa, iz kojih je ona mislila da su za uvijek prognani... Zapaljene crkve, proganjani katolici, bjesnilo ulice, što ga je promatrala toga dana, tjelesa djeteta i svećenika na kolcevima, razaranje crkvi i manastira... Cijela se bujica tužba izlivala iz nje, nesuvisl, prekidana jecanjem, slikama užasa, spočitavanjem, dok su joj ruke i glava pritiskale njegova koljena.

On je podigne. Sâm je bio sav izmučen od dnevnoga posla, no znao je, da je mora umiriti. Ova je kriza bila ozbiljnija od svih dosadašnjih, no on je poznavao i njezinu snagu, koja će se opet oporaviti.

— Sjedi malo, draga, reče on. Tako... daj mi ruku, pa me lijepo slušaj.

I on započe upravo krasnu obranu, koju je u ostalom svaki samome sebi govorio.

— Ljudi su, reče, još daleko od savršenstva — u njihovim žilama teče još uvijek krv ljudi, koji su dvadeset stoljeća bili kršćani... No čovjek ne smije očajavati: vjera je čovjeku esencija religije, vjera u ono čovjekovo najbolje, u ono, što će on tek biti, a ne ono, što je zapravo još sada. Ljudi su tek na početku nove religije, a ne u njezinoj zreloj dobi — a mlado voće mora biti kiselo... Pa onda treba misliti i na provokaciju! — Sjeti se samo užasnoga zločina, što su ga ti katolici poduzeli, da iščupaju novu vjeru s korjenom...

— Ljudi se, draga moja, ne mijenjaju u času. A što bi bilo, da su ti kršćani uspjeli! Ja osuđujem sve to isto tako kao i Ti. Vidio sam večeras nekoliko novina, koje su tako zločeste kao ne znam koja stvar, što su je kršćani počinili. One upravo kliču od radosti nad svim tim zločinima. To će baciti pokret za deset godina nazad... Misliš li ti, da nema na tisuće takvih, koji poput tebe mrze i preziru tu silu?... No na što i vjera, ako ne znamo, da milosrđe ima prevladati? Vjera, strpljivost i nada — to je naše oružje!

On je govorio sa živim uvjerenjem zagledavši se u njezine oči i nastojeći svom snagom da i njoj ulije svoje pouzdanje, te da odstrani i posljednji tračak svojih sumnja.

I doista izražaj je groznoga straha počeo malo po malo iščezavati pretvorivši se u živu bol, dok nije Oliverova ličnost opet posvema zavladala njome. A kriza još nije bila gotova.

— A ona ekspedicija protiv Rima? povikne ona — ona zračna flota? To je promišljeno i hladnokrvno učinjeno: to nije divlja provala duše!

— Nije to, drago dijete, ni promišljenije ni hladnokrvnije od svega drugoga. Mi smo svi tek ljudi i fali nam zrelost, koju bi morali imati. Istina je, da je vijeće dopustilo ekspediciju, no ono ju je samo dopustilo... ne zaboravi toga. I Njemačka je

vlada morala popustiti. Mi moramo krotiti prirodu pomalo, a ne skokovima...

— Dopustilo? ponovi Mabel njegovu riječ. Pa i ti si, Olivere, dopustio tu strašnu stvar!

— Ja nijesam, draga, rekao ni ne, ni da. I kunem ti se, da smo htjeli to zapriječiti, prolilo bi se još više krvi i da bi narod izgubio jedine ljude, koji nastoje da ga vode. Mi smo ostali pasivni, jer nijesmo mogli ništa učiniti.

— Ah — ta bolje bi bilo umrijeti!... Pusti me barem da umrem, Olivere. Ja više ne mogu toga podnositi.

Držeći je za ruke on je još više privuče k sebi.

— Mila moja, reče on ozbiljno — zar se ti ne možeš u mene malo pouzdati? Kad bih ti rekao sve ono, što se dogodilo danas, ti bi me sigurno razumjela. Pouzdaj se dakle u mene i znaj, da nijesam ni ja bez srca. A onda, misli i na Julijana Felsenburgha!

Jedan se časak odražavalo iz njenih očiju krzmanje: u njezinoj je duši nastala borba između pouzdanja i užasa zbog svega onoga, što se dogodilo. No pouzdanje i opet prevlada. Felsenburghovo je ime prevagnulo u kolebanju i ona se umiri prolivši u isti mah potok suza.

— Ah, Olivere, reče, ta ja znam, da se u tebe mogu pouzdati. No ja sam tako slaba, a sve to je tako strašno. A On je tako jak i tako milosrdan — i bit će sjutra s nama, zar ne?

* * *

Mladi su ljudi još uvijek sjedjeli i razgovarali se, kad li gradska zvona udariše ponoć. Mabel, još uzbuđena od unutrašnje borbe, podigne oči prema mužu s nježnim smiješkom i on opazi, da se napokon reakcija punom snagom pojavila.

— Nova je godina, dragi mužu, reče ona i ustade povukavši ga za sobom. — Želim ti srećnu novu godinu! Ah Olivere, podupiri me i nadalje!

Ona ga posu poljupcima, a onda se malo ispravi držeći ga još uvijek za ruke i promatraše ga svojim velikim sjajnim očima, punim suza.

— Olivere, reče, treba da ti priznam nešto... Znaš li ti, što sam ja kanila prije, nego što si došao?

On odgovori glavom niječno gutajući je pri tom pogledima. Kako je krasna i kako je on ljubi!

— Mislila sam, reče ona, da ja toga više ne ću moći podnositi — da tome svemu mora biti kraj... Ah, ti znaš, što mislim reći!...

Njegovo srce zanijemi, kad je čuo te riječi i on je još jače privine k sebi.

— No sad je sve prošlo, sasvim prošlo, klikne ona. — Ah, što me tako gledaš? Ta ja ti ne bi rekla, da nije tako!

Kad su im se usne opet sastale, začuje se zvrncanje električnoga zvonca iz druge sobe i Oliver — znajući što to znači — osjeti u taj čas kako mu se je srce stislo. On ispusti njezinu ruku smiješeći se još uvijek.

— Zvono! reče mlada žena, nekim strahom.

— A sad je opet sve među nama dobro, zar ne? reče on. Njezino lice izražavaše vjeru i pouzdanje.

— Da, sve je u redu, reče ona — a nestrpljivo zvono zabrenči opet. — Idi, Olivere, ja ću te ovdje pričekati.

Čas je zatim bio opet u sobi s čudnim izražajem u oku i blijedom licu i sa stisnutim usnicama. On priđe ravno k njoj uzevši je opet za ruke i zagledavši joj se u oči. U srcima je oboga odlučnost i vjera stišavala uzbuđenje, koje se još nije sasvim izgubilo.

— Da, reče on suhim glasom — gotovo je.

Njezine se usnice maknuše i smrtno je bljedilo opet pokrilo njeno lice. On je snažno obuhvati.

— Čuj, reče, treba pogledati istini u lice. Gotovo je. Rima više nema. Moramo sagraditi nešto bolje.

Ona se jecajući baci na njegove grudi.

POGLAVLJE OSMO.

I.

Daleko prije nego što je svanulo prvo jutro nove godine, bili su već svi prilazi k Opatiji zatvoreni. Ulice Viktorija, Velikoga Đurđa, White-Hall, Millbank bijahu dupkom pune nepomične svjetine. Svi balkoni i krovovi, s kojih se mogla vidjeti Opatija bijahu posuti nepreglednom množinom glava.

Još je pred nedjelju dana bilo oglašeno, da će s obzirom na silno traženje mjesta u crkvi svatko, tko pokaže u kojem

policijskom uredu svoju cedulju bogoslužja, biti smatran kao da je obavio svoju državnu dužnost. Isto je tako bilo oglašeno, da će vlada dati zvoniti u veliko zvono Opatije u času, kad započne ceremonija kađenja simboličkoga kipa, a za to vrijeme mora vladati svečana tišina u svem prostoru, dokle se to zvono bude čulo.

London je u pravom smislu riječi poludio, kad se pročuo glas o katoličkoj uroti. To je otkriće objavljeno od četrnaestoga sata, uru iza toga, što je bilo javljeno g. Snowfordu — i gotovo je smjesta prestao sav trgovački život grada. Oko petnaestoga sata bili su već zatvoreni svi dućani, burza i uredi City-a kao nekim neodoljivim nagonom, a od to doba pa sve do ponoći, kad je policija sabrala dosta sile da može uredovati, prolazile su ulicama prave vojske ljudi, vrišteći čopori žena, čete raspaljenih mladića, a sve je to vikalo, optuživalo, ubijalo. Malo je ulica umaklo razaranju. Westminstenska je katedrala bila opustošena, svi oltari razoreni, pa su se događale upravo neopisive rugobe. Nekoga starog svećenika, koji se spremao da ponese sv. sakramenat jednome bolesniku, uhvatiše i zadaviše. Nadbiskupa, dva biskupa i jedanaest svećenika objesiše u krajnjem sjevernom kutu crkve. Trideset je i pet manastira bilo razoreno. Katedrala je sv. Đorđa izgorjela do temelja. A večernje novine pisahu, da je to valjda prvi put, otkad je uopće uvedeno kršćanstvo u Englesku, da u opsegu od dvadeset milja od Opatije nije ostavljeno nijedno sveto shranište. »London je napokon — tako je pisao *Novi Narod* — očišćen od blatne i fantastične gluposti«.

Oko šesnaestoga se sata znalo, da je barem sedamdeset zračnika otišlo u Rim, a pô sata iza toga, da su u Berlinu bili pojačani za šezdeset drugih. Oko ponoći, kad je na sreću policiji uspjelo da zatjera svjetinu u kakvi-takvi red, objaviše električni plakati vijest, da Rima više nema. Rani jutarnji listovi donesoše potankosti o katastrofi. Rekoše, da je nekim čudnim slučajem gotovo sva hierarhija kršćanskoga svijeta bila ovaj put sabrana u Vatikanu, koji je imao biti prvi cilj navale. Ni jedna zgrada nije ostala čitava .Leoninski grad, Trastevere, predgrađa — sve je to bilo uništeno, jer su se zračnici vrlo brižno i oprezno porazmjestili u ogromnoj visini prije nego što su počeli bacati eksplozive. Pet je minuta iza prvoga udarca i prvoga dima bilo djelo očišćenja gotovo. A onda se zračnici razletješe na sve

strane proganjajući automobile i ostala vozila bjegunaca, pa se mislilo da je i na taj način uništeno više od trideset hiljada ljudi.

»Istina je — pisaše *Studio* — da je mnogoga blaga neprocjenjive vrijednosti za uvijek nestalo, no to je jeftina cijena za konačno i potpuno istrijebljene katoličke kuge. Razorenje je jedini lijek za kuću, koja je zaražena gamadu. Sada, kad je papa sa svojim kolegijem kardinala, sa svim nekadašnjim vladarima Evrope, najžešćim kršćanima cijeloga svijeta, poginuo, nema više straha, da će se igdje i ikada više povratiti praznovjerje. Međutim se ipak ne treba previše pouzdavati. Katolici (ako ih još ima toliko smjelih da to pokušaju) moraju biti isključeni iz javnoga života prosvijetljenih država«.

Brzojavi sa svih strana svijeta javljahu, da je taj čin našao jednodušno odobrenje posvuda. Tek je nekoliko listova požalilo čin, ili bolje duh, koji je njime, vladao. Nije bilo nužno, rekoše, da se humanitarci utječu sili, no svi se slagahu u odobravanju rezultata. Irsku treba sada također spraviti u red ili — sravniti sa zemljom.

Oko devet je sati postigla nestrpljivost mase vrhunac. Sa svih su se strana čula mrmljanja i povici. A onda se podigne zaglušna vika, kako su se na trgu Opatije pokazale četiri ogromne kočije s vladinim grbovima; bili su to ceremonijari i drugi službenici, koji su išli u Dean's Yard, gdje će se procesija sabrati.

Oko devet i pô zazvoniše sva zvona. Svjetina, sabrana oko Opatije, započe pjevati, a kad je pjesma prestala, puče među njom glas, da će sâm Felsenburgh pribivati ceremoniji. Već više od četrnaest dana nije Evropa čula glasa o njemu; znalo se tek, da se odmarao i razmišljao u svom misterioznom skloništu na Istoku, pa je zato tim dublje bilo uzbuđenje, što ga je proizvela neočekivana vijest, da će veliki čovjek biti u Londonu.

Međutim su automobili i mali zračni brodovi jurili sa svih strana vozeći privilegirane, koji su dobili pravo da mogu biti u crkvi. Poklici se aklamacija razlijegahu uzduhom, kad bi se provezla koja poznata ličnost — Lord Pemberton, Oliver Brand sa ženom, Snowford, delegati raznih država na kontinentu — pače i melankolični g. Francis, državni ceremonijar, bude živo pozdravljen. Zatim oko jedanaeste prestade dovažanje. Brklja, što je dijelila svijet od prostora za kola, bude dignuta, i narod

se mogao rastepsti cijelom cestom. A onda se opet podiže klicanje Julijanu Felsenburghu.

Sunce je već bilo visoko nad Viktorijinim tornjem, no svjetlije nego sat prije toga i bjelina Opatije, sivi parlamenat, beskrajne boje krovova, glave, oglasi — sve se to počelo izvlačiti iz magle, koja ih je do sada obavijala.

Jedno jedino zvonce zazvoni kojih pet časaka prije ure, a kad je prestalo, u ušima onih, što su stajali oko velikih zapadnih vrata zabrujaše prvi akordi ogromnih orgulja, pojačani zvukovima trubalja. Iza toga nenadano zavlada svom tom silnom svjetinom grobna tišina.

II.

Kad je zvono zazvonilo zabrujivši poput vjetra pod visokim svodovima crkve, sjela je Mabel u naslonjač, što je bio rezerviran za nju i promatrala čudni prizor, što se pružio pred njezinim očima.

Unutrašnjost crkve prikazivaše s jednoga kraja na drugi ogroman mozaik ljudskih lica. Južno krilo sučelice njoj bijaše tek jedna masa glava od poda pa do prozora; kor iza otvorena prostora pred svetištem bio je masa bijelih likova, odjevenih u misne košulje i plašteve; a isto je tako bila krcata i galerija orgulja, dok se mračni brod, popločen bijelim živim likovima pružao gotovo u beskonačnost. Između svake grupe stupovlja iza stajališta kora, pred njome, na desno i na lijevo dizahu se platforme, okićene zidarskim znakovima, a na njima sjedala. Čitav je prostor bio rasvijetljen finim i prozirnim svjetlom, koje je izgledalo poput ljetnoga sunca, no koje je dolazilo od električnih svjetiljaka, što su stajale na vanjskoj strani svakoga prozora. A žamor je od deset tisuća glasova izgledao kao prirodna pratnja melodioznih zvukova, što su bujali nad njihovim glavama. Napokon je značajnije od svega bilo prazno svetište, pokriveno sagom, s ogromnim oltarom u dubini i prekrasnim zastorom, koji je skrivao simbolični kip, a pred svim tim veliki prijesto čekajući Onoga, koji ima doći.

Mabel je osjećala potrebu, da se okrijepi nadom u taj dolazak Felsenburghov, jer je na sinoćnja svoja uzbuđenja još uvijek gledala tužno kao na uspomenu kakve strašne prikaze.

Od prvoga udarca, što ga je dobila izlazeći iz crkvice, pa do časa, kad je u naručju svoga muža saznala za razorenje Rima, imala je ona osjećaj kao da se taj novi svijet najednom pokvario i rastepao. Činilo joj se nevjerojatno, da je ona bijesna neman, što ju je čula, kako urla noću, bilo čovječanstvo, što ga je ona priznavala svojim Bogom. Ona je uvijek mislila, da je osveta, okrutnost i ubijstvo plod kršćanskoga praznovjerja, koga je nestalo, otkad je došao anđeo svjetla, a ovdje mora gledati, kako ta neman još uvijek živi.

Cijelu je večer sve do muževa dolaska sumnjala, opirala se sumnjama, nastojala da opet probudi pouzdanje, što ga je dobila za vrijeme razmišljanja u crkvi. Govorila je sama sebi, da tradicija tek lagano izumire, sjetila se, kako joj Oliver često ponavljao rezultate, što ih je već do sada civilizacija polučila kao i one, što ih tek ima da polući. No ništa je nije moglo da zaštiti od straha i gađenja, što ju je podilazilo. Već je pače mislila i na smrt, kao što je to rekla i mužu; došla joj je misao, da oduzme sebi život u svom očaju zbog svijeta. Mislila je o tom vrlo ozbiljno — ta bila je to odluka, koja je bila sasvim u skladu s njezinom moralnom doktrinom. Općim su sporazumom bila beskorisna bića i umirući oslobađani života i kuće određene za *Euthanaziju* najbolje su dokazivale, kako je taj način bio legalan. Kad se dakle drugi utječu tamo, zašto ne bi ona?... Jer ona nije više mogla podnositi!... No onda je došao Oliver i ona se opet dokopala zdravlja i pouzdanja, pa je Fantoma opet nestalo. Napokon ju je Felsenburghovo ime sasvim umirilo. — Samo da dođe! uzdahne. — Samo da me nada ne prevari!

Malo po malo razabra i ona da povici, što se čuju izvana, aklamiraju također Felsenburgha i ta ju pomisao još više okrijepi. Ti dakle divlji tigri znaju, gdje im je tražiti spas; oni razumiju, što je njihov ideal premda su još toliko daleko od njega. Ah, kad bi samo On došao — sva bi pitanja bila riješena: mrki bi se val razbio o njegov poziv mira, mračni bi se oblaci udaljili, vika bi se promijenila u tišinu. No on će sigurno i doći. On zna svoje djelo, on zna koliko ga njegova djeca trebaju.

Zvono zašuti i Mabel je mogla sasvim jasno čuti, u onoj tišini prije početka pjevanja, jednodušni glas naroda, kako kliče svome Bogu. Onda se probude silne orgulje, praćene trubljama i žestokim udaranjem bubnjeva. Srce Mabelino zakuca življe i pouzdanje, koje se počelo u njoj rađati zadrhta

i nasmiješi se u njoj, dok su silni zvuci orgulja grmjeli nad njom u svojoj triumfalnoj ljepoti. Bog je dakle ipak čovjek — bog, koji je prošle noći malo zateturao i zaboravio sama sebe na čas, no koji se opet digao ovoga jutra Nove godine raspršujući maglu, vladajući samim sobom. Svemoćan i ljubljen od svih. Bog je čovjek — a Felsenburgh je njegovo utjelovljenje! Da, ona to mora vjerovati! Ona to vjeruje!

Zatim je vidjela, kako je duga procesija zakrenula već za zastor, a svjetlo nevidljivim načinom postalo upravo prekrasno. Evo ih dakle, tih slugâ čistoga bogoslužja, ozbiljnih ljudi, koji znadu, što vjeruju, evo ih gdje stupaju dva po dva spuštajući se lagano, vođeni svečano odjevenim slugama, pojavljujući se na stubama i iščezavajući u sunčanom svjetlu u sjaju svojih zidarskih zastora, znakova i dragulja.

S licem prestrašenijim no ikada stajaše Francis, svečano odjeven, na ulazu u svetište čekajući procesiju. I već se počeo puniti prostor određen za dostojanstvenike, kad li Mabel opazi da se moralo nešta nepredvidena dogoditi.

I doista, šum je glasova u nutrinju Opatije najednom prestao, tek je načičkanim glavama vladalo uzbuđenje kao kad vjetar uzbudi i ustalasa žito. Čas je zatim bila i ona na nogama držeći se grčevito mašine. U isti čas sa šumom, koji se razlijegao poput teškoga uzdaha, digne se i sve sabrano ljudstvo na noge.

Kao da se i sva uredna procesija pobrkala. Opazila je, kako je g. Francis poletio naprijed mašući rukama na sve strane. Ljudi su se užurbali tiskajući se sa svih strana, zastori lepršali, ruke zbunjeno po zraku mahale, isprekidane se riječi križale sa svih strana. A onda kao da je kakav bog doveo mir — što bi prstom maknuo prestade nered; muzika prestade, a zamjeni je i opet teški uzdah. U bojadisanom svjetlu, što je ispunjalo brod, crkve, opazi mlada žena čovjeka, kako sasvim sâm korača.

III.

Što je Mabel vidjela, čula i osjećala od jedanaest sati pa do pola sata poslije podne onoga prvog jutra nove godine, toga se nije mogla nikada pravo sjetiti. Za to je vrijeme izgubila kontinuitet svijesti, moć razmišljanja, jer je još uvijek bila slaba

od one svoje unutrašnje borbe; u nje je nestalo one sposobnosti, koja događaje slaže, raspoređuje i označuje i ona je tek bila biće, koje opaža i razmatra stvari na istoj osnovi. Oči su joj i uši bile jedine funkcije, što su izravno općile s razigranim srcem.

Nije se više sjećala točno ni časa, kad je prepoznala Felsenburgha. Njoj se činilo kao da ga je prepoznala još prije, nego što je ušao i njezine su ga oči slijedile, kad je u nijemoj tišini ozbiljno stupio na crveni sag, gordo sâm, i prošao par puta ispred nje. Bio je u svojoj engleskoj sudačkoj odori od skrleta i crnine, no ona je to jedva opazila. Za nju je kao što i za hiljade ovih, što su napunili Opatiju, postojao samo On. Ogromni zbor, što ga je malo prije gledala, isčezao je, rasplinuo se i pretvorio u drhtavu atmosferu ljudskoga uzbuđenja. Mir i svjetlo goralu poput aureole oko njega.

Napokon stigne on na određeno mjesto i Mabel je mogla jedan čas promatrati njegov profil, čist i oštar poput oštrice noža, ispod bijele kose. On podigne lako jednu ruku, obučenu u hermelinovo krzno, dade kratki znak i deset tisuća ljudi sjede. A onda opet zavlada tišina.

On je sad stajao potpuno miran, položivši ruke zajedno na naslon i gledajući ukočeno preda se: čovjek bi rekao da on, koji je navukao na sebe tolike poglede i utišao tolike glasove, čeka, da ta pobjeda bude potpuna i da sav taj svijet bude tek jedna volja, jedna želja i sve to pod njegovom rukom. A onda započe govoriti...

* * *

Mabel je morala kasnije priznati, da joj i o tom nije ostala jasna uspomena. Falila joj je ona svijest, kojom je ona obično pratila, odobravala ili osuđivala ono, što bi čula. Najbliža slika, kojom je kasnije mogla opisati svoje uzbuđenje, bila je ta, da dok je govorio On, njoj se činilo, da to govori ona. Njezine rođene misli, njezina razna čuvstva, njezine patnje, opsjene, nove nade — sve one unutrašnje funkcije duše, što ih je i ona sama jedva poznavala, sve je to sada taj čovjek podigao, pročistio, zadovoljio i proglasio cijelome svijetu. Prvi je put u svome životu shvatila potpuno ljudsku narav — jer to je njeno vlastito srce, što je sada plovilo uzduhom na krilima toga silnoga glasa. Rima je nestalo; u Engleskoj, Njemačkoj i Italiji protekla je

ulicama krv, a sve to zato, jer je Čovjek na čas i opet pao na niveau naravi tigrove. — Da, ono što čovjek ne bi bio ni pomislio — dogodilo se, govoraše veliki glas — i čovjek će se kroz nekoliko generacija morati crveniti od stida, kad se sjeti, da je jednoga dana okrenuo leđa novome svjetlu.

U cijelom tom govoru nije bilo ništa patetično, nikakovih opisa razorenih palača, ni smrti bjegunaca ni strašnoga razaranja eksplozije. Govornik je samo htio vidjeti još strašnije prizore, što su se odigravali u srcima one svjetine i koji su čovjeka bacili u ono strašno vrijeme njegova djetinjstva, dok još nije znao, tko je i što mu je zadaća.

Za to nema kajanja, reče glas opet — ima nešta bolje, nego što je kajanje, a to je spoznaja, kakve je sve zločine kadar čovjek još uvijek počinjati i kakva je u njega volja, da tu spoznaju vrši. Rima je nestalo, a to je jedna jadna sramota; Rima je nestalo, pa koliko će ta činjenica učiniti u buduće uzduh čišćim za disanje!... I u času njegov se glas poput lijeta orlova podigne nenadano prema nebu. Izišavši iz strašnoga bezdna kamo se na čas spustio među raskidane lešine i razorene domove, on se podigao u zrak neizmjerno čist i svjetao, noseći sa sobom rosu suza i miris zemlje. Pa kao što je taj glas čas prije šibao i ponizivao golo ljudsko srce, tako sad opet nije štedio riječi da podigne to okrvavljeno i klonulo srce i da ga utješi nebeskom vizijom ljubavi...

Predsjednik se najednom obrati prema zastrtome kipu iza oltara:

— O čovječnosti, poviče ,Majko svih nas!...

I sad se za one, koji su ga slušali dogodilo najveće čudo. Jer njima se činilo, da to ne govori više čovjek, nego neko više, natprirodno biće. Zastor spadne i svih onih deset tisuća gledalaca kao da je gledalo pred sobom na oltaru Majku poput bijele zaštitnice i Dijete, strastveno utjelovljenje ljubavi, koje kao da joj sa svoje tribine dovikuje:

— Ah, majko naša! majko moja!

I onda on stade slaviti Nju, taj uzvišeni princip života, proglašujući njezinu slavu, njezinu moć, njezino neoskvrnuto materinstvo kao i sedam mačeva žalosti, što joj probadaju srce, kad gleda patnje i ludosti svoga Sina. On joj obećavaše velike stvari: hvalu njezine nebrojene djece, nježnost i odanost generacija, koje će se roditi. Nazivao ju je Vratima nebeskim, Tornjem bjelokosnim, Tješiteljicom žalosnih, Kraljicom svijeta — a sve te uznesene oči, što su u taj čas gledale kip, držahu kao da mu se ozbiljno i svečano lice Majke blago smiješi.

Sad je pošao na stepenice svetišta još uvijek raširenih ruku i sipljući mistične riječi... Eno ga pred žrtvenikom, eno ga gdje kleči bacivši se ponizno pred noge Majci.

I čas dva prije nego što je sjela, zaslijepljena od suza, mlada je žena mogla još opaziti sitnu figuru, kako kleči pred ogromnim kipom tiha i preobražena u sjajnom svjetlu, što je oblivaše. Napokon je, reče Mabel sama sebi, Majka našla svoga Sina.

No sad se više zanesenost mase nije mogla uzdržati. Pravi se ocean ruku i glava podigne u cijeloj Opatiji, uzduh se napuni zaglušnim klicanjem a stupovi i svodovi drhtahu, potreseni od pobožnoga oduševljenja. I u ovom natprirodnom svjetlu, pod udaranjem bubnjeva, u grmljavini orgulja, deset tisuća glasova proglasi Felsenburgha svojim Gospodom i Bogom.

Ocjene novih djela.

U. Talija:

Pravci u kršćanskoj apologetici. — *Sarajevo, tiskom Bosanske Pošte. 1913.*

Ovo je govor, što je č. pisac imao da drži na euharistijskom kongresu u Beču g. 1912. Dotiče se vrlo interesantna pitanja. To je pitanje: koja je metoda u kršćanskoj apologetici uspješnija, da li ona, koja govori umu, ili druga, koja govori volji — srcu. Drugim riječima: da li je uspješnija ona, koja znanstvenim putem smjera da pokaže: kršćanska religija imade za oslon istinu, za to je valja ogrliti; ili je uspješnija ona, koja govori: kršćanska religija nosi nam dobro, za to valja je ogrliti. Gosp. pisac da riješi ovo pitanje ovako postupa. 1. Religijozna je skepsa *error:* tako je shvaćaju svi apologetići. 2. Na prvom mjestu valja tražiti izvor, odakle protječe ta zabluda, ako se hoće što uspješno postići. 3. Skepsa se religijozna započinje u nekim središtima pa se odatle pretaka na druge. 4. U središtima skepsa imade za oslon uvjerenje, koje se oslanja na znanstvenomu istraživanju, kod drugih, gdje je skepsa presađena, ima za oslon tud auktoritet ili tud primjer: u kratko neki vanjski oslon, a ne samostalno istraživanje. 5. Ispitiva se, koji su uzroci zabludama u opće i navode se svi, koje filosofi nabrajaju. 6. Pisac dokazuje, da svi uzroci, koji se obično navađaju, nijesu uzrok skepsi u središtima; uzrok je zloupotreba dogmatizma. 7. Pisac pod imenom *«Dogmatizma»* razumije onoj sistem ,koji polazi sa stanovišta, da čovjek može doseći do istine, ako bude polazio sa nekih principa, koji se imadu priznati kao stalni i ujamčeni. 8. Dokazuje se, da su filosof skeptik, pozitivist i materijalist skeptik o natprirodnomu redu upali stoga u skepsu, što su zabacili dogmatizam. 9. Zloupotreba je dakle dogmatizma uzrok skepsi u središtima. 10. Mogla bi biti uzrok skepsi u središtima i pokvarenost volje, kada jedan naime hoće da nešto bude — o čemu on nije uvjeren — ipak hoće da bude tako, jer mu to nosi neku korist. 11. Ako je u središtima uzrok skepsi zloupotreba dogmatizma, tu može da bude uspješna samo apologetika, koja umu govori, ovako: ovi su principi oslonjeni na istini, oni nas k istini vode; a uspješna ne može biti metoda koja govori: ovo ti je dobro tu ti ima koristi. 12. Da bi bio u središtima uzrok skepsi pokvarenost

volje, opet i u tomu slučaju može samo pomoći metoda, koja govori umu. Volja je slijepa ona pita savjeta u uma, valja dakle preko uma utjecati na volju. 13. Da bi bila u središtima uzrok skepsi pokvarena volja, ne bi ništa pomogla druga metoda, to jest, koja govori: ovo ti je dobro; jer su u centrima ljudi tankoga uma, koji su dobro proračunali, je li, nije li njima bolje (materijalno) da budu uz skepsu ili uz kršćansku religiju. 14. Mogla bi se truditi moderna apologetika, da im dokaže sve dobro, što im nosi kršćanska religija, oni bi to smješke zaslušali, pa odgovorili: to smo znali i bez vas. 15. To bi bio bankrot moderne apologetike. 16. Pisac odgovara na objekciju: ako je uzrok skepsi pokvarenost volje, ne će uspjeti ni prva metoda, to jest, koja govori umu, odgovara pisac, ako ne uspije, to ne stoji do metode, to stoji do nečega drugoga: ljekarija propisana za jednu bol, ako bude neuspješna, nije do nje, već do razpoloženja. 17. Neuspjeh prve metode može biti izniman, druge je metode redovit. 18. Primjeri navedeni za uspjeh metode, koja govori volji, ne vrijede, na pr. Chateaubriand svojim «Kršćanskim Genijem» sebi je pritegao i osokolio istomišljenike, a ne inomišljenike. 19. Pisac sada govori o skepsi prenešenoj: Tu može biti uzrok neki vanjski oson, a može biti i pokvarenost volje. 20. I u ovomu slučaju, ako bi se moglo, što postići, to se samo prvom metodom postiže, ne drugom, 21. Naglasuje pisac, da je kardinalna pogrješka, kada bi se apologet stavio na stanovište: *«kršćanska religija promiče bezuvjetno sveđ i u ovakomu slučaju materijalno dobro«*, jer ona materijalno dobro promiče samo nuzgredno, a glavno promiče dobro tamo preko granica ovoga života. 22. Kada ne bi kršćanska religija pružila moralnomu libertincu, što bi mu se prohtjelo, prama obećanjima modernoga kršćanskoga apologeta, on bi u smeće s kršćanskom religijom pa i čitavom apologetikom. 23. Da kršćanska religija glavno ne promiče i u svakom slučaju dobro, što ga mi smatramo na ovomu svijetu, vidi se odatle što *«krjeposnik na ovomu svijetu u mnogo slučajeva strada»*. 24. Ovo ne mogu poreći moderni apologeti, ali njihovo stanovište stoji u najizrazitijoj i najoštrijoj oprečnosti sa rečenicom: *«krjeposnik strada»*. 25. Apologeti, koji argumentiraju «ogrlite kršćansku religiju, tu ćete naći što želite, to jest materijalna dobra», pa na toj bazi misle učuvati kršćanstvo, slični su filosofima monistima, koji da učuvaju etiku u narodima, postupaju ovako: «živite etički», pa će vam donijeti materijalne koristi; ali kako to istina nije, ne znadu kud da pribjegnu, već možda *«virtus sibimetipsi adequatum praemium»*. 26. Inače pisac ne zabacuje posve argumentaciju: kršćanska nam religija nosi materijalna dobra. Gosp. pisac piše ovako: Ja sam u švom zaglavku kazao, da je tako zvana moderna apologetika neuspješna i nemoćna prema religijoznoj skepsi, tim nijesam kazao, da se ona ne bi mogla upotrijebiti u nekim slučajima. Ti su slučaji, kada naime krjeposniku u sukobi života, koji ga često sretaju, krvari srce, i nabori mu se jada prevlače preko čela, a on tada traži okolo sebe nešto, što bi mu donekle umanjilo gorčilo i čim ga zasladilo. Apologeta ga može umiriti nadom, da kršćanska vjera i njeno prakticiranje ne ostavlja na oseki krjeposnika u sukobima, već mu znade bar u nekim slučajima nagraditi njegovu krjepost i u ovom životu: nagrada, koja će se popuniti u drugomu životu. To dakako može biti nekom pobudom, da osvjedočeni kršćanin ustraje veselije, i jače ga ovije okolo sebe kršćanska religija, istinitost

koje njemu je inače s druge strane jasno utvrdena. U ovakovim i sličnim slučajevima može pomoći motivacija gore navedena; no izmedu ovakovih slučajeva i slučajeva religijozne skepse i moralnoga libertinstva razlika je ogromna». — 27. Na koncu pisac kaže postupak dobre i uspješne apologetike, napominjući uz to i utjecaj Božje milosti.

Učeni se pisac dotakao teška pitanja, koje muči i uznemiruje duhove; a lijepo ga je riješio. Ništa nije ustvrdio bez čvrsta dokaza; a nije s vida pustio ni poteškoća, koje je zgodno riješio. Knjižicu veleučenoga pisca svesrdno preporučujemo.

Don Fr. Bulić i Dr. Josip Bervaldi:

Kronotaksa solinskih biskupa uz dodatak Kronotaksa splietskih nadbiskupa. Preštampano iz «Bogoslovske Smotre». Zagreb, 1912.-13. Cijena 3 K.

Uza sav je mar i napor vrijednih trudbenika slabo još ispitana povijest, osobito starija, hrvatskih strana, a napose crkvena povijest. Poznati su samo ulomci. Stoga svak mora s veseljem pozdraviti svako novo djelo, koje baca tračak svjetlosti u tamu prošasti; napose ako je to djelo čovjeka umna, kritična i duboka. A takav je don Frano Bulić, kojemu je od neko doba dr Bervaldi desna ruka. Zna se, koliko je don Frano zadužio hrvatski narod svojim pčelinjim marom, čitajuć iz mrtvog kamenja veličinu prošlosti. Ovo mu djelo nadmašuje mnoga priješnja. Piscima je bila znana potreba, da se kritički ustanovi red solinskih biskupa, koji je dosele bio nestalan. U ovom su djelu svestrano pretresli neposredna i posredna vrela i po mogućnosti označili dobu pojedinim biskupima, a u dodatku splitskim nadbiskupima. U njihovu pisanju vidiš prave oštroumne učenjake. Ruše, istina, mnoge ostatke predaje, ali ih ruše znanstvenim oružjem. Dižu novu zgradu, nu opet je podupiru znanstveno. Osobito je zanimljivo raspredanje, o biskupima Primu, Dujmu i Venanciju. Dašto, naći će se opet ljudi nezadovoljnih s hipotezom Bulić-Bervaldijevom. Nu neka je obore čvršćim razlozima.

Ovo je djelo svakako jedno od najznamenitijih djela, što u posljednje vrijeme u Hrvatskoj ugledaše svijetlo. Njime je upravice osvijetljena povijest spljetske nadbiskupije i solinske biskupije, a neupravice i stara povijest hrvatska. Zato je ovo djelo vrijedno svake preporuke.

František Snopek:

Apoštolové slovanšti Konstantin-Cyrill a Methodej. Praha. 1913. (Vzdelávaci knihovna katolická sv. 57. V. Kotrba). C. 1 K 70 h.

Znano je, kako je neke godine berlinski profesor dr. Aleksander Brückner u raznim njemačkim i poljskim listovima iznio posve čudnovate hipoteze o sv. braći slov. apoštolima, koje je nastojao prikazati pukim fotijevcima i pionirima istočnog raskola. Protiv takova postupka ustadoše razni učenjaci, a medu njima kromeriški arhivar Msgr. Fr. Snopek. On u njemačkom i u češkom jeziku uzeo braniti čast sv. braće. Ali ni dr. Brückner ne umuče već ostade pri svojoj, zabraždujuć i dalje. Dašto, ni Msgr. Snopek ne mogaše mirovati. I tako eto nastade ovo djelce, kojim marni pisac dopunjuje prijes̆nje spise.

U I. se poglavlju bavi pisac pravovjernošću sv. Metodija, o kojoj je već raspredao u djelu, što ga je izdao 1908. u Olomucu. S velikom naučnom spremom dokazuje Snopek, da sv. Metod nije bio fotijevac već pravovjernik. U II. poglavlju radi o autoru panonskih legenada i utvrđuje svoje prijeśnje mnijenje, da je autor Klimenat, biskup velički, koji je istovjetan sa črnoriscem Hrabrom. U III. poglavlju raspreda o listu Adrijana II. Pobija ne samo Brücknera već i neke nazore dra Ritiga. U IV. se poglavlju bavi pavlićanima, koji su bili u IX. i X. vijeku rašireni po Bugarskoj. U V. poglavlju obara tvrdnju Brücknerovu, da je sv. Metodij u ženidbenim pitanjima bio rigoristom, dok je Rim osobito kod neofita zatvarao oba oka. Pisac dokazuje, da se papa nije obzirao ni na okrunjene glave, kad je trebalo braniti svetost ženidbe. U VI. pogl. dokazuje pisac, da je Nijemac Viching krivotvorio papinske listove. U doslovu se (VII. pogl.) obzire učeni pisac na neke prigovore i tvrdnje dra. Brücknera i Pastruka.

Msgr. Snopek nije u ovoj knjizi sustavno pozitivno obradio život i rad sv. braće, kako bi se činilo na prvi mah po naslovu, već je samo pobijao krive nazore o našim apoštolima. A ipak je zgrnuo na malom opsegu svu silu dragocjena gradiva. A riješio je k tome najglavnija pitanja. Stoga ovo djelce od srca preporučujemo.

Dr. Nikolaus Sebastiani:

Summarium Theologiae Moralis. Augustae Taurinorum (Torino). 1913. Cav. Pietro Marietti. Fr. 4.

Moralka je potrebna, neminovno potrebna svećeniku za duhovnu pastvu, a svakome za ravnalo u sukromnom i javnom životu. Stoga bogoslovi moraju duboko i jezgrovito proučavati moralna načela, a svećenici ih u pastvi moraju ponavljati. Dosele ima na latinskom jeziku lijepih opširnih moralki. Nego koliko su god ta djela dobra za proučavanje, toliko su nepraktična za ponavljanje, jer su preopsežna. Zato je vrlo dobro uradio učeni doktor bogoslovlja i obaju prava, što je sva moralna načela zbio u 386 str. Čitavo je djelo razdijelio na tri knjige: 1. De prolegomenis seu de principiis fundamentalibus, 2. De officiis, 3. De mediis seu subsidiis.

Pisac je izradio svoje djelo po najboljim auktorima, zbio je u nj ukratko sve, što je znamenito i što je potrebno znati, a obazro se i na najnovije odredbe sv. Stolice. Stoga je njegovo djelo i praktično i vrijedno. Žalimo, što nije izbrojio znamenitijih moralnih djela ni dodao stvarnog kazala abecednog. Nu i ovako se ovo praktično djelo samo preporučuje.

Dr. Anton Michelitsch:

Thomasschriften. Erstes Band: Bibliographisches. Graz und Wien 1913. Verlagsbuchhandlung »Styria« K 6.

Neumorni se profesor Michelitsch, koji je dosele već napisao lijep niz djela, dao na težak posao, da objelodani prevode djela sv. Tome i njegovih najznamenitijih učenika. Nu prije svega je držao nužnim, da prouči i prikaže bibliografski materijal, eda na osnovu njegovu poslije dokaže, koja su prava djela Tomina, a koja mu se samo podmeću.

Zamjernom je marljivošću iscrpao učenjak sve, do česa je mogao doprijeti, pa nam u I. svesku najprije pokazuje spise, koji rade o životu sv. Tome. (kap. 1.) Neki su od tih spisa vatikanski rukopisi, druge su napisali s veće strane dominikanci kao Ptolomej lučki, Vilim de Thocco, Petar Calo i dr. Na osnovu tih spisa crta učenjak ukratko život sv. Tome, a na posebnoj tablici prikazuje hronologiju svečeva života.

Iza toga navađa pisac biblioteke, u kojima su pravi ili podmetnuti spisi Tomini. Najviše je spisa u Vatikanskoj biblioteci, oko 400. (Kap. 2). U narednom poglavlju istražuje kataloge Tominih djela, da spozna, koja je djela zbilja napisao sv. Toma. Da bude rezultat istraživanja pregledniji, dodao je posebni pregled kataloga s primjedbama. U 4 je poglavlju učenjak nanizao sva izdanja djela sv. Tome.

Ogroman je i težak posao, koga se latio dr. M., nu on ga je sretno započeo, a nadamo se, da će sretno i završiti. Već je I. sveskom dokazao, da je baš on ko stvoren za taj veliki pothvat. Želimo, da trudu odgovori i uspjeh i odziv sa strane svih onih, koji hoće da se upoznadu sa životom i s djelima velikog crkvenog naučitelja.

„Monistische und christliche Weltauschauung“:

Religiös-wissenschaftliche Vorträge von P. *Heribert Holzapfel*, Dr. theol., u. P. *Dr. phil. Otto Keicher*, O. F. M., München, J. J. Leutnersche Buchhandlung (E. Stahl). 1912. Broširano 1 M., str. 104. 8.o).

Prijestolni je grad Bavarije Monakov sjedište monističkog tabora. Tu je i izvor ponajglavnije monističke literature. No i katolički njemački učenjaci uzvraćaju milo za drago. Spomenut mi je samo ono epohalno u tri omašna sveska Esser-Mausbachovo apologetičko djelo (*Religion, Christentum u .Kirche*, Kempten. 1912), gdje je monizam proniknut i u najtanje faze svog žića. Gore pomenuto djelce više je praktične naravi. Predavanja su to, držana u crkvi sv. Ane u Monakovu, (Franjevačka župa), dakako upravljena višoj inteligenciji. — U osam, lijepo retoričkom vještinom izrađenih predavanja raščlanjene su dogme monističkog nazora o svijetu. — P. je Oto više obradio filosofsku stranu monizma, pa ga uporedio sa kršćanskom pozitivnom filosofijom. Poznati pak teolog i historičar osvrnuo se više na teološku stranu monizma, pa mu usuprot stavio katolički pogled na svijet. Osobito je ovaj potonji lijepo izradio posljednje svoje predavanje o odnošaju Boga, i to o odnošaju personalnog Boga prema čovjeku. Tu govornik apelira na sve pozitivne i vjerske osvjedočene mislioce, bili sad oni protestanti, židovi il katolici; neka se usprotive sve više raširenoj bujici monizma, jer se u njem čovjeku otvara put u najgroznije teoretičke a potom praktične zablude. Predavanja poljepšava jedna misao, a ta je da su predavači upravo privlačivom logikom prikazali istinu, koja mora ozbiljna mislioca da osvjedoči. Tim je djelu svrha zajamčena. Napomenut ću pri svrsi ono na što naiđoh u Magazin für volksthümliche Apologetik (Heft 11. 1912. str. 410). «Takva su djela očevidan dokaz, što mogu da urade redovnici za Crkvu i religiju svojim predavanjima u teškoj pastoraciji velikih gradova, osobito kod inteligencije od vjere udaljene». *S. B. M.*

P. Januarius Grewe, O. F. M., Die Zierde der Jugend:

Naklada: Hausen & Co. m. b. H., Saarlouis. 1913. (Str. 2,0. mali 8.o Cijena uvez. 2 M.)

Pisac je glasovitog «Emila» — Rousseau — napisao jednoč prelijepe riječi: «Mladić je, što posjeduje čisto srce, najljubežljiviji čovjek ovoga svijeta». Još je ljepše uzveličao čistog mladića Mudrac Starog Zavjeta, kad kličuć veli: »O kako je lijep čist naraštaj u sjaju svoje kreposti« (Sap. 4, 1.). I doista je čista mladenačka duša, poletna, idealna, a i požrtvovna je. Ovaj polet, ovaj ideal, ovu požrtvovnost riše nam ova knjižica. Autor je u prvom djelu ocrtao čistoću i njezine posljedice; u drugom, nečistoću i njezinu groznu pustoš, gdje hara; a u trećem se djelu pružaju mladiću sredstva, da uščuva ovu alem-krepost svoga srca. Pisac je i sam već dugo godina odgojitelj i učitelj mladeži, one mladeži, koja se pripravlja za najveću žrtvu jednog mladenačkog srca — za redovnički stalež. Svakako je duboko proniknuo živo srce mladeži, pa je onda mogao upravo i od srca — kakono se veli — pisati. Možda bi se dalo što prigovoriti previše nacijonalnom karakteru djelca, jer je pisano za njemačku mladež, pa je pisac imao na oku svoje domovinske prilike. No i to se gubi već u samom predmetu, o kojem se raspravlja. Reći mi je jošte i to, da je ovaj škakljivi živac baš majstorski obrađen, jer se nije a ma nigdje povrijedila ona sveta pristojnost. — Djelce preporučujemo našim mladenačkim srcima. I tu će se naći po koje zrnce utjehe. «Bijte boj!... jer i slabiji kaže: Ja sam junak!» (Joel 3, 19.)

S. B. M.

Prof. Felix M. Cappello:

Institutiones Iuris publici Ecclesiastici — in compendium redactae. Taurini, 1913. Cav. Pietro Marietti. Fr. 3.40.

Nedvoumno je dandanas ne samo u velike korisno več baš prijeko potrebno proučavati crkveno pravo. «Prijatelji» Crkve katoličke zadiru sve dalje, obarajuć polako zgradu crkvenih prava. Neki se drznuše već potkopati i samu osnovku, osporavajuć Crkvi svako pravo. Stoga sinovi Crkve moraju biti spremni, da odbiju drske navale, da izbiju klin klinom. Napose moraju biti spremni svećenici. Zato već klerici moraju dobro upoznati ustroj Crkve i sva njezina prava, što ih uživa u društvu, a što joj ih ne smije niko osporavati.

Profesor je Cappello htio kleru jezgrovito prikazati ta prava; htio je dati priručnik, kojim se lako svak može poslužiti. Ne raspreda on opširno svega onoga, što raspredaju drugi pisci sličnih priručnika. Dapače se nekih stvari dotiče više nuzgredice i površice. Dublje i opširnije obrađuje samo najglavnija pitanja. Citavo je djelo razdijeljeno na prolegomena i tri knjige. U prolegomenima raspravlja o općenim pojmovima: o pravu, o društvu, o raznim vlastima savršenog društva, o napremici društava.

U I. knjizi raspreda o vlasti crkvenoj, posmatranoj u sebi: o pojmu Crkve, o razlici Crkve i države, o pravnoj savršenosti Crkve, o napremici države s pojedincima, s porodicom, sa vjerom i s Crkvom, o rastavi Crkve i države i t. d.

U II. knjizi radi o subjektu crkvene vlasti: o papi, o biskupima i o njihovu izboru, o kraljevskom patronatu, o papinskoj državi.

U III. knjizi raspravlja posebice o vlasti crkvenoj u stvarima vjerskim i moralnim, ter ob organskoj vlasti Crkve.

Ne bi škodilo, da je vrijedni pisac neka pitanja obradio još bolje. Nu i tako je ovo djelo vrlo zgodno ne samo za kler već i za svjetovnjake. Kako se u njem pretresaju pitanja, koja su na redu i u Hrvatskoj, preporučujemo ga osobito mladim članovima hrvatskoga katoličkog nar. saveza.

Jahrbuch der Naturwissenschaften:

(1912.-1913.) — Dr. Joseph Plassmann. Verlag von Herder zu Freiburg in Brisgau. Cijena uvez. 9 K. — Primismo 28. godište djela, o kojem se kritike najljepše izjavljuju. Među stručnjacima dobro poznati izdavač držao se i ovom godištu vjerno cilja, što ga ima «Jahrbuch der Naturwissenschaften», te time pružio i stručnjacima i laicima pogled u najmanje rezultate na polju prirodnih znanosti.

J. d. N. donaša što kraćim, što oduljim i jezgrovitim člancima ne samo rezultate čiste znanosti nego i praktičnu uporabu tih rezultata. Vrlo je važno i vrijednost djelu znatno povećava to, što navađa i literaturu onomu, koji se želi s kojom stvari potanje upoznati.

Da pokažemo zanimljivost djela, o kojem govorimo, navest ćemo nekoliko članaka: Mechanisches Modell eines Elektrons; Schallwellen durch elektrische Funkten; Elektrizitätserregung bei der Verbrennung; Die Molekularluftpumpe; Lichtäter und Relativitätsprincip; Die Temperaturverhältnisse in der freien Atmosphäre; Wetterlage und Wind in höheren Schichten; Zur Psychologie der vorgenschichtlichen Menschen; Einflus der X-Strahlen auf die Heimung; Einfluss der Radiumemanation auf höhere Pflanzen; Neue Futtermittel und deren Wert für die Landwirtschaft; der Südpol.

Još je u mnogim praktičnim člancima zastupana higijena, praktična mehanika, industrija, industrijalna tehnika, elektrotehnika i t. d.

O. B.

P. H. Bihlmeyer, O. S. B:

Wahre Gottsucher. Freiburg i B. Herder. Geb. M. 1.30 (Wien, I. Wollzeile, 33 K 1.56).

Svijet traži Boga, traži ga od pametara. Traži ga i moderni svijet. Ali moderni svijet zatvara oba oka, pa basa po tami i sam sebi stvara bogove. Nisu tako radili stari plemeniti ljudi, velike duše, koje su Boga tražile i našle. Pisac navodi 46 takovih velikih duša i prikazuje, kako su tražile Boga činom i riječju. Knjižicu je duhoviti pisac napisao u obliku eseja, jezgrovitim slogom, a tako zanimljivo, da je moraš pročitati na dušak. I vanjski jenkras knjige vrlo zgodan i lijep. Toplo je preporučujemo.

Can. Vladimiro Bakotić:

Eucarestia. Poesie di Mons. Dr. Giovanni Ev. Šarić. Fiume, 1913. «Miriam».

Poznato je našim štiocima, da je kanonik Bakotić prikazao i preveo neke pjesme presv. biskupa Šarića iz prve zbirke.

Izdao je to u Milanu pod naslovom: «Un poeta mitrato della Bosnia». Sad nas je obdario malom ali ukusnom knjižicom, u kojoj je preveo pjesme, što ih je naš pjesnik mitronosac objelodanio lani u «Vrhbosni» prigodom euharistijskog sastanka bečkog. A dodao je i pet pjesama pod naslovom «Cristo». Bakotić je vrlo vješt prevađač. Za pravo on ne prevodi već prepijeva, pa čitaš njegov prevod slatko kao i izvornik. Lijepu ovu zbirčicu preporučujemo, a prevađaču želimo, kad već ne pjeva hrvatski, da talijanski svijet upozna i s drugim hrvatskim pjesnicima.

Jan Wowes:

Motetta de ss. Eucharistia. Praha, V. Kotrba. Partitura 2 K, glasovi po 20 h.

Lijepo opremljeni sveščić sadržava 9 pjesama: 1. Pange lingua za muški zbor bez pratnje. 2. O salutaris hostia s pratnjom. 3. Ave verum za muški zbor. 4. O vos omnes. 5. Bone pastor. 6. Caro mea. 7. O bone Jesu! 8. Verbum supremum. 9. Adoro te. Osim malih je nedostataka skladba uspjela i ugodna, pa se po sebi preporučuje.

Dr. Rikard pl. Kralik:

Tajne sv. mise. Duhovna igra po Kalderonu. Prevela i predgovorom popratila sestra Josipa Šoštarić, milosrdnica. Izdala literarna sekcija Marijine kongregacije učiteljica. Zagreb, 1913. Cijena 1 K. Dobiva se kod gjice Katice Poturice, Gjorgjićeva ul., 15. I. Ova je duhovna igra jedna od najljepših »Autos sacramentales«, što ih je napisao veliki katolički španjolski pjesnik Pedro Calderon de la Barca. Na pozornicu dolaze: Adam, Mojsije, Ivan Krstitelj, Poganstvo, Židovstvo, Krist, Sv. Pavao, Ivan Evanđelist, Zbor anđela, a Mudrost tumači Neznanju uzvišene tajne sv. mise. Kralik je u neku preveo djelo Kalderonovo, a u neku ga je preradio i priredio za njemačku pozornicu, pa se to djelo prikazuje na razne strane. Velika hvala ide č. s. Josipu, učiteljicu u samostanu milosrdnih sestara, što je s njemačkoga pretočila krasno to djelo u hrvatski jezik. Prevod je lijep i ugodan, hrvaština zvučna i jedra. Izašao je najprije u časopisu »Za vjeru i dom«. Preporučujemo ga svakome, ko je željan čiste, uzvišene poezije.

K. M. Viglietti — o. A. Braničković: Izgubljeno zvanje.

Izdao književni zbor franjevačkih bogoslova »*Duns Scot*« u Zagrebu, 1913. (8⁰. Str. 132.)

»Res contempta homo est, nisi se supra humana elevaverit«. Ova misao velikog Petrarke provijava stranice napomenute knjižice. Mladić, u svojim nježnim godinama nestašan, pod roditeljskom paskom životari još kako tako. Pa i uzdigao se, i opet pao, opet se uzdigao. Da je milost velikog Boga njim upravljala, čitaocu će biti jasno iza kakih 9, 10 stranica, ako ih pomno pročita. Borba za zvanjem, (o kojem je uostalom bio stalan, tek vanjske ga okolnosti sprečavahu) dovede ga u grozni boj života. Mladenačka ova duša nije imala dosta energije, dosta jake volje, da raskine

okove svijeta pa da čvrstom snagom uzljubi samostanske zidine. Autobiografija je ovoga mladića povijest — stalno ćemo ustvrditi — mnogih i mnogih mladića našega vremena. Zato neka naša mladina pomno sve misli prođe i razmisli. De tua re agitur! Ove ispovijesti »malog Augustina« — jer je i to bio junak izgubljenog zvanja — svima bez razlike: roditeljima, učiteljima a napose mladeži preporučujemo!

Broš. 60 fil., vez. 1 K. Narudžbe prima: *Franjevački samostan, Zagreb.*

S. B. M.

Almanak Naše Gospe Lurdske

za 1914. Rijeka. Kuća dobre štampe. Cijena 1 K 20 fil.

I opet novi almanak. Ta već je dosta i previše! Ko će sve to kupiti, ko naplatiti? — Jamačno su tako pomislili mnogi, kad su čuli, da su vrijedni naši kapucini izdali opet almanak. Ima u tim poklicima i upitima mnogo istine. Neka je bolest spopala pisce i izdavače, pa jedni pišu i pišu, sipliu ko iz rukava, a drugi odmah izdaju i sa silnom reklamom poplavljuju svijet. I teško je u toj silnoj zbrci razabrati dobre od loša. Od knjiga, što bi rekao Kranjčević, nemaš kamo da pljuneš; a opet su dobre knjige bijele vrane. Takove bijele vrane liježu iz »Kuće dobre štampe«. Takova je bijela vrana i ovaj almanak.

Trebalo je zbilja mnogo smjelosti i pouzdanja u Boga i u se, da se u ovo mutno vrijeme otpravi ovako jeftina knjiga u svijet, kojemu su svagdanji kruh funtromani, razbojnički životopisi, ter slično pikantno štivo. A trebalo je to više, jer naši oo. kapucini imaju na skladištu još mnogo almanaka za 1913. Nu srčenjaku svaka je na ruku, misle čč. oci, i pravo misle. Ne idu za dobitkom, već hoće da dadu hrvatskome narodu zdrave hrane. A takve je hrane obilje i u ovom almanaku. Ima tu sva sila lijepe zabave, ima zdrave pouke. A sve je izvezeno zlatnom žicom, katoličkim načelima. U almanaku je kalendar zapravo nešto nuzgredno. Čovjek ga nađe nekako kao običajno, kad proštije svu silu crtica i drugog gradiva. Među crticama ima i vrlo uspjelih. Ostale, ako i nisu trajne umjetničke vrijednosti, mogu u velike koristiti oplemenjujuć štioce, a to im nadoknađuje vrijednost umjetničku.

Nešto bismo preporučili izdavačima. U narednom almanaku neka malko sustavnije svrstaju sve gradivo. Može biti izmiješana zabava i pouka, ali neka bude svakako neki red. Pjesme su ove godine samo dvije. Ne škodi, ako i njih bude više. Dosjetke su ispuštene, a i njih bi ipak trebalo. Reklamni bi oglasi morali doći na konac knjige.

Oprema je almanaka vrlo lijepa i ukusna, pa može resiti svačiji sto. Neka ne bude hrvatske katoličke kuće bez ovoga almanaka!

Kalendar Srca Isusova i Marijina

za 1914. Zagreb, 1913. Naklada hrvatske misije družbe Isusove.

Kao što se u neku takme i natječu »Naša Gospa Lurdska« i »Glasnik presv. Srca Isusova«, tako se takme i onaj almanak i ovaj kalendar. Poput almanaka je i kalendar S. I. i M. pun krasnoga zdravog štiva, većinom pouke. A i zabava je sva poučna, pa i ono nekoličak pjesmica. A krasnih

slika ima i ovdje i ondje. Jedino je kalendar već sam po sebi udešen za najšire slojeve pučke, dok je almanak nekako više za srednju ruku. Nu svi mogu čitati i almanak i kalendar s velikom korišću. Nama bi bilo najdraže, da se »Glasnik« i »Naša Gospa« združe u jedan časopis, a da privinu i ostale »glasnike«. Taj bi časopis mogao lako izdavati i dva kalendara ili almanaka: jedan za najšire slojeve, drugi za naobraženu ruku. Međutim od srca preporučujemo svakome i ovaj lijepi kalendar.

Prof. K. Krile:

Otok Mljet. Topografsko folkloristične bilješke. Dubrovnik, 1913. — Cijena 20 para. Piščevom nakladom. Zaista vrlo zgodna i sretna misao: prikazati jedan dijelak velike domovine i naroda, da ga može svak upoznati. Mi Hrvati bolje poznajemo i najzabitnije seoce njemačko nego i najljepši kraj Hrvatske. Sami smo nekako nehajni, mlitavi i strašivi. A tuđincu bacamo na dušu sve zlo, koje nas bije, i srdimo se, ako primjerice ruski car ne zna, gdje je Hrvatska. Stoga smo baš zahvalni g. profesoru Krile, što nam je — pa i ukratko — prikazao otok, za koji neki dokazuju, da je na njemu boravio sv. Pavao.

Prof. Krile piše lagano, zanimljivo, pa čovjek u slast čita njegovo prikazivanje. Šteta, što se nije dotakao i povijesti. Poželjno bi bilo svakako, da to učini u II. knjižici, u kojoj bi mogao istaći i narodne predaje i štogod narodnog blaga, eda spoznamo Mljet i Mlječane sa svih strana. A ne bi škodilo dodati i koju sliku. Knjižicu g. prof. Krile preporučujemo.

Prof. je Krile pokazao put, kojim treba uperiti. Množite se nasljednici, koji će nam pokazati sve krasote lijepe Hrvatske!

Abditus: *Socijalni eseji.*

U novije vrijeme vidimo kod Slovenaca više publikacija političkog značaja. Te publikacije su posljedica kulturnog nivoa slov. naroda. Njihov puk se nalazi već na drugoj stepenici svoga razvoja. Ove publikacije raspravljaju temeljito o narodnom stanju. Takova jedna jesu *Abditovi socialni eseji.* Knjiga je interesantna sa više gledišta. Prvo glede stanovišta, kojega zauzima Abditus (Dr. T.) s obzirom na principijalna pitanja socializma, drugo glede taktike, koju upotrebljava pisac, treće glede njegova suda kao *socijaliste* o slovenskim prilikama. Abditus, poznati socialni publicista, je pristaša revizionističnoga socijalizma, protivi se mnogom socialističnom stanovištu, tako n. pr. rastavi crkve od države, koji zahtjev smatra kao zahtjev kapitalistične buržoazije, pobija *slobodnu misao* kao kapitalističnu, zahtjeva konsekventno provađanje principa: vjera je privatna stvar t. j., da se ustavi sav progon proti vjeri i svećenstvu kao takovu. Tako kaže doslovno: »Naravnost greh pa se mi zdi — to povem, četudi riskiram, da se me proglasi za nazadnjaka — dokazovati slovenskemu delavskemu ljudstvu, da je edino njegova iskrena vera v Boga, da je njegova molitev kriva njegove današnje družabne onemoglosti in gmotne revščine. Taka propaganda se mi zdi že samaobsebi *protisocialna, neiskrena in demagoška«.* Str. 157.

Pisac se kao odmiče od *dogmatskog* filozofskog temelja socializma, povjesnog materializma, jer kaže: Neporečno je, da nam ostane slutnja če je za temi lepo zaokroženimi mejami filozofičnega materijalizma še kaj druzega. Morda je tam zunaj Bog, više bitje, vladajoče nad človekom. Ta slutnja ostane večna, zahteva od človeka več duševnega napora in misli, kakor mu more dati materialističko verstvo«. Proglasuje pače materijalizam kao filozofski temelj socializma kao *nesocialan*, jer je nužna posljedica toga načela *egoizam*. — Lijepa je pregledna statistika socijalističkog stvaranja tako: zadruga, broja članova tih zadruga, potrošaka i dohodaka tih organizacija. Tako su n. pr. god. *1904. izdale* strukovne organizacije svotu od okruglo *31 milijun maraka* u različne svrhe. — Abditus lijepo raspravlja o slovenskim prilikama te lojalno priznava, da se je S. Ljudska Stranka načinila velezaslužnom za slovenski puk, kad ga je otela kapitalističnom liberalizmu, koji je cvao kao po svuda tako i u Sloveniji. Samo je tvrdo stala zgrada malogradanske »kulture«, koja je poznavala narod, a ne puka. *Narodnost* joj je bila reklamom za izrabljivanje *puka*. Ni narodne veselice, ni narodni programi nijesu podigli naroda, jer nisu to mogli, nego socijalni radnici. Abditus misli, da sadanja vladajuća socialna stranka stvara teren za socijalizam.

Kako se vidi imade dr. T. (Abdit) umjerenu socialnu etiku, a vruć je zagovornik rada, dosta nacijonalan, što je uzrok, da ga slijedi priličan broj mlade slovenske generacije. Ovo posljednje je valjda jedna od glavnih želja, koja mu je s obzirom na karakter slov. inteligencije, donekle diktirala umjerenost.

Od problema, koje pisac rješava, najnezgodnije je ocrtan problem »Magdalene« (prostitute), a za nj ne navodi nikakove literature nego infamnog Machara.

Esej *o politici* je porazan za stari gnjili liberalizam kao i za »mladi« narodni, jer liberalci poznaju samo programe, za koje se niko ne brine nego par ljudi zbog športa, te nekoliko, kojima je program pitanje vlastite eksistencije. Narodnost nije maglen ideal, narodnost je mnogo više — ona je život naroda. *Petar Popović.*

Časopisi.

Serafinski Perivoj

ne dobivamo još od ožujka.

Voditelj v bogoslovnih vedah:

L. 16. zv. 3. Maribor, 1913. Izdaju profesori kn. šk. bogosl. učilišta. Ureduje dr. Fr. Ks. Lukman.

Dr. Jos. Szebernič: Zmaga krščanstva. — Lukman: Nauk grških apologetov II. stoletja o Jezusu kot zveličarju. — Rožman: Dogmatična in moralna podlaga odloka o starosti prvoobrajencev z dne 8. avgusta 1910. — Kavčič: Simbolika v novem zakonu. — Iz duhovnoga pastirstva. — Cerkveni pregled. — Slovstvo. — Raznoterosti. — V. izlazi četiri puta, a stoji 5 K.

Vrhbosna:

katoličkoj prosvjeti. G. 27. br. 12.—19. Sarajevo 1913. Izdaje Kaptol Vrhbosanski. Ureduje dr. A. Buljan.

Dr. F. B.: »Moćan neprijatelj knjizi«. — Dr. Drag. Kniewald: Subjektivnost u religijoznoj umjetnosti. — M. Manjarić: Naši »Salezijevci« i »Jeronimovci«. — I. P. Bock: Olakšica pastoracije bolesnika. — A. Benković: Johannes Jörgensen. — A. B.: Kat. crkva u dosadanjoj Evropskoj Turskoj. — A. B.: Grčka crkva u turskom carstvu. — A. Mesner: Sitne uspomene iz Njemačke. — M. Smolka: Velhradski jubilej. — Iv. Ev. Šarić: Pjesme. — C. Gruber: Liturgija sv. mise kompendij crkvene povijesti. — O. M. Talija: Religijozna skepsa i kršćanska apologetika. — Dr. A. Buljan: Slovensko-hrvatski katol. kongres u Ljubljani. — Dr. Jos. Marušić: Spaljivanje mrtvaca. — Dr. Fr. Ks. Novak: Radost. — Fra Ign. Radić: Apostolat sv. Ćirila i Metodija. — Dopisi. — Vjesnik. — Prosvjeta. — Cijena je »Vrhbosni« 10 K, za đake 5 K.

Obrozeni:

revue literární a umelecká. Ročník I. Redaktor: Vilém Bitnar. Praha 1912. (10 svezaka).

Netom što »Meditace« — ponajviše radi materijalnih neprilika — prestadoše izlaziti, započe 1912. smotra »Obrozeni«, koja nije ništa drugo nego nastavak one prve. Ali ipak se nije samo ime promijenilo. Donekle se je promijenio i značaj lista, pošto mu je djelokrug bolje omeđen i stegnut, ispustivši filozofiju i s njome spojene referate o religijoznim pitanjima. Ostala je književnost (koja je najjače zastupana) i ostale umjetnosti. I u programu se je pomaknulo za korak naprijed. Dok sam kod »Meditaci« istaknuo, da program nije dovoljno razjašnjen, ovdje je mnogo učinjeno već u prvom broju lijepom *Bitnarovom* studijom *o češkom prerafaelitizmu*. A tijekom godine su još više izražene programatične težnje na jedan drugi način, koji ovu smotru čini drugim tipom lista, na koji bih uz »Gral« htio upozoriti: To je naime traženje pobude, temelja i analogije u svim mogućim stranim književnostima. Tu je smotra »Obrozeni« obavila upravo zamjeran posao. Sa svih strana skupljeni su tu prijevodi pjesnika, da pomognu izgraditi sliku ideala katoličke češke poezije. Od Engleza prevađaju se William *Blake, Keats, Shelley i O. Wilde;* od Franceza *Baudelaire, Verlaine, Rémy de Gourmont, Malarmić;* od Danaca *Jourgensen*, od Skandinavaca Selma *Lagerlöfova*, od Talijana *Fogazzaro*, od Nijemaca *Dehmel, Rilke, Huchova, Falke, Goethe, K. F. Meyer, Novalis*, a specijalno od katolika *Eichendorff, Prosteova, M. Herbertova, Hlatky*, pa svetice: sv. *Gertruda, Hildegarda, Mehtilda* i sestra *Mehtilda Magdeburška*. Ovo obilje imena svjedoči o vanredno širokom obzoru, i karakteristični izbor pjesnika osvjetljuje težnje lista.

A tako je isto i pohvalno nastojanje lista, da u studijama i člancima iznose i što više izvještaja o stranim, osobito slavenskim književnostima. Razumije se, da je obrađivana *češka* književnost, ali pored toga i *staroislandska, slovačka, poljska*, te *hrvatska* (u mome referatu o »Našem Kolu«). »Gral« ima svoj gotov i izraden program, te za to ni ne treba toliko pobude

izvana; ipak znam pouzdano, da je i uredništvo »Grala« htjelo da iznese primjer iz svih katoličkih literatura u prijevodu; »Obrozeni« još određuje, traži izražaja svome programu i zato iznaša u tolikome obilju strane ana- logije. To bi svakako i kod nas bilo potrebito; lani smo u Luči pokušali i započeli, a u našem listu imalo bi se to još intenzivnije njegovati. Osim toga ima u smotri »Obrozeni«, kako se samo po sebi razumije, izvornik čeških pjesama i sastavaka od ponajboljih katoličkih pjesnika (Oldricha *Novaka, Leubnera* i t. d.), te filosofskih studija i referata od poznatih pi- saca *Kratohvila, Hrubona, Lankoša* i t. d. Napokon dolaze i članci i sli- karstva, glazbe i t. d. Ali u ovom godištu pretežu prijevodi iz stranih knji- ževnosti nad svim ostalim gradivom; a ta mnogostranost u pobudi i iscr- pivost u izboru preporučuje već i sama list, koji je i inače vrlo dobro uređivan.

Dr. Lj. Maraković.

La Civiltà cattolica:

Qu. 1514.—1519. Roma, 1913. Constantino Magno e la libertà cristiana. — Delitti e diritti della cronaca. — Il corpo causale, il corpo buddhico e il corpo atmico, secondo la Teosofia. — La religione nel pensiero contepo- raneo secondo E. Boutroux. — Constantino M. e la moralità cristiana. — Il Machiavelli e il machiavellismo. — Psihologia del Beduino dei tempi preislamici. — Le associazioni di fatto. Un escursione tra la flora micologica. — Tendenze antidogmatiche del pensiero moderno. — Educazione dei sensi e dei sentimenti. Bibliografia. — Cronaca conteporanea.

Der Gral:

Monatschrift für Kunstpflege im katolischen Geiste. Hrsg. v. Franz Eichert. VII. Jahrgangg. Trier und Wien, Petus Verlag.

Za vremena, kroz koje sam bio preoterećenošću zapriječen izvješćivati o Gralu, nagomilala se je sva sila gradiva, te je gotovo nemoguće upo- zoriti na sve pojedine valjane stvari, osobito kad je list ovako izvrsno uređivan, kao ovaj. Međutim, pošto se sada sve intenzivnije radi o osnutku našega literarnog lista, pruža se upravo dobra prilika, da pregledajući či- tavo godište, ogledamo općenito ustrojstvo lista. O samoj literarnoj pro- dukciji, koja svakako zaprema prvo mjesto, ne može se opširnije govoriti, jer bi se moralo o svakom pojedinom pjesniku bar nešto kazati. Već od prije je poznato, da su suradnici Grala ponajbolji njemački katolički pjesnici; i ove godine preteže lirika, ali ima dosta i epike u stihovima, što osobito karakteriše katoličku literarnu struju; nasuprot je dramatike ovaj put manje nego prije, ali i tu su iznesene zanimljive pučke božićne igre. Roman i novela, većinom od ženskih — što je i opet karakteristično — također su dobro zastupani (ističu se *Federer* i M. *Herbertova).* Ali ni Gral ne odgo- vara onome kod nas gotovo općenitome, a po mome mnijenju krivome mišljenju, da je u literarnom listu glavno pozitivna produkcija. Ona jest glavno po važnosti, ali ne po opsegu: djela neka izlaze što je više moguće posebno, a list neka donosi samo oglede pojedinih pjesnika; dok je nje- gova glavna zadaća, da prikuplja pjesnike i da vodi stvar što obilnijim i temeljitijim kritičkim dijelom. Taj je u dva smjera: prikazivati svoje

Nije dakle vrhovno sudište kakva despotska ustanova niti smije raditi apsolutistički. Time bi se ogriješilo o svoju svrhu i prekoračilo granice, pa mu se očevidno ne bi ni trebalo ni smjelo pokoriti već tražiti lijeka zakoni- tim putem.

Neki se boje sudišta, jer su tu s veće strane mladi ljudi. Nu u jednu se; starost ne broji godinama, a u drugu ima među mladima i starijih. «Ali je tu biskup, uz kojega moraju pristati svi drugi». Ne uz biskupa, već uz razloge. U svakom pravednom društvu odlučuje razložna većina — maior et sanior pars. Kad bi koji član, pa bio i biskup, tražio silom, da se prihvati njegovo nedokazano mnijenje, ostali članovi odbora ne samo da ne bi morali već ne bi ni smjeli uz to mnijenje pristati. Sv. se Pavao usprotivio i poglavici apo- štolskome sv. Petru.

Očevidno je suvišna i nerazložna svaka bojazan, pa se naš novi odbor može samo srdačno pozdraviti. Njegova je dužnost, da zacijeli i stare rane. Stoga odbor ima pravo tražiti, da se povrati dobar glas članovima i listo- vima, kojima ga je ko oduzeo, ako već nije sve uređeno i zaboravljeno. A i članovi se i listovi imaju pokoriti sudu odborovu; ne budu li zadovoljni s presudom, čekati, dok ne rekne svoju zadnja instancija, sv. Stolica.

Neka nas niko ne razumije krivo! Načelno razložismo, ne šibajuć ni na koga posebice, već na sve, jer je bilo griješića i grijeha svuda. S protivni- cima ćemo računati svaki po svoju, ali među se moramo odsele biti jedno- dušni. A zato se ima u prvom redu starati naš odbor.

Izjava.

Koliko nas veseli, da je «Kolo hrv. književnika» u malo vremena, što postoji, izazvalo množinu članaka u katoličkom i liberalnom novinstvu, to- liko nam je nemilo, da se i u samom katoličkom taboru sumnjiče naše naj- bolje namjere. Pošljednji brojevi «Hrvatske Straže» i «Vrhbosne» prevr- šiše svojim napadajima svaku mjeru, pak zaradi dobre stvari i svoje osobne časti jednom za svagda izjavljujemo:

1. Da je naš program širiti kršćansku prosvjetu u hrv. narodu stojeći na dogmatskim i etičkim zasadama sv. katoličke vjere.

2. Sa mladom katoličkom književnom generacijom želimo biti u naj- boljem odnosu, te smo ih sve listom pozvali u svoje «Kolo», a jednoga pače od njih izabrali za odgovornoga urednika budućega našega lista.

3. Sadanji odbor »Kola« nema ništa protiv toga, da ga zamijene spo- sobniji i bolji književnici, koji će biti voljni u borbi za svetu hrvatsku i ka- toličku stvar žeti umjesto priznanja nepravedne napadaje.

4. Svoje nepatvoreno i iskreno kršćansko i katoličko uvjerenje «Kolo hrv. književnika» zasvjedočilo je odlučnim i otvorenim istupom u našoj javnosti, zasvjedočilo je svojim programom i pravilima, zasvjedočilo je i svojim listovima od 16. lipnja o. g. na hrvatski episkopat.

5. U interesu dobre stvari umoljavamo sve naše protivnike, neka pre- stanu svojim napadajima na naše «Kolo», pa neka svojim sudom pričekaju na plodove našega rada.

Nije pravedno i nije dično napadati na neku instituciju jedino stoga, jer ju ti nijesi osnovao.

U Zagrebu, 8. srpnja 1913. *Odbor «Kola hrv. književnika».*

Dodatak.

Bili bismo se podrobnije osvrnuli na ovu izjavu prije ljubljanskog sastanka. Za danas nam je dosta, da suzbijemo žalac, koji se skriva u zadnjoj izreci. »Hrvatska Straža« je vazda veselo pozdravljala svaku dobru ustanovu, pa došla otkud mu drago. Kad bi i sam paklenjak mogao što dobro ustanoviti, mi bismo mu odobrili i pohvalili. Od nas je daleko poslovični hrvatski jal. Ko lista naša stara godišta, uvjerit će se; a isto tako i onaj, ko pozna urednika. Hrv. je «Straža» bila ustala protiv «Kola», jer joj ni program ni odbor nisu jamčili, e će »Hrv. Kolo« biti zbilja katoličko. Stoga uvrstismo i onaj člančić Bogdana Babića, koji je uzvitlao silnu prašinu. Na ljubljanskom sastanku pretresosmo i pitanje o «Kolu». Dobismo čvrsto jamstvo, e će «Kolo» zbilja biti katoličko, i naši se starješine uhvatiše u «Kolo». Do naših je ljudi, da i stalni odbor i sav rad «Kola» bude stajao na čvrstoj katoličkoj podlozi. Ali treba da i katolički pisci zasuču rukave. I »Prosvjeta« je nekad bila prešla u ruke katoličke, ali nije bilo katoličkih suradnika. Zato sad na posao!

Katolički sastanak o „Leonovu društvu.

Na ljubljanskom se sastanku preporučilo Hrvatima katolicima: I. Neka u svim hrvatskim pokrajinama osnuju podružnice «Leonova društva», da se udari temelj sustavnom radu. — II. Neka živo porade o osnutku zaklade za mlade pisce, da im se uzmogne davati primjerena nagrada. (Dosele se odazvao prvi i jedini *prof. Ivan Valjato* sa svotom od 100 K. Plemenitome darovniku od srca hvala!) III. Neka na sve strane sakupljaju predbrojnike, pretplatu i darove za hrvatsku katoličku enciklopediju. — IV. Neka porade o tome, da se što prije stope hrvatsko «L. d.» i slov. «L. d.» u jedno društvo. — V. Neka se u Zagrebu osnuje bogoslovski odsjek «L. d», a «Bogoslovska Smotra» neka mu bude glasilom.

Ravnateljstvo «L. d.» želi, da ove rezolucije ne ostanu na papiru.

Molba na kat. stampu. Pijevo društvo

za promicanje katoličke štampe među Hrvatima moli sva uredništva i uprave svih katoličkih časopisa i novina, da bi mu besplatno šiljala po jedan primjerak svakoga broja svoga lista, da ono uzmogne na vrijeme imati sve potrebne informacije o katoličkoj štampi.

Podjedno «Pijevo društvo» moli sva uredništva i uprave katoličkih listova, da bi mu po mogućnosti besplatno priposlala i prošle ovogodišnje brojeve cijenjenih svojih listova.

Neka se sve dobrostivo šalje na adresu: *Tajništvo «Pijeva društva» u Zagrebu, Kurelčeva ulica br. 3. II. kat.*

Iz Pijevog Društva.

Središnji odbor «Pijeva društva» obdržavao je dne 12. rujna t. g. pod predsjedanjem svog I. podpredsjednika preč. o. Ljudevita Dostala D. I. svoju redovitu odborsku sjednicu, kojom je prigodom saslušao s odobravanjem izvještaj tajnički i blagajnički o društvenom djelovanju od prošle sjednice. Iza rješenja nekih važnih molbi odredilo se, da će se ovogodišnja glavna skupština, koja se zbog bolesti, a zatim i smrti, neprežaljenog prvog društvenog predsjednika Mije Tkalčića nije mogla do sada držati, obdržavat dne 9.. studenoga o. god. — Pošto su još pretresena važna pitanja o društvenom napretku, osobito provedbi onih zaključaka ovogodišnjeg hrvatsko-slovenskog katoličkog sastanka u Ljubljani, koji se tiču katoličke štampe, a kojih je ostvarenje povjereno »Pijevu društvu, zaključeno je izdati početkom nove godine umjesto dosadašnjeg «Izvještaja Pijeva društva» Knjigu Dobre Štampe za godinu 1913., koja bi sadržavala sav rad na tom polju u ovoj godini.

Pijevo Drustvo.

Bez sumnje je svima nama dobro poznato to društvo, kojemu je svrha *promicati katoličku štampu među Hrvatima.* Na nj smo katkada i pomišljali. No da li smo za nj radili i žrtvovali? Na to bez sumnje svi odgovaramo: Ne. Kod toga se iole osjetljivijemu nadaje neko neugodno čuvstvo, grižnja savjesti, dok onaj, koji mari malo ili ništa za katolički naš hrvatski pokret, prelazi mirno preko toga.

Rekoh «gotovo svi», jer su mi predobro poznate prilike i radnici za *Pijevo društvo.* Štogod se dosad za to društvo uradilo, uradiše svega skupa tek par — *iz svih hrvatskih zemalja* — požrtvovnih ljudi. Pisahu oni naokolo bezbroj listova, ne bi li još koga zagrijali za tu veliku ideju, ali se u većini slučajeva naišli na nerazumijevanje, a u dosta slučajeva na tričave, pravog katolika Hrvata nedostojne i naivne prigovore ili lijenost dotičnika ili tjesnogrudnost njegova za katoličku stvar. Tek u novije vrijeme ima više odziva za «Pijevo društvo».

A koji od nas ne pridaje veliku važnost štampi? Ima li možda koji, da štampu ne smatra velikom silom, koja svijetom pokreće, a koju silu ljudi uspješno upotrebljavaju u sukobu ideja? — Mislim, da važnost štampe ne može pravo shvatiti jedino nepismen čovjek. — I dok se u moderno doba oštar boj baš u štampi bije između krsta i antikrsta, kakve bismo osjećaje imali, kad bismo mogli taj boj ravnodušno gledati, prekrštenih ruku? Najpreča je naša dužnost, da neostanemo pasivni kod toga boja, jer bismo time pomagali đavla i njegove ideje, već moramo aktivno sudjelovati potpomažući katoličku štampu, moralno i materijalno. Mi smo dužni činiti i stoga, jer to od nas traži i naše dostojanstvo, koje mora vazda ići za tim, da naši principi mišljenja i djelovanja ostanu na vrijednosti.

Naše *Pijevo društvo* ima baš tu specijalnu zadaću, da *promiče katoličku štampu među Hrvatima.* Stoji li to društvo dobro, stajat će i sveukupna naša štampa dobro, pa i cio naš katolički pokret. Stoga i jest naša najpreča dužnost, da naše «Pijevo društvo» podupremo i zborom i tvorom.

Prvo, što valja svakome nama učiniti za to društvo jest, da se u nj *začlanimo.* A je li to dosta? I prvi pogled u nutarnji život jednog društva upućuje nas da nije dosta. Mi smo svi dužni ideju toga društva popularizirati u svojoj okolini i dalje, onda sakupljati oko sebe članove za «Pijevo društvo», buditi u njih svijest za katoličku štampu, širiti naše novine i časopise i td. Sve je to dužnost nas *svakako pojedinoga.* Najveća bi sramota po našu svjesnost bila, kad bi koji od nas imao prijateljâ, s kojima bi se često sastajao, pa bi ih pustio, da i ne znaju za *Pijevo društvo.*

Pobliže upute o radu za «Pijevo društvo» i za katoličku štampu uopće daje tajništvo toga društva.

I opet: *Prva je naša dužnost, da se začlanimo u «Pijevo društvo». Učinimo to odmah! Na posao bez oklijevanja! Budimo ljudi!*

Članovi društva jesu: *zakladnici*, koji plate 1000 K najednom ili u jednoj godini u obrocima, *utemeljitelji*, koji plate 500 K jednom za uvijek, *dobrotvori* plaćaju 200 K isto tako; *promicatelji* plaćaju na godinu 10 K, *redovni* članovi 2 K godišnje, a *učesnici* 6 filira mjesečno.

Sve članarine i prinose prima i sve upute daje: *Tajništvo «Pijeva društva» u Zagrebu, Kurelčeva ulica broj 3. II. kat.*

„Naše Kolo".

Pred godinu dana izdadosmo prvi broj književnog almanaka «Naše Kolo». Nadasmo se, da će nas naša javnost poduprijeti barem na tom koraku, no dogodilo se kao obično: almanake raspačasmo većinom među đaštvo, koje ih je iz svojih siromašnih džepova i isplatilo, dok oni, koji su u prvom redu pozvani da podupiru našu knjigu, ili nijesu almanak uopće ni naručili, ili ako su ga već naručili, nijesu ga isplatili.

Stoga molimo sve one ,koji što duguju za «Naše Kolo» — a tih je vrlo velik broj — da izvole svoj dug čim prije namiriti, jer inače ne možemo izdati drugi broj. U slučaju ako nam dužnici namire dug, izaći će drugi broj «Našeg Kola» o Božiću.

Za Hrv. ak. društvo «Hrvatska» u Beču

Bolkovac, predsj. *D. Bašić*, exp.

Prijatelji čujte!

Glasoviti je francuski pjesnik Lamartine govorio o ljudima, koji hoće da sačuvaju čovječanstvo od propasti: „Oni se ogledaju neće li otkud ustati kakav mudrac, učenjak, junak, koji će svojom moću obvladati duhovima i nanovo uspostaviti red u razvraćenom svijetu. Pouzdavaju se očekujući neku moć, koja će savršeno zagospodovati svijetom, a ne vide, da je ta moć već tu i da je to — **štampa...**"

Židov je Cremieux (Kremje) dobro osjećao, da se sa štampom dolazi do novca, do ugleda i vlasti, pa je doviknuo svojima: **„Imajmo štampu i po njoj ćemo postići sve ostalo"**

Katolički se Hrvati također, hvala Bogu, sve više uvjeravaju, da je štampa doista najveća zemaljska vlast. Plodom je toga uvjerenja u najnovije doba i naš hrvatski dnevnik „Riječke Novine". Hrvatska ih je katolička svijest podigla, ona ih snažno, ponosno i radosno uzdržava.

Ta nas svijest poziva i primorava da stupimo i korak dalje, da izvedemo ono, što već tolikim prijateljima obećasmo, da naime dodamo

prilog „Riječkim Novinama".

Taj će izlaziti svake subote, a bit će uređen

za najšire narodne slojeve.

U njem će se lakim načinom tumačiti praktična savremena pitanja iz politike, gospodarstva, znanja i umijeća, a uz to će biti nanizani poglaviti događaji, što su se kroz sedmicu zbili po svijetu.

Prilog će imati četiri strane sadašnjeg formata „Riječkih Novina". *Pretplatnici će „R. Novina" dobivati prilog besplatno skupa sa subotnjim brojem. Drugi se mogu na prilog* **posebno** *prebrojiti i plaćaju na godinu 6 K ili na 2 mjeseca 1 K.*

Molimo sve svoje pretplatnike, sve prijatelje i sumišljenike, da nam nađu *što više pretplatnika za ovaj subotnji pučki* broj te nam *što prije pošalju njihova imena*, e da možemo odrediti, koliko će se komada priloga štampati i da **odmah** otpočnemo izlaziti.

Prijatelji na posao!

SADRŽAJ

I. broja „Hrvatske Straže“.

S veseljem konstatujemo,

da su nam se mnogi predbrojnici „H. Straže“ odazvali i podmirili svoj dug. Ipak kreće na bolje, hvala Bogu. Molimo i one ostale, da učine svoju dužnost. Mi činimo sve, da list uzdignemo. Evo i ovaj broj donosi upravo obilje gradiva i to na dva arka izviše. A to pogotovo u današnjim prilikama mnogo stoji.

Uredništvo i uprava.